

» KELET
PÁRIZSÁTÓL «
A » BŰNÖS
VÁROSIG «

SZÖVEGGYŰJTEMÉNY 1870–1930

„KELET PÁRIZSÁTÓL” A „BŰNÖS VÁROSIG”

Szöveggyűjtemény Budapest történetének tanulmányozásához

I. kötet

„KELET PÁRIZSÁTÓL” A „BŰNÖS VÁROSIG”

Szöveggyűjtemény Budapest történetének tanulmányozásához

**I. kötet
1870–1930**

*Összeállította és szerkesztette
Sipos András és Donáth Péter*

**Budapest Főváros Levéltára — Budapesti Tanítóképző Főiskola
Budapest, 1999.**

A kötet megjelenését
a Nemzeti Kulturális Alap
támogatta

A borítót tervezte
Katona László

A borítón látható fotók:
Villamosvágány felújítása
a Ferenc József-híd budai hidfőjénél
1898

(Erdélyi Mór felvétele)

A Budapesti Történeti Múzeum – Kiscelli Múzeum tulajdona

Hirdetőoszlop

A Nemzeti Múzeum Fotótára tulajdona

TARTALOM

ELŐSZÓ	11
1. fejezet	
KONCEPCIÓK ÉS VÍZIÓK A NEMZETI FŐVÁROSROL	15
Reitter Ferenc emlékirata gróf Andrássy Gyula miniszterelnök részére Budapest egységes fővárossá fejlesztéséről (1869 december)	15
Ankét a fővárosi törvény irányelveiről (1871. április 25–28.)	25
Jegyzőkönyv a Nagykörút létesítése ügyében a Fővárosi Közmunkák Tanácsa és Budapest Főváros által kiküldött vegyes bizottmány üléséről (1884. január 14.)	30
Az Országos Iparegyesület emlékirata a tervezett Eskü téri híd hatásáról Budapest fejlődésére (1891. március 20.)	36
Bernát István: Gazdasági decentralizáció (1899)	46
Harrer Ferenc: A modern városigazgatás problémái (1911)	51
Basch Imre: A főváros mint vállalkozó (1913)	57
Preyer Hugó a szociális szempontok érvényesítéséről a várospolitikában (1910)	59
Bárczy István – Harrer Ferenc: Tanulmány a szomszédos községeknek Budapesthez való kapcsolásáról (1908)	61
Molnár Ferenc felszólalása a városegyesítés 40. Évfordulója alkalmából tartott díszközgyűlésen (1913. november 17.)	68

2. fejezet

METSZETEK A VÁROS ÉLETÉBŐL A „BÉKEKORSZAKBAN”	73
Kőrösi József a főváros népességének elmagyarosodásáról (1880)	73
A Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara jelentése a főváros malomiparáról (1870–1875)	83
Krausz Simon bankár visszaemlékezéseiből	86
Kőváry László: A millennium lefolyásának története (1896)	90
A budapesti társaság (1886)	96
Herczeg Ferenc emlékezései a nyolcvanas évek Budapestjére	107
Salamon Ödön: A mai Budapest (1898)	111
Pásztor Mihály: Az eladósodott Budapest (1907)	115
Somogyi Manó: Az óbudai hajógyár munkásainak helyzete (1888)	127
Tiszti főorvosi jelentés a IX. és a X. kerületi nagyüzemek munkásainak lak- és táplálkozási viszonyairól (1892)	140
A szegényügy rendezését tárgyzó rendszabály (1875)	146
Horváth János tanácsnok előadói javaslata a szegényügy rendezése tárgyában (1885)	152
Thirring Gusztáv: Budapest gyermekegészségügyi viszonyai (1896)	158
Nemes Lipót: A kültelki gyermekek élete és jövője (1913)	162
Bárczy István polgármester előterjesztése a fővárosi lakásviszonyok javítása tárgyában (1909)	170
Pataki Béla: Adatok az iskolás gyermekek fürdéséhez (1911)	180
Buchinger Manó: A magyar munkásmozgalom bölcsőjénél	182
Kassák Lajos a lakbérstrájk- és házbojkott-mozgalmakról (1910)	189
Kassák Lajos a „vérvörös csütörtökről” (1912. május 23.)	197

Wildner Ödön tanácsnok előterjesztése a főváros tanácsához a munkanélküliek segélyezése tárgyában (1913. március 1.)	202
Madzsar József: A meddő Budapest	209
Thirring Gusztávnak, a Székesfőváros Statisztikai Hivatala igazgatójának emlékirata a vasúti tarifapolitikának a fővárosra gyakorolt hatásáról (1912. február 22.)	217
Békey Imre: Budapest főváros közoktatásának vázlatos története az 1868. évtől az 1881. év végéig	222
Bárczy István tanácsnok előterjesztése a székesfőváros közoktatási intézményeinek fejlesztése ügyében (1902)	235
Gróf Festetics Géza tanácsnok körlevele a községi elemi iskolák vezetőihez a szegény tanulók megsegítésére szolgáló perselyek ügyében (1908)	241
Gróf Festetics Géza tanácsnok előterjesztése a tanácsshoz egy fővárosi tanítóképző felállítása ügyében (1911)	243
Szabó Ervin: Községi nyilvános könyvtár Budapesten (1910)	250
A fővárosi közgyűlés vitája „Ferenc József Koronázási Jubileumi Díj” adományozásáról Ady Endre részére	256
3. fejezet	
TÖRTÉNELMI KATAKLIZMÁK SODRÁBAN	259
Krúdy Gyula: Hogy tört ki a forradalom? (1918 október)	259
József főherceg a forradalom kitöréséről	264
Hatvany Lajos: Egy hónap története	267
Munkáselőadás az Operában (1919 február)	271
Szerdahelyi Sándor emlékei a Tanácsköztársaságról	273
A Hadügyi Népbiztosság felhívása a Vörös Hadseregbe történő jelentkezésre (1919. április 20.)	277

Budapest munkástanácsának felhívása a vidéki direktóriumokhoz (1919 nyara)	279
Tervezet a fővárosi lakosság egy részének vidékre telepítéséről (1919 nyara)	281
Herczeg Ferenc emlékezései 1919-ről	284
A Budapesti I. kerületi Magyar Állami Tanítóképző Intézet tanári karának 1919–1920. évi jegyzőkönyveiből	292
Horthy Miklós fővezér válasza Bódy Tivadar polgármesternek a nemzeti hadsereg bevonulása alkalmával a Gellért szálló előtt mondott ünnepi beszédére (1919. november 16.)	307
Budapest hivatása a nemzetközi kereskedelemben. A Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara emlékirata (1920 december)	308
Hilbert Vilmos indítványa a Törvényhatósági Bizottság közgyűlésén a főváros alkalmazásában álló zsidók kimutatásáról (1921. február 16.)	318
A Székesfőváros Idegenforgalmi Hivatala által készített röplapszöveg a Szent István hét népszerűsítésére (1927)	323
A Budapest székesfőváros közigazgatásáról szóló törvényjavaslat minisztertanácsi tárgyalása (1929. november 13.)	325
4. fejezet	
METSZETEK A VÁROS ÉLETÉBŐL	
A TRIANONT KÖVETŐ ÉVTIZEDBEN	331
Török István: A budapesti bejegyzett cégek statisztikája (1890–1930) . . .	331
Schuler Dezső: A hajléktalanság kérdése a székesfővárosban (1920–1928)	343
Móricz Miklós: A ház és a lakás (1920–1930)	350
Pásztor Mihály: Budapest gondjai (1927)	361

Zentay Dezső: A munkanélküliség alakulása a szellemi pályák körében (1930)	366
Molnár Olga: Munkanélküliség a szellemi pályákon alkalmazott nők körében	372
Török István: A munkanélküliség a fizikai munkások körében (1914–1932)	377
Krúdy Gyula: A békebeli tavasz (1925)	383
Láng Panni: Egy budapesti polgárcsalád mindennapjai	385
Zentay Dezső: Ötven munkáscsalád háztartási statisztikája (1929)	406
Csorna Kálmán: Program a főváros gyermekvédelmi szervezetének kiépítésére (1927)	417
Pásztor Mihály: A jókedv ára (1926)	421
Thirring Gusztáv: Művelődés- és iskolaügy (1873–1923)	443
5. fejezet	
FÜGGELÉK	465
Statisztikai táblázatok	465
A szemelvények szerzői	479

ELŐSZÓ

Jelen szöveggyűjtemény elsősorban a Budapesti Tanítóképző Főiskolán bevezetett 'Budapest története' tantárgy hallgatóinak felkészülését, szemináriumi munkáját hivatott segíteni, de reményeink szerint hasznosítható más képzési formákban is, és tanulságos olvasmányként szolgálhat bárki számára, akit a város történetének alapkérdései, valamint az elmúlt közel 130 év Budapestjének színei, az egyes korszakok hangulata érdekelnek.

A válogatásnál egyrészt arra törekedtünk, hogy a városra mint egészre (annak fejlesztésére, szerepkörére, státuszára, igazgatási szervezetére) vonatkozó legfontosabb korabeli álláspontokat, döntéseket dokumentáljuk, másrészt arra, hogy a társadalmi jelenségeket, folyamatokat, a művelődés kereteit, a mindennapi életet és ezek egykorú megítélését szemléltessük. E témaköröknek az adott területi keretek között lehetséges sokszínű bemutatása érdekében, csak jelzésszerűen szerepelhetnek olyan nem kevésbé fontos kérdések, mint a gazdaság, a politikai élet, vagy éppen a városi infrastruktúra fejlődése. El kellett tekinteni a nagy történelmi fordulatok, háborúk, forradalmak menetének sokrétű ábrázolásától is, csupán villanásszerűen igyekszünk érzékelteni egyet-mást abból, hogyan élte át ezeket a város lakossága. A válogatásnál tehát sem a témakörök, sem a korabeli álláspontok között nem törekedtünk/törekedhettünk valamiféle — a kurzustól függetlenül amúgy is sokféleképp elvárható — „arányosságra”. Szempontunk az volt, hogy az egyes — oktatási céljaink jegyében választott — szövegek önmagukban is tartalmazzanak gazdagok legyenek és a város fejlődésének valamely lényeges, vagy akár csak jellegzetes problémáját markáns korabeli vélemények kíséretében tükrözzék. Igyekeztünk elkerülni az átfedéseket a rendelkezésre álló és ugyancsak használható forrásgyűjteményekkel, különösen a Budapest Főváros Levéltára által kiadott Források Budapest Múltjából c. sorozat II. és III. köteteivel¹ — ezekből csak egy-két „megkerülhetetlen” dokumentumot vettünk át.

1 Források Budapest történetéhez 1873–1919. Szerk.: H. Kohut Mária, Bp., 1971.; Források Budapest történetéhez 1919–1945. Szerk.: Szekeres József, Bp., 1973.

Ebből következően a szemelvények együtt olvasva sem adják Budapest összefüggő „történetét”. A várostörténet alapkérdéseivel még csak ismerkedők számára elsősorban tanári segítséggel ajánljuk, illetve feltételezzük az alapvető várostörténeti összefoglalások valamelyikének vezérfonalként történő használatát.

A szemelvényeket szöveghűen, de általában a mai helyesírás és központosítás szerint közöljük, csak az egyes szerzők jellegzetes fordulatait, írásmódját őriztük meg. A dokumentumok jegyzetelésénél csupán a szöveg megértéséhez szükséges magyarázatokra szorítkoztunk. A szövegeken tett rövidítéseket, kihagyásokat [...] jellel jelöljük. Az egyes dokumentumoknak címet adtunk, ezek nem minden esetben egyeznek meg az eredeti címmel (a pontos bibliográfiai adatokat, levéltári jelzeteket az egyes dokumentumok végén közöljük).

Reméljük, hogy mielőbb a hallgatók és a nagyközönség kezébe adhatjuk a szöveggyűjtemény II. kötetét is, amely terveink szerint a második hatvan év, 1930–1990 közötti időszak dokumentumait tartalmazza majd. Ezúton is megköszönjük Budapest Főváros Levéltára és a Budapesti Tanítóképző Főiskola vezetésének, hogy a kötet megjelenését lehetővé tették, valamint Budapest Főváros Önkormányzata Oktatási Bizottságának az anyaggyűjtéshez, a Nemzeti Kulturális Alap Levéltári Kuratóriumának pedig a kiadáshoz nyújtott támogatást.

Ajánlott irodalom

Elsősorban az alábbiakat ajánljuk:

Budapest története a márciusi forradalomtól az őszirózsás forradalomig. Budapest története IV. Szerk.: Vörös Károly, Akadémiai Kiadó, Bp., 1978;

Budapest története a forradalmak korától a felszabadulásig. Budapest története V. Szerk.: Horváth Miklós, Akadémiai Kiadó, Bp., 1980;

Budapest. Fővárosunk története. Főszerk.: Ságvári Ágnes, Bp., 1973.;

Budapest – Történet. Budapesti Negyed, 20–21. szám, 1998 nyár-őszi;

Buzinkay Géza: Budapest képes története. Corvina, Bp., 1998.;

A további bibliográfiai tájékozódáshoz: Budapest történetének bibliográfiája. I–VII. kötet. Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár, Bp., 1967–1969.;

a levéltári forrásokra: Budapest Főváros Levéltára. Levéltárismerető. II. Szerk.: Kenyeres István – Sipos András. Bp., 1997.

További alapvető kézikönyvek: Budapest Lexikon I–II. Főszerk.: Berza László. Akadémiai Kiadó, Bp., 1993.; Budapest teljes utcanévlexikona. A bevezető tanulmányt írta Ráday Mihály, az adattárat összeállította Mészáros György. Bp., 1998.

A további tájékozódás során nagy hasznát vehetik a *Budapesti Negyed* tematikus számainak és a *Tanulmányok Budapest Múltjából* köteteknek.

A egyes témakörök megértéséhez segítséget nyújthatnak az alábbi művek:

Az egyesített főváros: Pest, Buda, Óbuda. Szerk.: Gyáni Gábor, Városháza, 1998.

Siklóssy László: Hogyan épült Budapest? 1870–1930. Fővárosi Közmunkák Tanácsa, Bp., 1931.

Preisich Gábor: Budapest városépítésének története II. k. A kiegyezéstől a Tanácsköztársaságig. III. k. A két világháború közt és a felszabadulás után. Műszaki Könyvkiadó, Bp., 1964., 1969.

Csanádi Gábor – Ladányi János: Budapest térbeni-társadalmi szerkezetének változásai. Akadémiai Kiadó, Bp., 1992.

Gyáni Gábor: Az utca és a szalon. Társadalmi térhasználat Budapesten 1870–1940. Új Mandátum Könyvkiadó, Bp., 1998.; U.ő: Bérkaszárnya és nyomortelep. A budapesti munkáslakás múltja. Magvető Könyvkiadó, Bp., 1992.

Sipos András: Várospolitika és városigazgatás Budapesten 1890–1914. BFL, [Bp., 1996.]

Erdei Gyöngyi: Fejezetek a Bárczy-korszak történetéből. Budapest művelődéspolitikája a századelőn. Fővárosi Önkormányzat, Bp., 1991.

Mann Miklós: Budapest oktatásügye a dualizmus korában. ELTE BTK Neveléstudományi Tanszék, Bp., 1997.

Németek Budapesten. Szerk.: Hambuch Vendel. Fővárosi Német Kisebbségi Önkormányzat, Bp., 1998.

A zsidó Budapest. Emlékek, szertartások, történelem. I–II. k. Szerk.: Komoróczy Géza. Városháza – MTA Judaisztikai Kutatócsoport, Bp., 1995.

A tárgyalat problémák szélesebb társadalom- és művelődéstörténeti, valamint történeti-politikai kontextusba ágyazásához haszonnal forgathatják:

Gyáni Gábor – Kövér György: Magyarország társadalomtörténete a reformkortól a második világháborúig. Osiris Kiadó, Bp., 1998.

Magyarország társadalomtörténete I. A reformkortól az első világháborúig, 1–2.k. Szerk.: Kövér György, II. k. 1920–1944. Szerk.: Gyáni Gábor, Nemzeti Tankönyvkiadó Bp., 1993., 1995.

Társadalomtörténeti olvasókönyvek. A magyar ugar. A kiegyezéstől a II. világháborúig.; Így laktunk Pannóniában.; Az úri Magyarország. Szerk.: Léderer Pál, ELTE Szociálpolitikai Tanszék – T-Wins Kiadó, Bp., 1991., 1992., 1993.

Magyar művelődéstörténet. Szerk.: Kósa László, Osiris Kiadó, Bp., 1998.

Szöveggyűjtemény a magyar művelődéstörténet tanulmányozásához. Szerk.: Agárdi Péter, JPTE, Pécs, 1995.

Szöveggyűjtemény Magyarország XIX. századi történelmének tanulmányozásához 1790–1914. Szerk.: Pajorné Tóth Ilona – Farkas Mária, BTF, Bp., 1990.

Szöveggyűjtemény Magyarország XX. századi történelmének tanulmányozásához 1914–1929. Szerk.: Donáth Péter – Farkas Mária – Pajorné Tóth Ilona, BTF, Bp., 1991.

19. századi magyar történelem 1790–1918. Szerk.: Gergely András, Korona Kiadó, Bp., 1998.

20. századi magyar történelem 1900–1914. Szerk.: Pölöskei Ferenc – Gergely Jenő – Izsák Lajos, Korona Kiadó, Bp., 1997.

L. Nagy Zsuzsa: Magyarország története 1918–1945. Debrecen, 1995.

Ormos Mária: Magyarország a két világháború korában 1914–1945. Csokonai Kiadó, 1998.

Gergely Jenő – Pritz Pál: A trianoni Magyarország 1918–1945. Vince Kiadó, 1998

Romsics Ignác: Magyarország története a XX. században. Osiris Kiadó, Bp., 1999.

Tilkovszky Loránt: Nemzetiségi politika Magyarországon a 20. században. Csokonai Kiadó, 1998.

Fülöp Mihály – Sipos Péter: Magyarország külpolitikája a XX. században. Aula, 1998.

1. fejezet

KONCEPCIÓK ÉS VÍZIÓK A NEMZETI FŐVÁROSRÓL

Reitter Ferenc emlékirata gróf Andrássy Gyula miniszterelnök részére Budapest egységes fővárossá fejlesztéséről

1869 december

Emlékirat

azon módokról és eszközökről, melyekkel Buda-Pest városát is oda lehetne emelni, hogy a magyar álladalom fővárosa irányában emelhető igényeknek helyesen megfeleljenek.

Ámbár több mint ezer éve már, hogy a magyar állam létezik, mégsem gyökeresedett meg annak önállósága oly mélyen, hogy azt minden oldalról biztosítottak lehetne tartani.

Szemben a magyar államot alkotó elemek különeműségével, az uralkodó eszmék irányzatával, a vidéki vonzó pontok sokaságával és a társadalmi tekintetben igen előrehaladt s oly közelfekvő Bécs vonzerejének nagyságával: Magyarország állami függetlenségének biztosítására kétségen kívül egyike a leghathatósabb és legbiztosabb eszközöknek: oly központnak alkotása, mely amaz az állam lételére nézve ellenséges viszonyok hatását paralyzálni önmagában rejlő erejénél fogva képes legyen.

Elvitázhatlan tény, hogy Buda-Pest azon feltételekből, melyektől függ az érintett hatásnak eszközölhetése, jelenleg alig bír egyébbel, mint oly geographiai fekvéssel, mely a kívánt cél elérhetését lehetségessé teszi.

Aki tehát Magyarország állami függetlenségét komolyan óhajtja, annak okvetlenül el kell szánva lenni: népszerű elvekben, előítéletekben és pénzben mindazon áldozatokat meghozni, melyek bebizonyíthatólag szükségesek arra, hogy Bu-

da-Pest minél előbb képes legyen annak a hatékonyságnak helyesen kifejtésére, melyet tőle, mint éppen Magyarország fővárosától követelnünk kell.

Kérdés tehát:

- a) miből álljon ezen hatékonyság;
- b) minő eszközökkel érhető el az;
- c) mi a teendője erre nézve az ország kormányának?

Az a-hoz. Amely fővárosnak rendeltetése, hogy az állam lételét veszélyeztető középfitó erők hatását legyőzze, annak az ország minden lakosa képzelőtehetségén vetélytárs nélkül kell uralkodni; erre nézve pedig szükséges:

1-ször hogy a főváros oly hely legyen, ahol az országnak az önérzet, tetterő és értelmiség ambíciójával bíró egyéniségei céljuknak elérésére — legyen az bár gazdagság, becsület vagy dicsőség — legbiztosabb kilátást találjanak.

2-szor Az ily fővárosnak mindenben, mi a kényelmet és az élet egyéb élvezit illeti nemcsak elsőnek kell lenni az országban, hanem a versenyt minden más, s főképp a közelfekvő idegen városokkal is ki kell állania.

3-szor Magában kell foglalnia mindazt, ami szükséges, hogy az ország lakosa magát jogosultnak érezhesse büszkének lenni arra, hogy egy ily fővárossal bíró nemzetnek tagja.

A b-hez. Ami az eszközöket illeti, melyeknek alkalmazásával Buda-Pest ily fővárossá válhatnék: fekvésénél fogva arra van utalva, hogy gyarapodását mindenek előtt a kereskedelemben keresse.

Nem tartozhat ezen emlékirat feladatához mindazt elősorolni ami e tekintetben szükséges volna, ki kell azonban itt is emelni:

hogy Magyarország vasutai hosszú évek során, ha nem is szándékosan, de tényleg oly irányokban vezetettek, mintha Buda-Pest, mint kereskedelmi emporium jelentőségének csökkentése lett volna a feladat;

hogy az újabb vasútépítéseknel is a vidéki érdekek annyira érvényesültek, miszerint a kormánynak a főváros emelésére irányult törekvései nem hathattak keresztül oly mértékben, hogy az eredetileg épített vasutak e tekintetben ártalmas hatásukat már mellőzöttnek lehetne tartani;

hogy Buda-Pestnek mint kereskedelmi emporium jövőjére nézve azon tényező, melynek köszönhető, hogy Buda-Pest a helytelen irányú vasutak dacára is jelentőségében növekedett, ti. a Dunahajózás, a legnagyobb fontossággal bír;

hogy az, amire mindenek előtt szükség van az a Duna által elválasztott két országrésznek olyatén összekötése, mely nemcsak jelen pillanat legsürgetőbb kö-

vetelésének, hanem a jövő igényeinek is megfeleljen; és pedig annyival inkább, mert a két testvér város csak ezen móddal olvadhat össze egy várossá, ami a fő cél elérésének *conditio sine qua non*-ja;

hogy mindentől, ami Buda-Pest kereskedelmének fejlesztésére és gyarapítására történhet biztosított eredmény csak akkor várható, ha Buda-Pesttől az 1838. és 1849. évekhez hasonló catastrophák bekövetkezésének lehetősége tökéletesen elháríttatik.

Hogy azonban Buda-Pesten nemcsak a gazdagodni törekvők, hanem azok is lakhassanak, akik már eléggé meggazdagodtak vagy gazdagon születtek: minde- nek fölött szükséges, hogy a város egészséges tartózkodási hely legyen. Való ugyan, hogy egy egészséges lakhely alapfeltétele kedvező éghajlati viszonyokban fekszik — de ha egy várossal van szó, akkor még sok más megkívántatók is vannak, melyek hiánya a várost a legjobb éghajlat alatt is igen egészségtelen lakhellyé teheti.

Mindazt, mi e tekintetben megkívántatik, egyenként elősorolni annyi volna, mint egy egészség vagy építési-rendőrségi Codexet írni. Bármily nagy legyen azonban az e részben megkívántatók száma, ha az általuk elérendő főcélrt tartjuk szem előtt, úgyszólván mindnyáját egy lényeges szükségletbe lehet összefoglalni, ez pedig nem más, mint a folyvást tiszta és egészséges levegő. Minthogy a lakások, bármily tágasak, tiszták és jól szellőztethetők legyenek is, a levegőt csak az utcák- ról kaphatják; az utcák levegője pedig — habár a legnagyobb gondal eltakarítatik is mindaz belőlük, ami azokat kipárolgása által megfertőztetheti — már a városban lakó emberek és állatok lélegzése és életműködése által megronttatik: igen világos, hogy egy városnak levegője az egészséges tartózkodási hely alapfeltételének csak akkor felelhet meg, ha a levegő a város minden részeiben könnyen megújulhat, és- pedig természetesen oly levegővel, aminőt az ember organismusa kíván, azaz, le- gyen az minden ártalmas alkatrészekből, tehát por és homoktól is ment, ne legyen fölötte sem száraz, sem nedves és amennyire lehetséges növényi levegő.

Az egészséges lakhatás ezen két alapfeltételét Buda-Pestnek nagy részben még ezentúl kell megszerezni; kiváltképpen Pesten, de Budának nagy részében is, igen tökéletlen a városi levegőnek a külső szabad léggel való közlekedése és legfőké- pen azért, mert a házak tömbei nincsenek elég szabad térekkel megszakítva, és nem létezik egyetlen egy pálya vagy utca sem, mely a légnek a házak tömegének egész hosszán keresztül szabad huzamot engedne; holott ez Pesten, hogy az egész város egyenlően fejlődhessék, a városnak teknő alakú fekvése miatt, szükségesebb volna

mint más helyen. De Pestnek környéke is kevés kivétellel nem olyan, hogy az onnan áramló levegő lényeges javítást ne kívánna.

Aminek tehát e részben Buda-Pesten mindenk előtt történni kellene, abból áll, hogy a házak tömbeinek egész hosszán keresztül alkalmas helyeken és irányokban elegendő széles utcák nyitassanak; a város környéke faültetvények által tiszta, életető légnek szolgáltatására alkalmassá tétessék; megegyező volnának továbbá minden kellő intézkedések, hogy a város utcáiból a por és szemet rendszeresen és tisztán kitakarítsassák, a már létező vagy nyitandó közlekedési főutakon létesítendő faültetvények által a levegő gyors megromlásának eleje vétessék, végre szigorú rendszabályokkal oda kellene hatni, hogy a lakások egészségrendőri igényeknek megfelelő szerkezettel építtessenek, sőt ahol szükséges, a létezők átalakíttassanak.

Történnék azonban bármi magában a városban a levegőnek javítására, mégis a nagyvárosban való tartózkodás szükségképp ártalmas marad a lakosság egészségére nézve, ha lehetségessé nem tétetik, hogy az magának a valóságos falusi levegő élvezetét gyakran és könnyen, azaz olcsón megszerezhesse. Olcsón kiváltképpen azért, mert állandó közegészségi állapot csak ott van biztosítva, ahol a lakosság legszegényebb része sem kénytelen nélkülözni az egészség fenntartása alapfeltételeinek használatát. A városi levegő javítását eszközöző vállalatok foganatosítása mellett nagyon szükséges tehát gondoskodni, hogy a nép a városon kívül fekvő szórakozási helyekre minél könnyebben eljuthasson; sőt ezen szórakozási helyeket, ami Pestet illeti, szaporítani is kell.

Ami a magasabb szellemi életélveket illeti, hihető, miszerint mindannak, ami e részben szükséges, eddigi létrehozatalát a fővárosnak, illetőleg lakosságának szegénysége hátráltatta; és így remélhető, miszerint azon eszközök, melyek Buda-Pest anyagi gyarapodását és lakályosságát előmozdítják, közvetve, az e részben is nagyon érezhető hiányok elhárítására hatni fognak.

Végtére a nemzeti büszkeséget, a hazafiságnak ezen legbővebb forrását, Magyarország fővárosa akkor lesz képes táplálni, ha minden középületek és országos intézetek azon nagyszerűséggel létesíttetnek, mely a nemzet egyéb igényeivel összhangban van. Mindenek előtt azonban el kell mindazt távolítani, amit szégyellenünk kell; ez pedig a budai Duna-partnak tökéletesen elhanyagolt állapota, mely kiválóan csak mint szemet lerakóhely szerepel; továbbá a két város, különösen a külvárosok, valósággal keleties rondasága, ahol ez nemcsak a szemet sérti, hanem a szaglás érzékét is olyannyira, hogy ezen állapot valóban undorítóknak mondható.

A c-hez. Ami végre a felvett kérdések közül az utolsót, ti. a kormány teendőinek meghatározását illeti, ezt azon szempontból kell eldönteni, miszerint mindabban, ami Buda-Pest fejlesztésére vonatkozik, nem csupán helyi érdekről, hanem magának az országnak mint független álladalomnak létezéséről van szó. Az országnak tehát magára kell vállalni mindazt, aminek létesítése Buda-Pest községeinek erejét meghaladja. — Létesítse a kormány elsősorban, s minél előbb, mindazon műveket, melyek a két testvér város öntevékenységének célszerű ösvényre való terelése érdekében szükségesek; hogy ennek folytán minden ami létesül haladás legyen a kitűzött főcél felé.

E tekintetben legegőbb is gondoskodni kell egy Buda, Pest és Óbudára vonatkozó egységes és változatlanul megtartandó szabályozási terv megállapításáról. E végre azonban mulhatatlanul megkívántatik az egész területnek helyszíni és magságrajzi részletes felvétele [...]

Azon eszközök taglalása, melyekkel Buda-Pest oly fővárossá volna emelhető, minőre Magyarországnak szüksége van, azon eredményre vezetett, miszerint minden további működésnek alapjául a következő vállalatokat kell tekinteni:

Buda-Pest biztosítandó jégtorlódási vízár által előidézendő veszedelem lehetősége ellen.

A két Duna-part a jövő igényeinek is megfelelő módon összekötendő.

Buda-Pest mostani házcsoportjának és környékének mindazon hiányai elhárítandók, melyek egyrészt a közegészség és a Budapesten való tartózkodás kellemének ártalmára vannak, másrészt az egész forgalmat, ennek alkalmatlanságára s legcélszerűtlenebbül egyes városrészekre szorítják, a többi városrészek fejlődésének nyilvánvaló hátráltatásával.

Ezen három főszükséglet közül az első kettő nyilvánvaló olyan, hogy a kielégítésére alkalmas eszközök már jelenleg is véglegesen megállapíthatók; valamint eziránt sem lehet kétség, hogy létesítésük oly költséggel járand, mely Buda-Pest tehetségét jóval meghaladja. Mi a harmadik főszükségletet illeti, annyi bizonyos, hogy az annak kielégítésére megkívántató minden munkálatok összes költségének fedezésére Buda-Pest szintén képtelen. [...]

A két város belsejében nyitandó közlekedési és forgalmi eszközök

Az a hazafiság, mely oly kérdések eldöntésének pillanatában, melyekben a nemzet becsülete vagy a hazának állami léte fennforog, nem kész a megkívánható bármily nagy áldozat hozatalára, a legkíméletesebben kifejezve, merő önámítás. Oly nemű áldozatokat azonban, melyek magukban véve csekélyeknek látszanak, de éveken át soha nem lankadó áldozatkészséget igényelnek, csak oly valaki várhat a hazafiságtól, ki az emberi természetet éppenséggel nem ismeri.

Ily áldozatoknak kellene pedig manap tekinteni azt, ha valaki, kinek körülményei tartózkodási helyének szabadon választását megengedi, csupa hazafiságból Budapestet tűzné ki állandó lakhelyéül.

Buda-Pest ugyanis nemcsak a nemesebb életélvezetekre való igényeket még csekély mértékben elégítheti ki, hanem a halandósági kimutatások szerint egészségi tekintetben is Európa minden fővárosa mögött áll.

Mínthogy ezenfelül még a nagy sárnak a nagy porral való szakadatlan váltakozása, a roppant nagy áruforgalomnak a városok legszebb részein átvonulásából eredő közlekedési zavarok és kedvetlenségek, a szabad térek által oly gyéren megszakasztott nagy háztömbek okozta rekedt levegő, a romlatlan levegővel kínálkozó csekély számú mulatóhelyek nagy távolsága, az azokhoz vezető utak elhanyagolt állapota és végre a lakhiány nyomorúsága igen nagy csorbát ejtenek a Budapesten való tartózkodás különbeni kellemetességein: nagyon természetesnek kell tehát találnunk, hogy Buda-Pesten alig van mindössze több mint három vagy négy palota.

Amint már az emlékirat elején felemlítve lett, valamennyi nagy város példája arra tanít, hogy a felhozottakhoz hasonló bajok elhárításának alapfeltétele: egyrészt a várost üdítő levegővel kínálkozó, s kényelemmel hozzáférhető mulatóhelyekkel környezni; másrészt pedig a város háztömbjeit sétány utak s befásított térek által olyképp csoportosítani, hogy a város egyes részei az összforgalomban egyaránt részesüljenek; a rokon nemű iparágak, mesterségek, keresetek és életmódok egymás mellé telepedhessenek, és hogy végre az így keletkezett külön városnegyedek szellős és befásított utak által legyenek elválasztva.

Az e célnak elérésére, valamint a Pest városának teknő alakú fekyéséből származó bajok orvoslására is szükséges munkálatok közül az alább elsorolandók

olyanok, melyekről bizonyosak lehetünk, hogy semmiféle szabályozási tervből ki nem maradnának. Mire nézve általában még csak az jegyzendő meg, hogy néhány év múlva csak némelyekre is közülük, lehet, hogy tízszer annyit kellend költeni, mint amennyibe most mindnyájan kerülnének.

1. Első pesti félkör sétányút

Az első pesti félkör sétányút, Pestnek Bel- és Lipótvárosát körül övedzené, kiindulván ugyanis a Sótérből, vagyis az alsó új híd pesti végéből, a Mészáros utcán, továbbá az Ország és Váci utakon, s végre a kiszélesített Tüköry-féle töltésen át a felső új hídhoz vezetne. [...] ²

2. Második pesti félkör sétányút

A második pesti félkör sétányút az elsőből az államvasút pályaudvara előtt indulva ki és a kiszélesített Gyár utcán, egy a Király utca és a Kerepesi út között nyitandó új utcán, továbbá a kiszélesített Bodzafa, Sörfőző és Malom utcákon keresztül a Dunához vinne. [...] ³

2 Só tér: a későbbi Fővámház (ma Közgazdaságtudományi Egyetem) helyén; Mészáros utca: 1874– Vámház körút; Országút: 1874– Múzeum körút és Károly körút; Váci út: 1879– Váci körút, ma Bajcsy-Zsilinszky út; Tüköry-töltés: a későbbi Szent István körút helyén lévő védőgát. Az alsó és a felső új híd az akkor még csak tervezett későbbi Ferenc József (ma Szabadság) híd (épült: 1894–1896) és a Margit híd (1872–1876). Azaz Reitter itt a későbbi Kiskörút nyomvonalát jelöli ki. Az útvonal kialakítására az 1870-es években sor került.

3 Államvasút pályaudvara: a Nyugati pályaudvar elődje, homlokzata a Gyár utcára nézett; Gyár utca: ma Jókai utca; Kerepesi út: 1906– Rákóczi út; Bodzafa utca: a későbbi Röck Szilárd utca és Somogyi Béla utca; Sörfőző utca: 1875– József körút; Malom utca: 1875– Ferenc körút. Azaz Reitter itt megközelítőleg kijelöli a Nagy-körút nyomvonalát. Mivel már beépült területeket szelt át, jelentős bontásokat igényelt. Kiépítéséről az 1871:XLII. törvénycikk rendelkezett. A megindult építkezést az 1873. évi gazdasági válság megakasztotta; csak 1884-től vett újabb lendületet. Teljes beépítése 1906-ig tartott.

3. Városligeti sétányút

Az említett két félkör sétányúton kívül, Pesten még egynéhány küllőirányú utakról is bizonyos, hogy mint múlhatatlanul szükségesek, minden szabályozási tervben helyt foglalnának. Legszükségesebb pedig egy a Városligetbe vezető új sétányútnak nyitása, mert a Király utcabéli forgalom élénksége már csaknem életveszélyeztetővé vált.

Az új városligeti sétányút, legalkalmasabban a Váci útnak és így az első pesti félkör sétányútnak a lipótvárosi templom felőli pontjából⁴ indulna ki, honnan a kiszélesített Ó és Aradi utcán át, nem felette nagy költséggel a városligetbe vezettetetik. [...] ⁵

A pénzükségletnek megszerzése

A felhozottak szerint:

A két város számára készítendő részletes szabályozási tervek költsége	100.000 forint.
A Duna-szabályozás a Pest városa által kiépítendő partra eső költségrész levonásával kerülne 10.494.012 f. 98 kr-ba vi. kerek számban	10.500.000 forint.
A Lánchídmegváltására és a közönséges közlekedésnek szánt két új híd építésére, a vasúthídra eső váltsághányad leszámításával kívántatik	15.000.000 forint.
Az indítványba hozott sétány utak és egyéb közlekedési és forgalmi eszközök létesítésére megkívántató költség	8.400.000 forint.
S így az itt szóba hozott minden vállalat létesítésére	
Összesen	34.000.000 forint.

[...]

Arra nézve, hogy oly nemű vállalatok, mint az itt felhozottak sikeresen keresztül vitethessenek, első feltétel kétségkívül a szükségelt pénzükséglet ilyenmű biztosítá-

4 Az épülfélben lévő Szent István bazilika.

5 A Belvárost a Városligettel összekötő Sugárút megnyitásáról az 1870:LX. törvény-cikk rendelkezett. Az útvonalat 1872–1876 között építették ki, telkei zömmel az ezt követő tíz év során épültek be. Neve 1886– Andrássy út.

sa, hogy a munkát mindenkor a természete által megkívántató eréllyel és minden kedvező conjuncturák teljesen felhasználásával folytatni lehessen. Amiért is az ily vállalatok kivitelét nem lehet évi adományozásokra fektetni, hanem szükséges, hogy már a munkák megkezdésekor az azoknak tökéletes létesítésére megkívánt egész összeg rendelkezésre álljon.

Valamint tehát az ország lakosainak jólétben gyarapodására, szükséges vasutak kivitelére, egy országos kölcsön vétetett fel: úgy azoknak a vállalatoknak létesülését is egy országos kölcsön által kell biztosítanunk, mely Buda-Pestnek arra a polcra emelésére szükséges, hol hogy Magyarország fővárosa álljon, az önfenntartás legfőbb tekintetéből kívánnunk kell. [...]

A kivitellel megbízandó közeg

A sikeres kivitel biztosítására nézve fő fontosságú végre, hogy az egész ügykezelés lehetőleg egységes és önálló legyen, mi alig érhető el másképp, mintha mindazon tényezők, melyeknek a dolog természeténél fogva az egész ügy mikénti kezelésére jogos befolyásuk van, jogukat úgy gyakorolják, hogy az egésznek legfőbb vezetésével megbízandó közegbe bizonyos számú tagokat, egyelőre tán ? évre választanak. [sic!]

Volna pedig a dolog természeténél fogva a következő tényezőknek jogos befolyása:

Buda-Pest városai községének és a kormánynak.

A legfelsőbb vezetéssel megbízandó közeg talán 20 tagból állhatna, kik közül Buda városa 4-et, Pest 8-at, a kormány is 8-at választana. Elnökét az ekképp választott főbizottmány szabadon választaná, és amennyiben a választás a bizottmány egy tagjára esnék, annak helye az illetők részéről új választással lenne betöltendő.

Tagja lenne továbbá ezen fővárosi Szépítő Tanácsnak, de csak tanácskozási szervezettel: Buda és Pest városainak egy-egy tanácsosa, a két város középítési bizottmányainak két-két képviselője, a két városi főmérnök, végre bizonyos számú szakértők, kiket maga a fővárosi Szépítő Tanács a Buda-Pesten lakó szakértők közül választana. [...]»⁶

Kelt Budán, December hóban

Temesi Reitter Ferenc
osztály tanácsos

MOL K 26 Miniszterelnökség. Központilag iktatott és irattározott iratok. 900/1870. sz. Tisztázat Reitter sk. aláírásával.

-
- 6 Az 1870:X. törvénycikk létrehozta a Fővárosi Közmunkák Tanácsát. Reitter javaslatától eltérően elnökét és alelnökét a kormány nevezte ki. 18 rendes tagja közül 9-et a kormány nevezett ki, 6 főt Pest, 3 főt Buda, majd az egyesítés után 9 főt Budapest főváros törvényhatósági bizottsága delegált. 1948-ig működött, döntéseit saját hivatali apparátusa készítette elő. Döntési joggal rendelkezett a városszerkezet és városépítés stratégiai kérdéseiben, hatáskörébe tartozott a közterületek elnevezése is. A fővárosnak a városképet befolyásoló ügyekben hozott határozatait felülbírálhatta, az építési engedélyek ügyében fellebbviteli hatóságként másodfokon döntött. Ugyanez a törvény felhatalmazta a kormányt arra, hogy a megjelölt országos érdekű városfejlesztési célokra 24 millió forint kölcsönt vegyen fel.

Ankét a fővárosi törvény irányelveiről

1871. április 25–28.

Április 25. A belügyminiszter üdvözlővén a megjelenteket, megériinti, hogy jövő hó 17-én már berekesztetik a törvényhozás jelen ülészsaka, ennélfogva igen óhaj-tandó volna, hogy a szőnyegen fekvő fontos törvényjavaslat,⁷ ha csak lehet, május elején már a háznak betérjlesztessék. A vita erre kezdetét veszi, s mindenekelőtt ab-ban történik megállapodás, hogy

az enquete a szűkebb bizottság által előterjesztett törvényjavaslatot nem fogja pontonként tárgyalás alá venni, hanem a fontos elvi pontokat kiemelve ezek fölött fog megállapodásra jutni. Ily pontokul, melyek discussio⁸ alá bocsátandók, a kö-vetkezők jelöltettek ki:

1. A két testvérváros egyesítése, 2. a rendőrség, 3. a főispán, 4. a virilis⁹ szava-zat, 5. a tisztviselők csak bizonyos időtartamra választassanak-e vagy egész életre? 6. a választás közvetett legyen-e vagy közvetlen? 7. a tisztviselők szavazati jogá-nak kérdése, 8. a választóképeség, 9. a beligazgatás köre. A megvitandó kérdé-sek e sorrendje el is fogadtatott.

Mindjárt az első kérdés, a két főváros egyesítése körül élénk és hosszabb eszme-csere fejlődött. A nézetek közötti eltérés nem annyira a kérdés érdemére vonatko-zott, mert az egyesítést egy szónok sem ellenezte, mint inkább arra, hogy néhány enquete-tag nem akarta az egyesítést már most kimondani, hanem előbb a két város

7 Azaz a Pest, Buda és Óbuda egyesítéséről és az egyesített főváros igazgatási szerve-zetéről készített törvényjavaslat. Közli Gárdonyi Albert: A főváros egyesítésére vo-natkozó okmányok gyűjteménye. Bp., 1913. 122–129. p.

8 Vita.

9 Virilizmus: a legtöbb adót fizetők képviselote a helyi önkormányzati testületekben. A vármegyei, városi és községi önkormányzatot polgári alapokra helyező 1870–1871. évi törvények értelmében e testületek tagjainak felét automatikusan a legnagyobb adófizetők alkották. Budapesten, a viták eredményeképpen, végül a virilizmusnak egy enyhített formája valósult meg: a 400 tagú törvényhatósági bi-zottság felét az 1200 legnagyobb adófizető közül választották a szavazópolgárok.

anyagi s másnemű viszonyait beható vizsgálat tárgyává kívánta tételni. Az enquete számos tagjai azonban, kifejtvén az egyesülés országos és helyi nagy fontosságát és kiemelvén, hogy az egyesülést nemcsak elvileg kell kimondani a törvényjavaslatnak, hanem azt tényleg ki is kell terjeszteni nemcsak Buda, Ó-Budára és a Margit-szigetre, valamint a rendőrségi egységet illetőleg még ezenkívül Újpestre és Erzsébetfalvára is, az elnöklő belügyminiszter az enquete megállapodásaként kimondotta, hogy az egyesítés — az elvi szónak kihagyásával — Pest, Buda, Ó-Buda és a Margit-szigetre nézve kimondatik, a rendőrségre nézve pedig még Újpest és Erzsébetfalva is fölvétetik.

E megállapodás értelmében nyilatkoztak Csengery Antal több ízben, Wahrmann Mór, Ribáry, Havas Sándor, Ország, Királyi Pál, Tavaszi, Házmán. Az egyesítést nem ellenezve, de azt bizonyos előkérdések eldöntésétől föltételezve szólottak Szentkirályi, Steiger és Busbach. A második kérdés a rendőrség kérdése volt. Az előterjesztett törvényjavaslat idevonatkozó szakasza azt mondja, hogy a helyhatósági rendőrséget ezentúl az állam fogja kezelni, a statutarius jog¹⁰ azonban megmarad a városnál. E pontot illetőleg szintén különvélemény terjesztett be, mely magáévá teszi ugyan a rendőrségnek állami kezelését, de csak amennyiben az a személy- és vagyónbiztonságra vonatkozik, a helyi policiát azonban továbbra is a város kezelése alatt véli tartandónak. E pont körül is hosszabb eszmecsere fejlődött. Több oldalról kifejtetett, hogy a személy- és vagyónbiztonságra vonatkozó rendőrség és a szoros értelemben vett helyi rendőrség között majdnem lehetetlen demarcationális vonalat¹¹ húzni, hogy a fővárosi helyhatósági rendőrségnek kettéválasztása a rendőrségi közegek örökös súrlódásának és összeütközésének nyitna tág kaput stb.

A tárgyhoz többen hozzászólván, név szerint Csengery A., Szentkirályi, Ribáry, Steiger, Tavaszy, végül a belügyminiszter, megjegyvezvén, hogy a minisztérium kebelében már elkészült a rendőrségi törvényjavaslat, a vita menete alatt megérintett szempontokat egytől-egyig tekintetbe veszi, s a szóban levő javaslat idevonatkozó pontozatait felolvastván, a Csengery Antal fölszólalása értelmében kimondja az enquete egyhangú megállapodásaként, hogy a törvényjavaslat idevonatkozó pontjába fölveendő, 1. hogy a rendőrségi végrehajtás és a rendőri bíraskodás különválasztatik, 2. az államrendőrségre és annak hatáskörére nézve a belügyi-

10 Szabályrendelet-alkotási jog.

11 Választóvonalat.

niszter, a rendőrségi bíráskodásra nézve a belügy- és igazságügyminiszter fognak törvényjavaslatot a törvényhozás elé terjeszteni, 3. hogy addig, míg e törvények életbe nem lépnek, a mostani rendőri közegek új választás alá nem esnek, 4. a város jogkörében maradó statutarius jog a két város végrehajtott egyesítéséig egy, a két város részéről választandó delegált közeg által fog gyakoroltatni.¹²

Április 27. A fővárosi enquete második ülésében mindenekelőtt a főispán kérdés¹³ tűzték ki napirendre. A vita megindítása előtt felolvastatott az e kérdésben benyújtott két különvélemény. Az első azon reményből indulva ki, miszerint talán mégsem lehetetlen, hogy Pest és Buda városokra nézve a törvényhozás a főispánt illetőleg is kivételt teend, a következő pontok elfogadását ajánlja: 1. a polgármestert a városi közönség választja azon mód szerint, mint a többi tisztviselőt, de a választás érvényre csak akkor emelkedik, ha a belügyminiszter által megerősítettet, 2. a polgármestert, ha hivatalának meg nem felel, a miniszter elmozdíthatja, annak helyettesítését új választás által elrendelheti és ezen helyettesítés alkalmával az elmozdított újra nem választható, 3. az elmozdítás a leiratban indokolva igazolandó, és ha helytelen, az illetőnek joga van a miniszter ellen a polgári bíróság előtt kárpótlást követelni, 4. az ily polgármesterre a főispáni teendők is átruházthatnak, amennyiben a főispáni institutio a királyi igazgatás és a hatósági tisztviselők feletti örködés tekintetéből szükséges. A második különvélemény a főispánnak és hatáskörének fenntartását indokolja a fővárosokra nézve is, úgy, amint azt az 1870:XLII. tc. a köztörvényhatóságokra meghatározta. Az eszmecsere kezdetét vevén, mindenekelőtt azon kérdés felett folyt a discussio: vajon a fővárosokban legyen-e főispán vagy ne? Az igen élénk eszmecsere a mai egész ülést vette igénybe, s a szónokok többsége a főispán mellett nyilatkozott. A 10 órától 3 óráig tartó vitában részt vettek: Csengery Antal, Szentkirályi Mór, Wahrmann Mór, Ribáry, Havas

12 A városegysítési törvény értelmében a főváros rendőri közegei közvetlenül a belügyminiszter hatósága alá kerültek, de a főváros helyi rendészeti ügyekre vonatkozó határozatait végre kellett hajtaniuk. A fővárosi rendőrség államosítását, azaz a kormány alá rendelését véglegesen az 1881:XXI. törvénycikk mondta ki.

13 A főispán a vármegyék és a törvényhatósági jogú városok élén a végrehajtó hatalom (kormány) képviselője volt, ugyanakkor a közgyűlés elnöki székét is betöltötte. Az itt tárgyalt törvényjavaslat a főváros élére is főispánt kívánt helyezni. Végül ebben a kérdésben is kompromisszum született: a város élére — a főispánéhoz hasonló funkcióban — főpolgármester került, akit a törvényhatósági bizottság közgyűlése az uralkodó három jelöltje közül választhatott.

Sándor, Királyi Pál, Gerlóczy, Tavaszy, Ország és Busbach. Az ülés végén a miniszter összeszámolva a hallottakat, egyszersmind megéri a főispáni intézmény ellen a városokban sok helyütt tényleg jelentkező ellenszenvet. Ez ellenszenv a múltban nem volt egészen indokolatlan, s részben onnan ered, hogy a városok és megyék közötti számos súrlódásokban a főispánok, mint kik a megyék élén állottak, rendszeren a városok érdekei ellen használták fel befolyásukat, részben onnan, hogy a főispánok a privilegiált osztályokból lévén kinevezve, bizonyos neme az idegenkedésnek támadt ellenük a polgárságban. Mindennek azonban jelenleg nincs helye, minthogy a városok külön főispánt kapnak, s minthogy a volt privilegiált osztályok előjogaikat elvesztették. Egyébiránt nem is képzelhető, hogy oly fővárosi főispán proponáltassék kinevezés végett, kit a fővárosok polgársága nem vall magáénak. A miniszter e nyilatkozata után a mai ülés befejeztetett.

Április 28. A fővárosi enquete mai harmadik összehűlése a virilis szavazatok kérdésével foglalkozott. A kiküldött albizottság által az enquete elé terjesztett törvényjavaslat a virilis szavazatokat vette fel, minthogy azonban az enquete kebelében a virilis szavazat behozatala iránt indítvány tétetett, a kérdés, mely felett a discussio megnyitott, az volt, a virilis szavazatok belevonassanak-e a fővárosba vagy nem? Az imígy megindult eszmecsere igen élénk volt, s részt vettek benne Széher, Vecsey, Tavaszy, Steiger, Wahrmann, Házmán, Szentkirályi. A felszólaló enquete-tagok egytől-egyig elismerték, hogy a virilis szavazatok a többi municipiumban¹⁴ és községben a közigazgatásra nézve igen üdvös befolyást fognak gyakorolni, de egyszersmind a felszólalók többsége azon nézetének adott kifejezést, hogy e tekintetben a fővárosban kivételes viszonyok uralkodnak, melyek a virilis szavazatok behozatalát nem teszik ajánlatossá. A vita menetében több ízben azon nézet is merült fel, hogy vajon nem lehet-e a fővárosban a virilis szavazatok elvét bizonyos modifikációkkal alkalmazni, s e tekintetben több indítvány is tétetett, melyek a belügyminiszter figyelmébe ajánlottak. Arra az esetre, ha a kormány a fővárosra nézve a virilis szavazatok elvét elejtené, az egész enquete a census¹⁵ felemelése mellett nyilatkozott, anélkül azonban, hogy a census számszerinti meghatározásába bocsátkozott volna. A hallott nézeteket reassumálva¹⁶, a belügymi-

14 Önkormányzatban.

15 A választójoghoz szükséges census.

16 Összegezve.

niszter kinyilatkoztatta, hogy a felhozott érveket a minisztertanácsnak lelkiismeretesen elő fogja terjeszteni.

Az enquete ezentúl még több kérdéssel foglalkozott, így többek között a tisztviselők szavazati jogával, a polgármester közvetett vagy közvetlen választásával stb., de az e kérdések feletti discussio már inkább a barátságos eszmecsere jellegével bírt.

Három óraker az elnöklő belügyminiszter az enquete tanácskozmányait berekesztette, köszönetet mondván a tagoknak bizalmukért, mire az enquete nevében Szentkirályi Mór mondott a belügyminiszternek tapintatos elnökléséért élénk éljenzéstől kísért köszönetet.¹⁷

Gárdonyi Albert: A főváros egyesítésére vonatkozó okmányok gyűjteménye. Bp., 1913. 129–132. p.

17 A törvényjavaslat mégsem került az országgyűlés akkor folyó ülészsaka elé. A város egyesítéséről szóló 1872:XXXVI. törvénycikket az országgyűlés csak 1872 novemberében fogadta el, az uralkodó decemberben szentesítette. Az igazgatás tényleges egyesítésével kapcsolatos tárgyalások és szervezési munkálatok még közel egy évet igénybe vettek, így az egységes Budapest törvényhatósági bizottsága csak 1873. október 25-én tartotta meg alakuló ülését.

*Jegyzőkönyv a Nagykörút létesítése ügyében a Fővárosi
Közmunkák Tanácsa és Budapest Főváros által kiküldött
vegyes bizottmány üléséről*

1884. január 14.

J e g y z ő k ö n y v ,

felvétellett a nagy körút létesítése érdekében, valamint a Dunaszabályozás folytán nyert telkek telektulajdonjogi rendezésének ügyében kiküldött vegyes bizottmánynak Budapesten, 1884. évi január 14-én tartott üléséről.

J e l e n v o l t a k: báró Podmaniczky Frigyes elnöklete alatt:

a fővárosi közmunkák tanácsa részéről:

báró Liptay Béla, Lukács Antal, dr.Ország Sándor,
Pucher József, Ribáry József,
a közmunkák tanácsa tagjai:

Rupp Imre, miniszteri osztály tanácsos, mint előadó
és Wohlfahrt Henrik, miniszteri felügyelő:

a főváros hatósága részéről:

Gerlóczy Károly alpolgármester, Fuchs Gusztáv, Győry Elek, Nyiry Lajos,
Scheich Károly, Steiger Gyula, fővárosi biz. tagok
és Rózsa Péter, fővárosi jegyző;

továbbá: Garancsy Mihály, közmunka-tanácsi segédfogalmazó, mint
jegyzőkönyvvezető.

B á r ó P o d m a n i c z k y F r i g y e s elnök üdvözölvén a bizottság tagjait, röviden előadja a tanácskozás tárgyát, különösen pedig kiemeli a nagy-körút fontosságát, s annak szükségét, hogy az arról szóló 1871. évi XLII. t.c.z. holt betűi megfelelő intézkedések által életet nyerjenek. Reméli, hogy a vegyes bizottság a szőnyegen lévő nagy horderejű ügynek célszerű megoldását fogja eszközölni, s annak megjegyzése mellett, hogy az ügy érdeke nem azt kívánja, miszerint a bizott-

mány a mai ülésben végezzen, hanem hogy jól végezzen, a tanácskozást megnyitottak nyilvánítja.

G e r l ó c z y K á r o l y a főváros küldöttei nevében már előlegesen is kijelenti, hogy a főváros a közmunkák tanácsának a nagy-körút létesítésére irányzott törekvését a legnagyobb örömmel fogadja, mert úgy van meggyőződve, hogy mindazon intézkedések sorában, melyek a főváros fejlesztésére és felvirágoztatására ez ideig a főváros és közmunkák tanácsa részéről külön-külön vagy közösen tétettek, a nagy-körút létesítése leend a legüdvösebb. A főváros ennél fogva kedves kötelességének fogja ismerni a közmunkák tanácsával karöltve megtenni mindazt, ami módjában álland a nagy-körút céljának megvalósítására.

Ezután az elnökség a következő előterjesztéssel járul a bizottmány elé:

Mielőtt az elnökség a tanácskozás sajtóképeni tárgyát képező kérdések érdembe bocsátkoznék, szabadjon a nagy-körút ügyének történeti kifejlését rövid vonásokban vázolni.

A nagy-körút eszméje tudvalevőleg már 1871-ben került felszínre, midőn az 1871. évi XLII. t.cz. megalkottatván, abban egyrészt az útvonal épentartása céljából 900.000 Ft lett folyóvá téve, másrészt pedig az út vonalában építendő házak részére 30 évre terjedő rendkívüli adómentesség engedélyeztetett.

Különösen ez utóbbi intézkedésnek az vala célja, hogy általa az építési kedv felbresztvén, a nagy-körúti telkek a szabályozási vonalon mielőbb kiépíttessenek, a törvényhozás azon reményben ringatván magát, hogy a nagy-körút vonala az ezt szegélyező telkek érintett kiépítése folytán mintegy magától elő áll, mit az úttestnek szakaszonkénti boulevardszerű kiépítése követett volna.

A rendelkezésre álló összeg erejéig a közmunkák tanácsa az út vonalába esett néhány ingatlanságot csakhamar megszerzett, s az útnak egyik-másik kisebb szakaszát (péld. az osztrák-államvaspálya előtt elvonulót), tényleg megnyitotta. A további szakaszok megnyitására irányozott törekvést azonban az 1873. évben bekövetkezett pénzválság megghiúsította, s hasonlóképpen csalékonyan bizonyult azon remény is, hogy a nagy-körúti telkeken az építkezés a rendkívüli adómentesség kecsgetető kedvezménye folytán gyors lendületet veend.

Évek teltek el anélkül, hogy a rendkívüli adómentességnek számba vehető hatása mutatkozott volna, mi kétségtelen tanúságot tesz arról, hogy a nagy-körúton az építkezésnek oly nagy akadályai vannak, melyeket az említett adózási kedvezmény sem képes ellensúlyozni.

Az okokat kutatva, melyek az építkezés elé az akadályokat gördítik, ezek főleg azon körülményben lelhetők fel, hogy a nagy-körút nincs megnyitva. A várakozásnak tehát épp ellenkezője történt, az ti., hogy nem a telkek kiépítése folytán fog a nagy-körút megnyíltni, hanem megfordítva, a nagy-körútnak előbb meg kell nyitni, hogy az építkezések megindulhassanak.

S megfontoltan tekintve a dolgot, ez természetes is, mert alig képzelhető, hogy valaki egy, a közlekedéstől elzárt ponton, hol sem járda és kocsyiút, sem vízvezeték, sem csatorna és világítás sincsen, oly költséges építkezésbe bocsátkozzék, nem is említve azon lankasztó befolyást, melyet a telektulajdonosoknak a kisajátítási költségekhez egynegyed részben való hozzájárulásának ismeretlen terve az építkezési kedvre gyakorolhat.

A vállalkozási szellem az 1873. évi pénzválság bénító hatása alól csakhamar kibontakozván, az ipar és kereskedelem minden ágában újra örvendetes élénkség állott be, s mindinkább érezhetőbbé vált a nagy-körút megnyitásának szüksége, a közvéleményt is hangos felszólításra indította a nagy-körút létesítése mellett. Ezen közvélemény kifolyásának volt tekintendő a budapesti ipar- és kereskedelmi kamarának a m. kormányhoz e tárgyban intézett felirata, mely véleményezés végett kiadatván a közmunkák tanácsának, ez elérkezettnek vélte a várva várt alkalmat arra, hogy a nagy-körútnak a napirendről hosszú ideig levett ügyét újból szőnyegre hozza és annak előbbrevitelét eszközölje, annál is inkább, mert valóban lehetetlen-ségnek látszott továbbra is arra várni, hogy a nagy-körút az ennek vonalán a szabályozásnak megfelelőleg kiviendő építkezések által fog létre jönni. [...]

A nagy-körút létesítésének összes költségei

6.733.968 frt 39 kr-ban vannak előirányozva, jelesen

kisajátításokra már kiadatott 2.203.935 frt 39 kr.

még kiadandó lesz 2.873.833 —

és az utépítési költség 1.656.200 —

Ezen összesen 6.733.968 frt 39 kr.-

nyi szükséglettel szemben áll a következő fedezet:

1-ször. Az összesen 5.077.768 frt 39 kr-ra rúgó kisajátítási költségeknek az 1871.évi XLII.t.cz. értel- mében a telektulajdonosok által viselendő 1/4 része	1.180.901 frt 10 kr.
2-szor. A nagy -körúti terjedékek után már befolyt	96.061 “ 57 “
3-szor. Ily terjedékek után még befolyandó	258.102 “ 44 “
4-szer. A Duna szabályozása folytán nyert telkek értéke	<u>3.683.973 “ – “</u>
Összesen:	5.219.038 frt 11 kr.,
valamint fedezetlenül marad	1.514.930 frt 28 kr.

A m. kormány egyelőre ugyan csak a sugárúti előlegnek hasonló minőségben átengedése iránt nyilatkozott, de alig férhet kétség ahhoz, hogy az imént felsorolt biztosíték erejéig a szükséges további összegek is könnyen előteremthetők lesznek, s így tulajdonképpen csak azon 1.514.930 frt 28 kr-ról kell gondoskodni, mely a kimutatott 5.219.038 frt 11 krnyi biztosítékban nem talál fedezetet.

Mielőtt még az elnökség a fővárosnak a költségekhez való hozzájárulásának kérdésében előterjesztését megtenné, előbb jelezni kívánja a nagy-körút létesítésének azon munkálatait, melyek a közmunkák tanácsa által, továbbá azokat, melyek a főváros által lesznek eszközözendők.

Nevezetesen a közmunkák tanácsa fogná eszközölni az összes kisajátításokat, kiépítené az úttestet, jelesül az út mindkét oldalán aszfalt-járdákat rakatna, ezeket szegélykövekkel látná el, a járdán az ültetendő fák számára a vasrácsokat — a vaskosár kivételével — elhelyeztetné, a főkocsit gránitkockákkal, a mellékcsoviutakat pedig trachytkockákkal burkoltatná és az út felületéről lefolyó vizek befogadására szolgáló iszapfogók nyílásaira vasrácsot alkalmaztatna.

Ellenben a főváros által lennének végrehajtandók a következő munkák: a főgyűjtő csatorna kiépítése, ebből kizárólag az egyes háztelkekhez mellékcatornák létesítése, a légszusz- és vízvezetési csövek lefektetése, a mindkét oldali járdán fasorok létesítése. Mindezen munkálatok önként érhetőleg, tehát anélkül illetik a fővárost, hogy azok iránt külön megállapodás létrehozása szükséges volna, s csupán azért említetnek itt fel, hogy a képnek kerete is tisztán álljon a szemlélő előtt.

Miként már megérintve volt, a körút kiépítése azon sorrendben fog történni, amint ezt a főgyűjtő csatorna építésének természetes rendje hozza magával, ti., a Malom utcától felfelé, s mihelyt az 1871. évi XLII. t. cikkben meghatározott egyik-másik szakasz teljesen elkészül, legott a főváros gondozása alá fog adatni.

Áttérve magára a főkérdésre, a fővárosnak a nagy-körút költségeihez hozzájárulása, ez annál igazságosabb és méltányosabb, minél bizonyosabb az, hogy a fővárosnak a tervezett nagy-körút létesítésére nélkülözhetetlen és sürgős szüksége van.

Áttekintvén a főváros, különösen az ipar és kereskedelem gyújtópontját képező balparti részeknek térképét, lehetetlen, hogy fel ne tűnjék egy az egész külvárosokat összekötő ily nagy forgalmi útnak hiánya. Elhagyva a Dunasort, és később a belső körutat, ezen kívül a vámsorompóig rendetlenül beépített, egymásnak meg nem felelő, többnyire keskeny kereszt-utcákkal találkozunk, melyeken minden élénkebb forgalom megakad. Az ipar és kereskedés érdekei pedig sürgősen megkívánják, miszerint úgy a külsőbb városrészek egymás közt egy tágas forgalmi úttal kényelmes és biztos összeköttetést nyerjenek, valamint az áru- és teherforgalom részére a főközlekedési eszközökhöz, a Duna partján levő gőzhajózási és egyéb hajóállomási helyekhez és az egyes vasúti indóházakhoz és pályaudvarokhoz a hozzáférhetés könnyíttessék és biztosíttassék.

E célnak pedig megfelel és egyedül csak megfelelhet a szóban álló nagy-körút, mert a felső Dunaparttól kiindulva érinti az osztrák államvaspálya udvarát,¹⁸ annak tárházait, a környéken levő malmokat és más iparvállalatokat,¹⁹ egyenes kapcsolatba hozza a magyar államvaspályák indóházát a főváros minden külvárosaival, könnyíti a forgalmat a központi személy-pályaudvarhoz,²⁰ érinti a város alsó részén levő ipartelepeket, a közraktárakat s az alsó Dunapartot, és úgy fent a Margit híd útján, valamint lent az Összekötő híd útján összefűzi a balparti részeket a jobbparti részekkel s különösen a Déli vaspályaudvarral.

E mellett összeköti egymásközt a fővárosból sugáralakban kiinduló főforgalmi utakat, a külső Váci utat, a Sugár utat,²¹ a Király utcát, Kerepesi utat, Stáció utcát,²² Üllői utat és Soroksári utat.²³

18 A Nyugati pályaudvart.

19 A Lipótvárosnak a későbbi Szabadság tér helyét elfoglaló hatalmas kaszárnyától, az Újépülettől északra elterülő része a város egyik legjelentősebb nagyipari körzete ebben az időben.

20 Az újonnan épült Keleti pályaudvar.

21 1886– Andrássy út.

22 1892– Baross utca.

23 A Soroksári út ekkor magában foglalta a mai Ráday utcát is.

A közraktárak létesítése e körútnak fontosságát még inkább emelte, s megnyitását még szükségesebbnek tünteti fel, mert a közraktáraknak a város felső részeivel, különösen a felső malmokkal és ottani ipartelepekkel közúti vaspálya útján leendő összeköttetése, csakis ezen körút területén lesz minden nehézség nélkül s a célnak megfelelőleg eszközölhető.²⁴

Mindezeknél csaknem még nagyobb fontosságot kölcsönöz e körút vonalának az egész fővárosra kiható közegészségi szempont. Mert eltekintve attól, hogy a környező városrészek háztömkelegébe ez úton fog bevezettetni az éltető friss levegő, annak létesítése nélkül helyes csatornázási rendszer nem is képzelhető. [...]

A Fővárosi Közmunkák Tanácsának hivatalos jelentése 1884. évi működéséről. Bp., é. n. 17–22. p.

24 A Duna-part Fővám tér és Boráros tér közötti szakaszán 1880–1883 között épültek ki a közraktárak.

Az Országos Iparegyesület emlékirata a tervezett Eskü téri híd hatásáról Budapest fejlődésére

1891. március 20.

A tervezett új hidak és Budapest jövője

Nagyméltóságú Miniszter úr!

A Budapesten létesítendő új dunai hidak kérdését a főváros lakosságának minden rétegei, de különösen az építő ipar körül érdekelt iparoscsoportok régóta a legmelegebb érdeklődéssel kísérik; de különös élénkséget és lendületet nyert az érdeklődés újabb időben annak folytán, hogy az állam is felkarolta ez ügyet, sőt annak megvalósítására az előkészítő lépéseket már megindította. [...]

Ez eszmecsere folyamán az Eskü téri áthidalás²⁵ s annak a főforgalmi vonalokkal való szerves összefüggésbe hozatala mellett oly nagyfontosságú ipari, forgalmi és közgazdasági érdekek hozattak fel, s e centrális kapcsoknak létrehozatala a főváros egészséges fejlődésének s az ezzel összefüggő ipari érdekeknek oly parancsoló követelményeül lettek feltüntetve, miszerint e kérdésnek mielőbbi helyes megoldását az alulírt igazgatóság is kénytelen volt egyik legeminensebb ipari feladatnak elismerni.

Ez okból az alulírt igazgatóság lelkes örömmel teljesíti a szakosztály ez ügybeni tanácskozásainak eredményeképp kifejezett abbéli kívánságát, hogy ez ügyet Nagyméltóságod kegyes támogató figyelmébe ajánljuk.

Midőn ezt tesszük, mindenek előtt azt kell hangsúlyoznunk, hogy miután az Eskü tér tája a főváros geográfiai központját és egyszersmind forgalmi súlypontját képezi, e helyen csupán gyalogjárók számára való híd építése egyáltalában nem felelhet meg a forgalmi követelményeknek és a főváros fejlődése igényeinek, ennél fogva e helyen nem gyalogjáróknak való híd, hanem a legsűrűbb személyforgalom minden igényének megfelelő híd építendő.

25 Eskü tér: a mai Március 15. térnek a Belvárosi templom előtti része. A híd építését — a Ferenc József (ma Szabadság) híddal együtt — az 1893:XIV. törvénycikk rendelte el. Az Erzsébet királynéről elnevezett híd 1897–1903 között épült meg.

De ez magában véve még nem elég, szükséges, hogy e híd, mint a Budából és Pestből egy egésszé alakítandó egységes főváros úthálózatának legcentrálisabb láncszeme megfelelő forgalmi vonalak nyitása által szerves összeköttetésbe hozassék a Duna mindkét oldalán elterülő városrészek fő forgalmi vonalaival.

A főváros egészséges forgalmi szervezetének ez oly elengedhetetlen követelménye, hogy ha ezt ma, midőn még aránylag igen csekély áldozattal megvalósítható, nem létesítenők, az előreláthatólag már közel jövőben tízszeres áldozatok kényszerűségét fogná maga után vonni.

Kézzel fogható példa gyanánt áll előttünk erre nézve Bécs esete, hol a belvárosnak áttörése most óriás áldozatokkal folyamatba tétetett, hogy a külvárosokban már teljesen kiképződött centripetális utak a város szívéig hatolhassanak.

Budapest fővárosra nézve az úthálózat centrális láncszemeinek létesítése még sokkal szükségesebb, mert a város a Duna által két részre van osztva, és e két résznek egy egésszé való összefoglalása nem is képzelhető másképp, mint ha a két résznek geográfiai, illetőleg úthálózati centruma közlekedési kapcsolatba hozatik egymással.

E két centrumot a pesti oldalon a régi városház,²⁶ illetőleg az Eskü tér tája — a budai oldalon pedig a Várhegy és Gellérthegy között fekvő budai völgynek a Dunára való kitorkolása képezi, ... mely két pont éppen egymással szemközt esik, és az Eskü téri híd által lesz egyesítendő.

E két pont centrális voltát egy tekintet a főváros térképére kézzelfoghatóvá teszi. Ami a pesti oldalt illeti, ennek összes radiális útvonalai (a Váci körút, Andrásy út és Király utca, Kerepesi út, Stáció utca, Üllői út és Soroksári utca) egyenesen a régi városház, illetőleg az Eskü tér felé tartanak, de csak a Belváros határáig jutnak, s innen a Dunáig megfelelő forgalmi utak által összekötve nincsenek; ami pedig a budai oldalt illeti, ennek radiális úthálózata mindeddig ugyan még kellően kiképezve nincs, de miután itt hegyvidékről van szó, itt az orográfiai²⁷ helyzet a döntő, miután feltétlenül ehhez kell alkalmazkodni az úthálózatnak. Az orográfiai helyzet pedig centrumul azon pontot jelöli ki, ahol a hegységek által körülfogott völgy egyetlen nyílása (éppen az Eskü térrel szemben) a Dunára torkolódik, ezáltal egy oly sugár-

26 A Belváros századvégi átépítése során eltűnt Városház téren állt. Az Erzsébet híd építése miatt lebontották. Helyén épült fel a piarista rendház és gimnázium, ma az ELTE Bölcsészettudományi Kar épülete.

27 Hegyrajzi.

szerű útnak szabván irányt, mely út a főváros kellő közepétől, illetőleg az itt építendő hídtól a legrövidebb és legegyszerűsebb irányban vezetne a völgyön felfelé s amelyből kiágazna az út egyfelől a Várhegyre (mely most épülőfélben van), másfelől a Gellért- és Naphegyre, valamint a budai hegyek minden részébe.

Budapest közlekedési úthálózatának ezen hiányzó láncszemeit ma még — mint érintettük — aránylag csekély áldozattal létre lehet hozni. A pesti oldalon a feladat a Hatvani utca²⁸ már megkezdett kiszélesítésén kívül a Sebestyén- és Rózsa-térrel²⁹ határos háromszögű háztömbnek áttörésében és a városházra, illetőleg a plébánia-templomra néző, nagyjából ócska és értéktelen épületeknek hátrább helyezésében áll. Tekintetbe véve azon nagy értéknövekvést, melyet ez útvonal létesítése által a telkek itt nyerni fognak, ez magában véve is majdnem teljes egyenértékét nyújtja a lerombolandó házaknak. Ami a budai oldalt illeti, itt egyelőre csak a létesítendő híd budai fejtől a krisztinavárosi templom irányában futó sugárútnak megnyitása szükséges, csatlakozásul a budai körúthoz, melynek vonala az épülő új királyi palota előtt tervezett téren túl már ki van hasítva. — Miután ezen vidék Budapest fővárosnak legelhanyagoltabb része, mely csak értéktelen földszintes viskók összevisszaságából áll, e sugárútnak megnyitása áldozatokat már azért sem igényelne, mert ez út nyitása kapcsolatban a tervezett híddal és a pesti oldalon javasolt rendezéssel, e vidék telkeinek értékét tízszeresre fokozná. Természetes, hogy e cél elérésére az ottani rendezést gyökeresen kellene fogamatba venni olyan formán, mint ez annak idejében az Andrássy út megalkotásánál történt.

Hogy a jelzett telek értéknövekvést legalább részben a szabályozás javára lehessen kihasználni, erre többféle mód kínálkozik; de ennek fejtegetése jelenlegi feladatunkhoz nem tartozván, azt ez alkalommal mellőzzük.

Az előadottak által csak azt akartuk kitüntetni, hogy miután az Eskü tér tája és a vele szemben fekvő budai völgytorkolat a főváros két részének geográfiai és forgalmi központját képezi, e helyen nem keskeny zig-zug utcákba torkoló gyalogjáró hídra, hanem a legfokozottabb személyforgalom igényeinek megfelelő és a természetes főforgalmi erekkel, vagyis a főváros radiális útjaival összeköttetésbe hozandó kocsiforgalmi hídra van szükség. E híd a főváros úthálózatának legcentrálisabb láncszemét képezi, s ennél fogva oly mérvekben létesítendő, hogy ezen hivatásá-

28 1894— Kossuth Lajos utca.

29 Ezek a terek az Erzsébet híd pesti hídfőjének kialakításával kapcsolatos építkezések során tűntek el.

nak megfelelhessen, éspedig nemcsak jelenleg, hanem a jövőben is. E híd és a hozzá vezető centrális útkapcsolat képezendi az egységes egészzé fejlesztendő kettős főváros egészséges fejlődésének legbiztosabb alapját; ez teendő lehetővé, hogy a különféle foglalkozási és kereseti ágak a viszonyaiknak leginkább megfelelő városrészekbe tömörüljenek, itt oly centrumokat képezvén, melyek körül az illető kereseti vagy foglalkozási ág üzői csoportosuljanak, s hogy ily módon a főváros területileg is oly szervezetet nyerjen, mely az organikus fejlődésnek elengedhetlen feltétele.

Legyen szabad e ponton még egy nagyfontosságú mozzanatra kiterjeszkednünk. Alig két évtized előtt Budapest főváros még alig volt másnak tekinthető, mint egy gyors fejlődésnek indult kereskedelmi városnak; a város gazdagságának és fejlődésének főtényezőjét — azon időben — majdnem kizárólag a terménykereskedés képezte. Ez oknál fogva a kereskedelmi érdekek domináltak a fővárosi lokális és municipális ügyekben. Az alulírt iparegyesület ezen felfogás túlhaladottságát felismervén, és különösen a főváros legnevezetesebb riválisának, Bécsnek példáját tartván szem előtt, már mintegy két évtized előtt azon jelszót kezdte hangoztatni, hogy Budapest elsősorban nem kereskedelmi, hanem inkább ipari emporiumnak tekintendő, hogy ennél fogva a fővárosi ügyekben az ipari érdekeknek kell előtérbe helyeztetni.

Noha e jelszóban rejlő elvet a municipális kormányzat csak csekély részben karolta fel és segítette érvényre emelni, mindazáltal a viszonyok természetében rejlő fejlődési energiánál fogva a dolgok ma csakugyan oda jutottak, hogy a felfogás helyessége teljesen beváltnak tekinthető; mert úgy véljük, hogy ma senki sem tagadhatja többé, hogy azon értékek összege, melyeket a főváros területén közvetlenül vagy közvetve az ipar hoz létre és forgalomba, tetemesen túlhaladja azon értékeket, melyekkel az itteni kereskedés gazdagítja nemzetgazdaságunkat.

De most itt az idő, hogy a főváros hivatása iránti felfogásban ismét egy lépéssel előbbre menjünk. Fővárosunk ma nemcsak kereskedelmi központ, nemcsak ipari emporium hivatásával bír; fővárosunk hivatása ma már ennél is sokkal nagyobb: Budapest hivatása, hogy világvárossá emelkedjék: Budapest hivatása, hogy Kelet Párizsa legyen.

Hogy e felfogás és e törekvés nem tartozik többé az utópikus álmok országába, arról ki-ki meggyőződhetik, aki figyelembe veszi fővárosunk azon rohamos fejlődését, melynek az utolsó években szemtanúi voltunk. Aki e mellett számba veszi fővárosunk geográfiai fekvését a Kelet és Nyugat határán, az itt összefutó közleke-

dési hálózat minden irányban kiterjedő szálaít; akinek gazdasági és politikai érzéke fel bírja fogni azon alakulások tendenciáját, melyek körülöttünk folyamatban vannak és melyek míg egyfelől a Monarchia súlypontját észrevétlenül mindinkább Magyarország felé tolják, másfelől a délkeleti szomszéd államoknak Monarchiánk felé való gravitálását is természetes gazdasági és kulturális szükségszerűséggel fokozatosan növelik és előmozdítják.

Mindezek oly körülmények, melyek perspektíváján át a jövőbe tekinteni képes szem már ma félreismerhetlenül kivetheti Budapest világvárosi jövőjének körvonalait. De ezekhez járul még egy körülmény, mely kiváló gyakorlati fontossággal bír, s melyre ezért nagy súlyt kell fektetnünk, s ez Budapest területének geográfiai és fizikai alkata.

Ha az európai kontinens világvárosi jelentőséggel bíró városait tekintjük, nem találunk egyet sem, melynek fekvése annyi előnyt egyesítene, mint Budapesté. Maga a Duna folyam a Margit- és Csepel-szigettel oly kiváló előnye fővárosunknak, mellyel Nyugat-Európa egyik fővárosa sem versenyezhet. De ennél még sokkal nagyobb horderővel bír azon a maga nemében páratlan orográfiai alakulat, mely Budapest területén a végtelen rónaságot a legkiesebb hegyvidékkel kapcsolja össze. Míg a Duna bal partján elterülő tág síkság a szabad mozgásnak és terjeszkedésnek korlátlan tért nyit, a Duna jobb partján, közvetlenül a város közepén, a királyi palota által koronázott Várhegygel szemben merész hegység emelkedik, a Gellérthegy, mely bájos fekvésű magánlakok, teraszos kertek és ligetek számára látszik teremtvé lenni, ennek aljában, e közt és a Várhegy közt egy elragadó fekvésű völgy terül el, mely egész a Lipótmezőig és Zugligetig a legkiesebb és legegészségesebb fekvésű kertés lakhelyek számára alkalmas, míg az ezt környező emelkedések, dombok és hegyek oly nyaraló telepekül kínálkoznak, minőket ily közvetlen közelségben egyetlen egy európai főváros sem mutathat fel. Köztudomású, hogy a forgalom és üzleti élet igényei mellett a nagy városokra nézve ma már napról-napra jobban előtérbe lép a lakigények kielégítésénél az egészséges fekvés, a komfort, a természeti szépségek követelménye. Ezen igények kielégítésére a budai oldal oly tág, oly változatos és oly kies tért nyit, minőt az európai fővárosok egyikénél is alig találunk. Bő tere van itt a kertészeti pompával övezett legnagyobb szabású nagy úri palotáktól a gyümölcsös fák közé rejtőző legszerényebb cottage-ig³⁰ minden rendű és rangú családi lakásoknak és lakcsoportoknak. És ha

30 Villaszerű kertés ház, nyaraló.

elképzeljük, hogy az a fejlődési energia és az a vállalkozási szellem, mely alig egy-két évtized alatt az Andrassy utat, a Nagykörutat és ezek kapcsán egész új városrészeket hozott létre, az Eskü téri hídon és az ahhoz csatlakozó centrális útvonalon át a budai oldalra átvezettetik, s itt a hídfőtől kezdve a Krisztinaváros felé, egy az Andrassy úthoz hasonló palotavárost terem: kézzelfogható, mivé alakulhat át a közelebbi évtizedekben az épülő új királyi palota környéke. Mily festői szépségű városrészek emelkedhetnek a jelenleg holtan tespedő Tabán és Krisztinaváros helyén, a Gellérthegy, Naphegy és Várhegy lejtőin, melyekhez a villaterületeknek egy oly öve csatlakozhatik, mely egész a svábhegyi és zugligeti villavárosokig elhatolhat. Ki tagadhatná, hogy ha ez bekövetkezik — pedig a szükséges előfeltételek teljesítése esetén ennek bekövetkezése kérdést nem szenvedhet — Budapestnek oly „Westendje” lesz, minővel Európának egy fővárosa sem dicsekedhetik. Valamint bizonyosnak tekinthetjük azt is, hogy mihelyt ez bekövetkezik, Budapest már határozottan azon az úton lesz, mely világvárosi hivatását gyors léptekkel viszi majd a teljesülés felé.

Mindezeket azért mondtuk el, mert habár első pillanatra talán úgy látszhatnék, mintha itt költői képzelet szülte látképekről lenne szó, a dolog mégis úgy áll, hogy mindezek háttérében a legrealisabb és legnyomatékosabb ipari érdekek rejlenek, melyek után csak kezünket kell kinyújtanunk, hogy kézzelfoghatóan megvalósuljanak.

Budapest fővárosnak a fentebbiekben vázolt irányú fejlődése három ponton függ össze a legmateriálisabb ipari érdekekkel.

1. Mert mindazon alkotások, melyekre céloztunk, a főváros iparának, különösen az építőiparnak és az ezzel összefüggő iparcsoportoknak alkotási objektumát s ennél fogva kenyérkereseti forrását képezi.

2. Mert minden lépés, melyet Budapest világvárosi hivatásának megvalósítása felé tesz, tágítja azon kört, melyre Budapest mint lakhely és mint az idegenlátogatás célpontja vonzerőt gyakorol, s ezáltal növeli az ipart tápláló pénznek és vagyonnak ideözönlését.

3. Mert az ezúton elérhető ipari fejlődés és ipari suprematia a leghatalmasabb eszköz arra, hogy hazai iparunk az ország határain túl is, különösen kelet felé tért foglalhasson.

Ami az első pontot illeti, elég a közelmúlt fényes eredményű tapasztalataira hivatkoznunk.

Ha építő iparunkat, valamint az épületek berendezésével és díszítésével foglalkozó iparágakat akár terjedelemre, akár a bennük fekvő tőkék és velük foglalkozó munkaezők mennyisége és minősége tekintetében ez iparágaknak egy-két évtized előtti állapotával összehasonlítjuk, oly különbséget látunk, mint ég és föld.

E két évtized tehát építő és rokon iparunkra nézve korszakalkotó volt, mert hiszen e két évtized a fővárosban legalábbis annyit épített és alkotott, mint a város alapítása óta lefolyt összes századok együttvéve. És ama megszámlálhatatlan milliók, melyek a létrehozott épületekbe és berendezésekbe befektetve lettek, s melyek ez épületek és berendezésekben egyszer már megteremtették ellenértékük, legnagyobbbrészt a hazai ipar kezébe jutottak, itt részben mint megtakarítások, új befektetések (építkezések és berendezések) tárgyát képezték, részben pedig fogyasztási cikkekre fordítván, az ipar többi ágainak és a mezőgazdaságnak javára váltak, s így kézről kézre járván mindenütt a forgalom és a termelés élénkítésére hatottak.

Kézzelfogható, hogy az építő ipar lendülete, ezúton a munkaezőknek idevonáza és jutalmazó foglalkoztatása által egyik fő tényezője volt annak is, hogy a fővárosi lakosság száma oly példátlanul gyors emelkedésnek indult, és fő tényezője volt mindazon nagy horderejű következményeknek, melyeket e gyors emelkedés maga után von.

És ha azt kérdezzük, hogy mi adta meg az első lökést e nagyszabású építkezési lendületnek? — e kérdésre a felelet csak az lehet, hogy eltekintve azon általános okoktól, melyekről már fentebb szó volt és azon kedvező dispositiótól, mely fővárosunkat általában gyors fejlődésre képesíti, az építkezési lendület közvetlen konkrét indító okát leginkább azon merész szellemű kezdeményezés képezte, mely az Andrassy út és Nagykörút koncepciójával Budapestnek modern nagyvárossá alakítását megindította. Ez nyitotta meg a tért a lendületes mesteri alkotásokra, ez vonzotta a tőkét e vállalkozásba, ez támasztotta fel a napról-napra fokozódó nemes versenyt mind az alkotó mesterekben, mind a befektetést kereső tőkében: és ami legfőbb, e kezdeményezés a telkek értékének emelkedésével oly új nemzetgazdasági értékeket hozott létre, melyek mint tőkék, épp amaz építkezésekre voltak fordíthatók.

Ha mindez való — pedig mindenki, aki az utolsó két évtized ipari életében közvetlenül részt vett, vagy akinek azt alaposan megfigyelni alkalmá volt, ezt valónak elismerni kénytelen —, akkor tisztán előttünk áll a jövőben követendő eljárás útja. — A hivatkozott két nagy alkotás, az Andrassy út és a Nagykörút befejezéséhez kö-

zeledik, ha azt nem akarjuk, hogy Budapest építkezésében e befejezéssel stagnáció, visszaesés — és ezzel együtt az építőiparban, valamint a vele összefüggő összes iparágakban a munkahiány és azzal kapcsolatos pusztulás lábra kapjon: új tért kell nyitni az építőipar és művészet lendületes tevékenységének.

Erre legalkalmasabb az Eskü téri híd létesítése és az azzal kapcsolatos centrális útvonalak megnyitása. Ez alkotás — mint fentebb láttuk — nagyobb áldozatokat alig igényel, azonban hatása az építőiparra kiszámíthatatlan volna: meggyőződésünk szerint nagyobb, mint volt akár az Andrassy úté vagy a Nagykörúté. Mert ami a pesti oldalt illeti, itt nem csupán ama alig egyharmad rész kilométernyi útvonaltól, illetőleg azon 20-30 házról van szó, melyek az itt lerombolandó gyalgó ócska épületek helyébe lépnének (noha bizonyos, hogy a város legcentrálisabb pontján, a legértékesebb telkeken bizonyára értékesebb épületekre számíthatunk, mint bárhol másutt), hanem szó van arról, hogy ez útvonal megnyitásával a Belváros egész déli fele megnyíljk; s valamint az Andrassy út megnyitásával annak mellékutcái is palotasorokká alakultak, ugyanez történnék előreláthatólag itt is, és pedig bizonyára fokozottabb mértékben. De a pesti oldalnál még nagyobb fontossággal bír a budai oldal, mely most egészen holtan hever, s mely a jelzett alkotás által a főváros központjával közvetlen kapcsolatba hozatik, sőt annak alkatrészévé válik. [...]

És ha elgondoljuk, hogy ama néhány ezer idegent, mely évről évre sűrűbben rajzó turisták millióiból Budapestnek morzsahulladék gyanánt jut, leginkább a páratlan Duna panoráma vonzza ide, ha elgondoljuk, hogy az általunk proponált alkotás e panorámának szemsértő és a főváros szégyenfoltját képező rongyos viskói helyébe művészi ízlésű palotákat, villákat, teraszos kerteket és ligeteket fog a főváros „kirakatát” képező budai hegyoldalakra varázsolni, ha ezt elgondoljuk, be kell látnunk, hogy ezen az úton a fővárosnak a turistákra gyakorolt vonzereje bizonyára megmérhetlen fokig fog hatványozódni, és hogy ennél fogva az a szépítési törekvés és az az esztetikai mozzanat, mely javaslatunknak úgyszólván külső héját képezi, igen nagy fontosságú és nagy értékű közgazdasági és ipari érdekek magvát rejti magában.

Ami végre iparunk fejlődésének a főváros világvárosi emelkedésével való összefüggésének harmadik pontját illeti, mely szerint ez emelkedés és a vele járó ipari supremátia a leghatalmasabb eszköz arra, hogy hazai iparunk az ország határain túl is különösen Kelet felé tért foglalhasson, ez annyira a dolog természetében fekszik, hogy erről bővebben szólni szintén majdnem felesleges. Hisz mindenki tudja, hogy az idegen látogatás mily bőkezű éltetője különösen a lokális, illetőleg

nemzeti specialitásokkal foglalkozó iparágaknak; mindenki tudja, hogy az iparcikkek keletének mily fontos tényezője a gyártás helyének renoméja; mindenki tudja, hogy az ízlés és divat a használati cikkek keletének hatalmasabb lendítője mint akár az ár és minőség tekintetében való versenyképesség, s hogy az ily hatású ízlés és divat csak világvárosi talajon fejlődhetik.

De van egy mindezeknél még fontosabb körülmény, melyet sohasem volna szabad szem elől tévesztenünk, midőn ipari exportunk előmozdításáról van szó, s melyről azért röviden szintén meg akarunk emlékezni. Ha azon kérdést vetjük fel, hogy melyek azon iparágak, melyekre jelenleg és a közelebbi jövőben mindaddig, míg ipari viszonyaink gyökeresen meg nem változnak, exportunkat a siker reményével alapítanunk lehet, e kérdésre mindenki, ki az ipari viszonyok iránt némi tájékozottsággal bír, csak azt felelheti, hogy állandó biztos exportra csak azon iparcikkek tekintetében számíthatunk, melyeknek termelési tényezőire nézve a külfölddel, illetőleg a világvárosokkal szemben egyenlő színvonalon állunk. Melyek ezen iparágak? két kategóriáról lehet itt szó: az egyikbe azon ipari tárgyak sorozhatók, melyeknél a domináló szerep a nyersanyagoknak jut, s melyeknél az ipari munka aránylag csekély jelentőségű, vagy azért, mert termelésük nevezetes átalakítást nem involvál, vagy azért, mert az előállításukhoz megkívántató ipari munka a mezőgazdasággal kapcsolatos házi ipar körébe tartozik; a másikba azon iparcikkek esnek, melyek értékének fő elemét az előállító személyes képessége, mondhatnók genialitása, művészszerűsége teszi. E két ellentétes kategória között fekvő középkategóriái az iparnak, melyeknél főleg a befektetett tőkék nagysága, a népnek százados ipari megszokottsága és az ipar kellékeihez való akkomodáció játssza a főszerepet, egyelőre azért nem számíthatnak nagyobb exportra, mert ezen termelési tényezőkre nézve még nagyon messze állunk a régi nagyiparos államok színvonalától, s arra egyelőre alig is emelkedhetünk fel, mert ennek főeszközei (a vámvédelem, stb.) hatalmunkban nincsenek.

Hogy ez így van, arról iparunk fejlődésének megfigyelése útján, ezernyi tapasztalati tényből meggyőződhetünk. Eltekintve a nyersanyag-tömeg termelési iparágaktól (lisztipar, szeszipar, stb.) és a házi ipartól, kétségtelen, hogy a nagy tőkékre bázisozott, szoros értelmű nagy gyártás terén még igen-igen távol állunk a nagyiparos államoktól, ellenben az iparosok személyes képességére, genialitására, művészszerű hajlamára alapított művességekben oly előmenetelt tettünk, mely a legjobb reményekre jogosít. [...]

Midőn az előadottakat Nagyméltóságod becses figyelmébe ajánlani szerencsések vagyunk, azon meggyőződésben élünk, hogy oly alkotásról van itt szó, melyek az állam és a fővárosi hatóság részéről anyagi áldozatot alig igényelnek, s melyeknek iparunk fejlődésére gyakorolt hatása alig kiszámítható horderejű. És miután a tervezett alkotásokra nézve az Eskü téri hídnak csupán gyalogjárók számára való kiépítése nemcsak nem kedvezne, hanem azok megvalósíthatását hosszú időre lehetetlenné tenné, azon tiszteletteljes kérelemmel fordulunk Nagyméltóságodhoz, miszerint nyomatékos befolyásával odahatni kegyeskednék, hogy az Eskü térnél létesítendő híd kérdése a fentebbiekben előadott feladatoknak megfelelően oldassék meg.

Mély tisztelettel maradván
Budapesten 1891. március 20-án.

Az Országos Iparegyesület nevében:

Gróf Zichy Jenő
elnök

Mudrony Soma
igazgató

BFL IV.1407.b. Budapest Székesfőváros Tanácsának iratai. Tanácsi ügyosztályok központi irattára. 2020 /1885-II.

Bernát István: Gazdasági decentralizáció

1899

[...] Arról óhajtának beszélni, hogy amint Magyarország ma áll, a fővárosban összpontosított vagyoni, gazdasági intelligencia, társadalmi s politikai centralizáció bizonyos tekintetben micsoda hátránnyal jár magára a nemzetre, s első sorban pedig a vidéki centrumokra nézve, melyeket elhanyagoltunk azért, hogy a főváros érdekeit mozdítsuk elő.

Oly kérdés ez, melyet tárgyalni ma nagyon aktuális; mert ha volt idő, mikor jogosultan fordíthattuk minden erőnket, minden figyelmünket a fővárosnak megteremtésére és felvirágozására, ma eljutottunk oda, hogy a fővárost felszereltük, gazdagítottuk és minden irányban oly fokra emeltük, hogy most már el lehet tőle várni, hogy az magától, nagymérvű külső támogatás nélkül is haladjon.

Kiindulva ezen általános eszmékből, bátor leszek egy pár adatot felhozni arra nézve, hogy mennyiben fokoztuk ezt a gazdasági centralizációt, amelyről szó van.

Elsősorban, azt hiszem, a legcsalhatatlanabb kritérium, melyre hivatkozhatom, a lakosság számának gyarapodása: 1850-től 1890-ig több ízben volt népszámlálás, melyek adatai szerint a főváros lakossága 156.000-ról, 1890-ig 500.000-re emelkedett, s ez idő szerint már a 600.000-et meghaladja. Ellenben a vidéki centrumokban a lakosság számának emelkedése sokkal csekélyebb. Így például Arad lakosságának száma a jelzett időben 22.000-ről 42.000-re szaporodott; Pozsony ez alatt a negyven év alatt még kevesebbet haladt, csak 10.000 lélekkel szaporodott, 42 ezerről 52 ezerre; Győr, a főváros vonzó befolyása mellett, 16 ezerről csak 22 ezerre bírta lakosságának számát emelni.

A gyáraknak vagy iparvállalatoknak túlnyomóan nagy része Budapesten központosul. Szemben Budapesttel, még az ilyen kiváló vidéki gyári centrumok, mint aminő Arad, szerfelett csekély jelentőséggel bírnak. S nemcsak a gyári vállalatok tetemes része van Budapesten, de oly vállalatoknak is, melyeket odavinni lehetetlen, legalább az igazgatóságait viszik át. Így a budapesti statisztikai hivatal közleménye szerint a múlt évben nem kevesebb, mint 65 olyan iparvállalat volt, amelynek igazgatósága Budapesten székel, a telepe azonban a vidéken van, mert

azt lehetetlen volt a fővárosba áttelepíteni. Ennek a 65 vállalatnak egynémelyike igazán érdemes arra, hogy felemlítessék. Budapesten székelnek pl. az alábbi vállalatok igazgatóságai:

A temesvári gyártelep, sörfözde, a fiumei rizshántoló, a nagysurányi-selypi cukorgyár, a mármarosai faipar r.-társaság, a csiki erdő ipari s beszercei faipar r.-társaságok igazgatóságai stb. Szóval még oly vállalatok is, melyek az ország periferiáján fekszenek, igazgatóságaikat Budapesten lelik, s itt van befizetett alaptőkékjük, így fölszívja a főváros a vidéki városoknak ily nemű anyagi erejét is. 149 iparos részvény-társaság alaptőkéje 324 millió korona, mely összeg nagy része Budapesten van.

Arra nézve, hogy mily óriási város lett Budapest a mi viszonyaink között, s hogy mennyire fluctuál ott az élet s mily óriási arányokban nyitják és csukják be az üzleteket, legyen szabad szintén néhány adatot felsorolnom.

1898. évben 1040 italmérésre adtak engedélyt, ez azonban még nem a legnagyobb szám, mert az előző 1897. évben 1300 italmérés nyílt meg, megnyílik évenként 5-600 kávé mérés, 300 szabó, 104 pék indul vállalatos útjára, közel 200 hentes és majdnem ugyanennyi mészáros. Az italmérők után legnagyobb kontingenst adják a szatócsok, ezek átlag 5-600-al szerepelnek, ti. ennyivel szaporodik évenként az e fajta üzletek száma a fővárosban. Érdekes, hogy Budapest, melyet nemrég egy előkelő francia író az ezer kávéház városának nevezett, sok tekintetben a borbélyok és fodrászok városa. Ezek közül átlag 2-300-an nyitják meg évenként üzletüket. Ezen és sok más irányban ugyan nincsenek számadatok a vidékkel való összehasonlításra, de a napi élet tapasztalatai szerint, el lehet képzelni az óriási különbséget, amely a központ és a vidéki városok nagyobbjai között fennáll.

A közgazdasági életet ismerő egyének fölfogása szerint legfontosabb az Osztrák-Magyar Bank működése. 1894-ben ez a központi bank a kezeink között lévő adatok szerint Budapesten leszámított 43 millió forint értékű váltót, míg a vidéken csak 34 milliót, a különbség tehát 9 millió; előleget adott értékpapírokra Budapesten 5,7 milliót, vidéken 4,6 milliót. Az egész ország takarékbetétekből 20% Budapesten koncentrálódik.

Érdekes, hogy a m. kir. államvasutak kimutattak 1897. évben 30,5 millió utast, ezekből 3,1 millió a fővárosra esik.

Még érdekesebb az adó aránya a főváros és a vidék között. A hivatalos kimutatások szerint 1894-ben az egész ország házadójából 30% esett a fővárosra, a részvénytársulati adóból 45% folyt be Budapesten, a kereseti adóból 14%; ennél

feltűnő, hogy rendkívül alacsony progresszióban emelkedik. Ezek az adatok vonatkoznak a fővárosnak gazdasági centralizációjára, természetes, hogy ekként önként kifejlődik a szellemi, erkölcsi, intellektuális és ezek alapján politikai centralizáció is.

A szellemi centralizációra vonatkozó adatokat felhozni lehetetlen, de vannak tünetek, melyek mutatják, hogy az összpontosítás e téren is nem kisebb, mint a gazdasági téren. Így a kimutatott adatok szerint Magyarországon mintegy 1200 újság jelenik meg, s közelebbi adatok nélkül is merem mondani, hogy ezek túlnyomó nagy része Budapesten lát napvilágot. A könyvek megjelenése is arra mutat, hogy Budapesten van a legtöbb könyvkiadó, s vidéki kiadó alig van, mert a mostoha körülmények nem engednek nekik nagyobb üzleti tevékenységet kifejteni.

Amit Franciaországban konstatáltak, hogy jóformán minden fiatal tehetségnek Párizsba kell menni, épp így van ez Magyarországon. Hogy ez a dolog nem jó, nem helyes, azt hiszem további indokolás nélkül is el lehet fogadni, valamint el lehet azt is, hogy a főváros e centralizáció folytán oly nagy súlyra tesz szert, amely őt nem illeti meg. A politikusok, törvényhozó, szereplő férfiak ebben a milieuban élve, beszívják az ott uralkodó ideákat és öntudatlanul is azok érvényesítői lesznek, holott nekik tán egészen más ideákat kellene érvényesíteni.

Nem kívánok tovább menni ezen a téren, hogy a politikai centralizációnak nagy hátrányait fejtegessem, de bátor vagyok reá mutatni arra, hogy e tekintetben egészségtelenek az állapotok, s hogy jóformán minden hatalom és befolyás a központi hatóságok kezében van annyira, hogyha így megy tovább, akkor a vidéki hatóságok nem lesznek más, mint expedíciók, vagyis a központi rendeletek gépies végrehajtói.

De ahelyett, hogy e téren elmondanám nézeteimet, legyen szabad annak a férfinak a felfogására utalni, ki a politikában s Magyarországnak történetében több mint húsz éven keresztül rendkívüli nagy hatást gyakorolt s gyakorol még ma is bizonyos tekintetben. Szerinte — Tisza Kálmán szerint — a centralizáció az elnyomás biztos eszköze, mert megsemmisíti az egyéni szabadságot. A centralizált államokban a központba tódul minden s az elnyel mindent. A centralizáció érdekében megöli az egyéni és területi szabadságot, s lehetővé teszi, hogy egy kicsi, de elszánt töredék a szabadság nevében kezébe ejtse a hatalmat, s a vidéki polgár egy szép reggel azzal ébred, hogy minden megváltozott, s reszpublika lett a királyság.

Ezek után tisztelt uraim, ha sikerült a gyűlés tagjait meggyőzni arról, hogy ezen a téren nincs minden a legjobb rendben, meg méltóztatik engedni nekem, hogy rö-

viden utaljak a decentralizáció szükségére és arra, hogy ezután fokozottabb mértékben kell a magyar társadalomnak és politikusoknak felkarolni azon érdekeket, amelyek a vidéki centrumokba a mainál több életet önthetnek és fokozott mérvben megadhatják a boldogulás lehetőségét azon vidéki városok részére, amelyeknél az nincs meg. Azon közgazdasági politikusok véleménye szerint, kik e kérdéssel behatóan foglalkoztak, a centralizációval szemben a decentralizációt kell állítani azért, mert igazában véve csakis a decentralizált gazdasági és politikai élet mellett lehetséges az, hogy az állampolgárok milliói a politikai képzettség és iskolázottság tekintetében oly nivóra emelkedhessenek, amelyre a szabad állampolgárnak emelkednie kell.

Hol a centralizáció érvényre jutott, ott az emberekből kihal a felelősség élénk érzete, amely a polgároknak kell, hogy ébren legyen; a szabadság iránti szeretet elgyengül, az emberek lemondanak arról, hogy önmagukban bízzanak; a központból várják az impulzust, s a vidéki városok legfőlegb arra szorítkoznak, hogy azon dolgokat, melyeket ott fent nagyobb arányban csinálnak, utánozzák.

Ezzel a nagyon is érezhető áramlattal szemben, amely élénk tárul, bátor vagyok hivatkozni arra, hogy azok az államok, melyek a világot ma vezetik, Anglia, Németország, Észak-Amerikában ellenkező szisztéma nyomait láthatjuk. Londonnak óriási kifejlettsége mellett Angliában 6-900.000 lakossal bíró városok vannak, melyekből az angolok szerint több szellemi mozgalom indul ki, mint magából az óriási Londonból.

De e tekintetben hivatkozni lehet Németországra is, mely a legutóbbi 30 év alatt bámulatos haladásnak indult, s ahol a főváros is emelkedik, de mellette sok a vidéki város, Hamburg, München stb. oly százalékkal gyarapítja vagyonát és népességét, melyet fővárosunk alig tud elérni. Ha visszatekintünk azon időre, mikor Olaszországban a legnagyobb festők, államférfiak, bölcsészek születtek, el kell ismer-nünk, hogy ez decentralizáció hatása alatt történt, s e nélkül a középkori olasz kultúra soha az elért fokra nem jutott volna.

Főlkérem a tisztelt agrárgyűlést, hogy ne rettenjen meg attól, hogy az idea olyan, amely bizonyos körökben nem fog tetszeni, s méltóztassék elfogadni azt a határozati javaslatot, amely egész általánosságban kifejezné azt, hogy az aradi agrárgyűlés ezen hátrányokat konstatálva, ezek orvoslását szükségesnek és a nemzet érdekében levőnek tartja.

Határozati javaslatom a következő:

„Az aradi agrárgyűlés teljesen méltányolja azokat az okokat, melyek a nemzetet és politikusokat a mai Budapest megteremtésére vezették, de elérkezettnek látja immár az időt annak kiemelésére, hogy a túlzott centralizáció gazdasági és politikai tekintetben veszedelmekkel jár, s az ország egészséges fejlődését kockára teszi; helyénvalónak tartja ennél fogva, hogy az aránytalanság, mely a főváros és a vidék fejlődése között ma fennáll, fokozatosan leszállítottassék, s a vidéktől ne vonassanak el azok a gazdasági, szellemi és erkölcsi tényezők, amelyek nélkül egészséges haladás nem lehetséges. Ez érdeke nemcsak a vidéknek, hanem az egész országnak, sőt végső elemzésében magának a fővárosnak is, amelynek fénye és ragyogása enélkül biztos alapon nem fog nyugodni.”³¹

Bernát István: Gazdasági decentralisatio. Bp., 1899.

31 „A javaslatot egyhangúlag elfogadták.” — [jegyzet az eredetiben — a szerk.]

1911

[...] Megállapítottuk már, hogy a mai városokban az emberek tömegesen laknak együtt, hogy e tömeg túlnyomó része munkarejének szűk keretekbe szorított hozadékából él, további csekély része ellenben a kapitálista termelési rend szinte mérhetlen gazdagodási lehetőségei folytán a jólét oly fokán áll, mely anyagi és kulturális tekintetben a legnagyobb igényekkel lép fel.

E helyzetből adódnak most már, mint városi feladatok azok a szükségleti követelések, melyek a várossal, mint szervezettel szemben támasztatnak. És pedig: 1. Az egész lakosság ama pozitív szükségleteinek kielégítése és azoknak a veszélyeknek az elhárítása, melyek a tömeges együttélésből fakadnak; az előbbiekhöz tartozik a városrendezés a legtágabb értelemben, nevezetesen: a város szabályozása és beépítése, továbbá az útépités, csatornázás, vízellátás, közvilágítás és a közlekedés ügye; az utóbbihoz a rendészet különböző ágai és a közegészségügyi feladatok nagy része. 2. A munkából való megélhetés lehetőségének biztosítása; ide tartozik a szociálpolitika, különösen a közéletmezés és lakásügy terén, valamint az iskolán kívüli oktatásügy. 3. A magasabbrendű kulturális élet előfeltételeinek és eszközeinek megteremtése; ez nagyobbbrészt a tömegszükségletek kielégítésének minél magasabb színvonalra emelésében és ezen kívül részben művészeti és tudományos, részben kényelmi és fényűzési szükségletek kielégítésében nyilvánul.

A városigazgatási feladatok tehát a városi lakosságnak helyzetéből fakadnak. A feladatok megoldása pedig — látni fogjuk — egyrészt a városban élő népességnek, a tőkés és munkásosztálynak egymás ellen, másrészt az egész városi lakosságnak a földbirtokos osztállyal folytatott érdekküzdelsei, illetőleg e küzdelmek mindenkori eredményei szerint alakul.

A városigazgatási feladatok megoldása azonban két problémacsoportot ölel fel; úm. egyes konkrét városigazgatási kérdéseket és magának a városigazgatás szervezésének problémáit. Mindkét problémacsoportnak megvannak a maga technikai előfeltételei és követelése, de mindkettőt a társadalmi érdekküzdelmek determinálják. Míg azonban a konkrét városigazgatási feladatok megoldásánál — e meg-

oldások túlnyomóan helyi tényezőktől függően — a társadalmi harc rendszerint a városban lokalizálódik, addig a városigazgatás szervezésénél, amikor az egész országra kihatóan rögzíttetnek meg társadalmi erőviszonyok, sőt nem ritkán a városoknak az államban való helyzete változik meg, a társadalmi küzdelem túlcsap a helyi határokon, és mint a három termelő tényező, illetőleg osztály általános harca jelentkezik. [...]

A társadalmi érdekküzdelem szempontjából minden közintézményre vonatkozólag a kérdés így áll: ki élvezze a hasznát és ki fizesse az árát.

Így nézve elsősorban a városrendezési feladatcsoportot, a tőkés és munkásosztálynak egymáshoz való viszonyát — mindkét osztályt a fentebb megjelölt legtágabb értelemben fogván fel — a következőképp állapíthatjuk meg: A tőkés a belvárosban, ahol üzlete van, vagy ilyeneket bérbe ad, az üzleti forgalmának kedvezőbb szűk utcákat kíván, ugyanilyeneket akar a kisebb közterhek miatt a kültelken, ahol spekulál; ellenben a villaövezetben, ahol lakik, széles utcákat óhajt fasorokkal s lehetőleg parkkal; a munkás, akit a szabályozási terv csak a lakás szempontjából érdekel, ezzel szemben lehetőleg széles utcákat kíván mindenütt és hozzá sok parkot. Ugyanez áll a város beépítési módjának és az egyes telkek beépítési feltételeinek megállapítására; a tőkés a fentemlített okokból lehető intenzív építkezési lehetőséget óhajt ott, ahol bérbe ad vagy spekulál, de kevésbé intenzívebb ott, ahol lakik. Az útépítés, csatornázás, vízellátás és közvilágítás terén a küzdelem általában akörül forog, hol épüljenek meg előbb e létesítmények; az útépítésre és a közvilágításra nézve pedig a tőkés érdekeltségi területén minél jobb utakat és minél intenzívebb világitást kíván; a munkás ellenben, aki a városban ma itt, holnap ott lakik, e létesítményeknek nem a minőségére, hanem minél szélesebbkörű bevezetésére helyezi a hangsúlyt. Végül a közlekedés terén a tőkés üzlete és lakása mellett nem akar közúti vasutat, a munkás mindenfelé akar. Mindez intézmények költségeinek fedezésére nézve a tőkés álláspontja, hogy azok lehetőleg a közpénztárból fedeztessenek; a munkásé, hogy azokat minél nagyobb mértékben (területátengedés, járulék, betterment-tax,³² értékemelkedési adó útján) a jobban érdekelt tőkés viselje. Ugyanezt a viszonyt látjuk a közegészségügyi feladatcsoportnál. Itt a munkás a közegészségi szempontoknak az egész vonalon minél erősebb érvényesítését kívánja; a tőkés ellenben ezt csak módjával látja szívesen, s különösen nincs ínyére azon a téren, ahol a közegészségi követelések a

32 Telekérték-emelkedési adó.

munkásra nézve a legfontosabbak, de a tőkést haszonkeresésében legérzékenyebben érintik, ti. a lakásoknál és az élelmiszereknél.

A feladatok helyenként és időnként eltérő konkrét megoldásai e küzdelmek eredményét mutatják. Mint általános fejlődési tendencia azonban megállapítható, hogy a tőkés osztály, bár a városi szervezetekben ma általában uralkodik, mindig többet kénytelen hasznából átengedni a tömegszükségletek, tehát túlnyomóan a munkásosztály szükségleteinek kielégítésére. De e küzdelem forradalmi kitérésre nem igen vezet, mert a mai korban — hisz tulajdonképpen ebben nyilvánlik meg a civilizáció — az emberek és a társadalmak egyaránt a kompromisszumokat nem a háborúk után, hanem azok előtt kötik meg.

*

Még fokozottabb a társadalmi érdekküzdelmek determináló hatása a munkából való megélhetés lehetőségeinek biztosításánál, vagyis a szociálpolitikai feladatoknál, melyek közül érdemlegesen szólni csak az eminenter városi jellegűekről akarok, nevezetesen a városi lakás- és élelmezési politikáról.

A lakáskérdés a városigazgatásnak egészen új problémája, melyet a népességnek a városokba özönlése bizonyára elősegített, mely azonban lényegében a kapitalizmus legsajátosabb és legjellemzőbb terméke. A lakáskérdés, mint városigazgatási feladat, jelenti a város gondoskodását arról, hogy mindenkor kellő mennyiségű és megfelelő árú lakás álljon rendelkezésre.

A lakáskérdést a lakásszükséglet idézi elő. A lakásszükségletet pedig okozzák — együtt, külön-külön, vagy valamelyes kombinációban — a telekspekuláció és az építési hitel megvonása, másfelől a sztrájk és a munkáskizárás, vagyis a teleknek és az építési tőkének a haszon növelése érdekében és a munkának a magasabb munkabér érdekében a lakástermelés alul való elvonása. A lakásszükséglet következménye a lakásdrágaság és a zsúfoltság, annak minden közegészségi és társadalmi nyavalyájával, melyek közül kiemelkednek a tuberkulózis, melyet a levegő hiánya, az alkoholizmus, melyet a nyomorúságos otthon mellett bekövetkező korcsmázás és a prostitúció, melyet az ágyrajárás okoz. A lakásszükséglet előidézte általános közegészségi veszélyek, a lakásnyomorúságban élőknek túrhetetlen lakásberek mellett előbb-utóbb kifakadó forradalmi hangulata vagy legalább is ennek a veszélye, még a tőkések által vezetett városi képviselőkben is megérlelik az orvoslás gondolatát, amit részben előidéz az is, hogy a városi intézkedések által le-

szorított lakásbérek gyengítik a munkásosztálynak a tőkésosztállyal szemben folytatott közvetlen harcát, mert az olcsóbb lakás végeredményében magasabb munkabért jelent.

A lakásszükséglet orvoslása természetszerűleg e szükségletet előidéző okok megszüntetésében áll; tehát építési telkek rendelkezésre bocsátásában, építési hitel nyújtásában és az építkezési munkák zavartalan végrehajtását biztosító munkaviszonyok teremtésében.

A lakásszükséglet számára való telekbiztosítás a városigazgatásnak tulajdonképpen egy újabb ágát fakasztotta: a telekpolitikát. Míg régebben a városokban inkább a telekeladás volt az irányzat, addig, különösen a lakáskérdés felvetődése óta, a városok öntudatára ébredtek annak, hogy minél inkább nagyobbítani kell telekállományukat. Nagy telekállomány birtokában ugyanis a városok dominálhatják a telekpiacot s következésképp szabályozhatják az építkezés legfőbb tényezőjét, a telekárt és mindenkor szolgáltathatnak építési telkeket akár tulajdonul, akár — ami most ismét előkerül — örökbérletre, vagy maguk építhetnek telkeiken lakásokat. De nagy telekállomány mellett a városok nagymértékű szabályozási, parcellázási és konjunkturális nyereségeket is foglalhatnak le a köz javára, és ezenkívül közintézményeiket olcsóbban helyezhetik el, mintha minden alkalommal a kisajátítás terére kell lépniük. A városok előnyös telekszerzésének egy fontos elősegítője volna annak a lehetővé tétele, hogy a városok árveréseken sikerrel részt vehessenek; e kívánalom vagy a végrehajtási eljárás megfelelő szabályozása útján (nevezetesen, ha a város a bánatpénzét visszakaphatná), vagy az önkormányzati szabadságnak e tekintetben való kitágításával volna elérhető.

Az építési hitel szervezése kérdésében különösen a következő eszmék merültek fel, illetőleg részben már meg is valósultak: az építőiparosok követeléseinek az építési kölcsönből való biztosítása, községi zálogintézetek alapítása, állami vagy községi lakásépítő alap teremtése közhasznú lakásépítő szövetkezetek számára második helyű kölcsön nyújtására.

Itt említjük meg, hogy a lakásépítés egyik buzdító tényezője az adómentesség is, mely azonban csak akkor indokolt, ha evvel szemben garancia van arra, hogy a lakásbérek a megfelelő keretek közt maradnak, tehát főleg állami és városi építkezéseknél.

A lakásszükséglet enyhítésének végső eszköze ugyanis a hatóság, vagyis az állami vagy városi lakásépítés. Ez következett be az utolsó évek valóban rendkívüli

lakásszükséglete, helyesebben mondva lakásinsége folytán, a törvényhozás támogatásával, eddig sehol nem látott méretekben, Budapesten és illetőleg környékén.³³

Még a lakáskérdésnél is fontosabb a városokban az élelmezési kérdés, vagyis az, hogy a lakosság kellő mennyiségű és megfelelő árú élelemmel láttassék el. Ez különösen a három fő élelmicikkre, a húsrá, a tejre, és a kenyérré vonatkozik.

Míg azonban a lakáskérdés tisztán helyi jellegű, addig az élelem kérdése összefügg nemcsak az országos, hanem még a világgazdasággal is. Ennek következtében az élelmezés kérdésében a társadalmi érdekküzdelmek is túlszaporodnak a városok határain, és a tőkének a munkával folytatott küzdelmén kívül, mint az egyesült városi lakosságnak a mezőgazdasági társadalommal folytatott általános harca jelentkezik. A kérdés országos vonatkozásait különösen a behozatal és kivitel szabadságában vagy korlátozásában és a tarifális kérdésekben találjuk.

Az élelmezési politika távolabbi kapcsolatai mellett is azonban a városoknak mindent el kell követniök, hogy lakosságuk élelmeszer szükségleteit kielégítsék.

E téren egyik fontos intézmény a vásárpénztár, melynek általánosságban az a hivatása, hogy az állatvásárokra, még pedig úgy a marha-, valamint a sertésvásárokra az állatforgalmat és a jó minőségű felhozatalokat fokozza és a városi közéletet javítása érdekében az állattenyésztést, a hízlalást és az állatkereskedelmet előmozdítsa. Működésének főbb irányai: előlegek nyújtása állattenyésztőknek, hízlalóknak és kereskedőknek; kölcsönök adása húsiparosoknak; bizományi megbízásba kapott állatok felhozása és eladása, a vásári pénzforgalom lebonyolítása, a vásárra érkezett állatok felügyelete, gondozása, hajtása és bélyegzése; végül a vásári üzletek körül szükséges egyéb banküzletek lebonyolítása.

A hússzükséglet biztosításának további hatósági eszköze a hatósági vágatás és húskimérés (ez Budapesten a lóhúsról van meg).

A fokozódott tejszükséglet és az emelkedő tejárak, támogatva azon követelésektől, melyet különösen a gyermekektől szemben támasztanak, a tejkereskedele-

33 A főváros 1909–1912 között több mint 4800, zömmel egyszobás kislakást épített, 24 bérház és 17 földszintes kislakásos telep formájában. A lakbérbevételre az állam adómentességet biztosított, amennyiben a bérösszeg az önköltséget (fenntartási költség + az építésre felhasznált kölcsönpenzek törlesztőterhe és kamatai) nem haladja meg. Ld. erre vonatkozóan a 2. fejezet „Bárczy István polgármester előterjesztése a fővárosi lakásviszonyok javítása tárgyában, 1909” c. dokumentumát. 1909-ben kezdődött meg Kispeszt határában a Wekerle-telep építése is állami beruházásban.

lemre vonatkozólag is felvetették a városi tejkereskedelem monopolizálásának eszméjét; a gyakorlatban legalább is a hatósági befolyás alatt álló szövetkezeti megoldást keresik.

Felvetődött továbbá a pékműhelyek közismert egészségtelen viszonyai, a kenyér állandó drágulása és a gyakori munkaszüneteléseknek éppen ebben az iparágban bekövetkezte folytán a hatósági kenyér-előállítás gondolata is; ennek egyik első megvalósulása a fővárosi községi kenyérgyár,³⁴ mely legfontosabb szerepét, az árszabályozást eddig igen jól töltötte be. Fontos közéletmezesi intézmény még a vásárcsarnok,³⁵ melyet jelentőségében emel a hatósági közvetítés.

A szociálpolitika egyéb problémáira már nem térhetek ki, csak megemlítem, hogy a munkáskérdés tekintetében főleg a munkaközvetítés és a munkanélküliség ellen való biztosítás terén vár szerep a városokra, továbbá irányítólag hathat a város a munkaadó és munkás közti viszony alakulására és javulására, a saját munkásaival szemben és a vele szerződő vállalkozók munkásaira nézve kikötött munkafeltételek megállapításával. Nagy és érdemes feladatok várnak továbbá a városokra az iskolán kívüli oktatás, a gazdasági és művészeti szakképzés és különösen a könyvtárügy terén. Végül fontos hivatása volna a városoknak olyan intézményekről gondoskodni, ahol a közönséges értelemben vett munkások szellemi és társulási szükségleteiket kielégíthessék. Ilyen intézmények a munkáskönyvtárak, a munkáskaszinók és a munkáskertek. [...]

Harrer Ferenc: A modern városigazgatás problémái. In: Városi Szemle IV. (1911.) 665–686. p.

34 A Százados úti községi kenyérgyár 1909-ben kezdte meg a termelést.

35 A Vámház téri Központi Vásárcsarnok, az István (ma Klauzál) téri, a Hunyadi téri, Rákóczi téri és a Hold utcai vásárcsarnokok 1897-ben, a Bomba (Batthyány) téri 1902-ben nyílt meg.

1913

A főváros az egyesítés idején tipikus rendőrváros volt. A város gondoskodott az akkori fejlettsége és a rendelkezésére álló akkori eszközök szerint polgárai élet- és vagyonbiztonságáról, egészségéről, gondoskodott az utak épségéről és fenntartotta az iskolákat. Ebben merült ki a város tevékenysége. Csak oly feladatokat vállalt, melyek szorosan vett értelemben hatósági feladatok voltak; csak oly szükségleteket elégített ki, melyek a polgárok állampolgári természetéből következtek. Csak jogokat adott és védett, materiális javakkal nem látta el polgárait. Az anyagi javak ellátásába csak mint közjogi személy avatkozott, csak örködött felette és ellenőrizte, de mint aktív termelő nem vett részt benne. És az eszközök is, melyekkel feladatait teljesítette, szigorúan hatóságiai voltak: a parancs és a tilalom voltak ezek az eszközök. Megtiltotta, amit károsnak vélt és megparancsolta, amit üdvösnek talált. Mindig a közjogi személyiségevel lépett fel, mindig csak a politikai hatalommal, a kényszerrel iparkodott a társadalmi életet befolyásolni.

A mai Budapest egészen más képet mutat. A régi feladatok és szükségletek mellett egy sereg új szükségletet teljesít. Jogokon és biztonságon kívül materiális javakkal is ellátja polgárait.

A mai főváros egyike az ország legnagyobb vállalkozóinak. A város látja el vízzel és gázzal, nemsokára már villamos erővel is a főváros lakosságát. A város villamos kocsijain közlekedik a lakosság tekintélyes része. A város az első élelmiszerkereskedő és termelő: a városi kenyérgyár kenyérral, az élelmiszerárúsító üzem hússal, vaddal, magatermelte kolbászfélékkel, baromfival, tojással, vajjal, stb., a lóhússzékek lóhússal és a városi kolbászgyárban készült kolbászárúval ételmezi a várost. A város mezőgazda is: zöldségféléket termel földjei egy részén. Szükség esetén tüzelőanyagot is árusít a város a tüzelőszerraktár révén. A városi vásárcsarnokokban szerzi be a lakosság a mindennapi élelmiszereit. A városi vásártereken vásárolják a kereskedők és mészárosok a szarvasmarhát, sertést, lovat, stb., és a városi vágóhidakon vágatják le. A város a bankárja a marhakereskedőknek és mészárosoknak a Vásárpénztár révén. Községi üzem az utcai hirdetés. Három nagy

fürdőnek a város tulajdonosa. Körülbelül 25.000 ember lakik a város házaiban. A városé az egyetlen népszálló. A város hordja el a házi szemetet és saját fogataival fuvaroztat a városi munkáknál. A város köporbányái látják el a városi utak kőpor-szükségletét. Saját nyomdájában készítetteti a hatósági nyomtatványokat, a házi szerelőműhely javítja és részben készíti a városi hivatalok és intézetek gázlámpáit stb.

Ez új intézmények révén a főváros gazdasági személlyé lett. Immár nemcsak a hatósági eszközök, a politikai hatalom, a tilalom és a parancs segítségével irányíthatja a társadalmi és gazdasági életet, hanem a gazdasági hatalom erejével is. A másokon való felügyelet helyébe a közvetlen cselekvés lépett; a gyarlóknak bizonyult szerződések³⁶ helyébe a városi tevékenység; a rendőri kényszereszközök helyébe a gazdasági verseny. [...]

Basch Imre: A gazdasági tevékenység. In: A negyven éves Budapest. A Városi Szemle jubiláris száma. Bp., 1913. 564–565. p.

36 Azok a koncessziós szerződések, amelyeket a város korábban a szolgáltatásokat ellátó magánvállalatokkal kötött.

Preyer Hugó a szociális szempontok érvényesítéséről a várospolitikában

1910

Dr. Preyer Hugó: T. pénzügyi bizottmány!

Én nem tudom, hogy a közgyűlésen nem szólalok-e fel általánosságban a költségvetési előirányzathoz, és azért ezúttal csak egész röviden akarom összefoglalni észrevételeimet általánosságban a budgetet³⁷ illetőleg. [...]

T. pénzügyi bizottmány!

Én is értek valamit a szociális gondoskodásnak a témájához, foglalkoztam én is ezekkel a kérdésekkel, mint azt hiszem mindnyájan és valamennyien, de ha azt a szociális gondoskodást oly értelemben méltóztatnak felfogni, hogy az kötelességünké teszi a város háztartásának a keretében mindazokról anyagilag gondoskodni, akiknek a város kaputos³⁸ polgárainál rosszabb sorsuk van, akkor igen nagy tévedésben méltóztatnak lenni, mert a szociális gondoskodás nem hárulhat a maga egészében egy fővárosra vagy nagy városra, hanem ki kell abból venni a részét magának a társadalomnak, a gazdasági életnek minden vonalán, a foglalkozási körök minden rétegének.

Az az elv azonban és irányzat, amely a főváros háztartásában mindjobban érvényesül, először alapjában véve téves, mert az már nem szociális gondoskodás, hanem határozottan a szocialista városnak az utópiája felé vezet. És bámulatos, hogy a közgyűlés, a törvényhatósági bizottság, ahova ma a kaputos emberekből küldi ki a polgárság képviselőit, teljesen tehetetlen azon törekvésekkel szemben, amelyek nemcsak alapjában véve kezelik rosszul a kérdést, de annak végrehajtása során, azt merem állítani, vészthozóan fognak bele oly kérdések megoldásába, amelyekre egy város, sőt egy ország a maga egészében is képtelen. [...]

Hát t. pénzügyi bizottmány, a főváros háztartásának és városi politikánknek egy kardinális pontja, amely még sok vitára fog okot szolgáltatni, és amely méhében hordozza nemcsak a mi mérlegünknek a megbillenését és a mi háztartásunknak a

37 Költségvetést.

38 Itt: úri kabátot viselő, azaz jobb módú ember.

felforgatását, de amelynek a következményeit tapasztalni és napról-napra szemlélni módunkban van, a magángazdaságoknak és a magántőkének a megtámadására vezet, ez az, hogy a városi kisebb lakosságról, amely nem képes magának tisztességes, hogy úgy mondjam, tisztességes lakást biztosítani, a főváros gondoskodjék. Én azt sem bánom, ha azok, akik velem ellentétes állásponton vannak, úgy fogják fel a felszólalásomat, mintha ez valami csökönnyös principienreiterei³⁹ volna. [...]

Én fenntartom azt a nézetemet, hogy egy városnak és közsületnek első sorban meg kell teremteni a feltételeket üdvös gazdasági munkára és egyes gazdasági egyének jólétének a fokozására és biztosítására, az a közvetlen behatás, amely olcsóbb életet akar adni az illető szájába, amely olcsóbb lakást akar adni, amely olcsóbb ruhával akarja ellátni, egy szóval a népszükségletek aprólékos részletkérdéseibe hatósági úton akar belenyúlni, annak a pénzügyi ereje ezeknek a feladatoknak a megvalósításában kell, hogy kimerüljön, és kell, hogy az összesség ennek csak kárát vallja. [...]

Fővárosi Közlöny, 1910. december 13. Melléklet. A Pénzügyi Bizottmány ülésének jegyzőkönyve, 1910. december 9. 6–8. p.

39 Elveken lovaglás.

*Bárczy István – Harrer Ferenc: Tanulmány a szomszédos
községeknek Budapesthez való kapcsolásáról*

1908

A nagy városok fejlődésének sajátos jelensége, hogy társadalmi életük nem zárkózik régi határaik közé, hanem átcsap a szomszédos községekre is.

Minden város a környező vidéki társadalmat a szereppel, melyet fogyasztása, nevezetesen élelmezési szükségletei kielégítésében neki juttat és azzal, hogy viszont ipari szükségleteit ellátja, gazdaságilag magához fűzi. Ez a gazdasági egymásrautaltság a várost és a szomszédos községeket egy érdekkörbe vonja ugyan, egységes társadalommá azonban még nem fűzi őket össze. A társadalmi összetartozás szorosabb szálai a városi lakosságnak a szomszédos községekbe való kitelepülésével és a községeknek ennek nyomában járó városiasulásával szövődnek. E folyamatot, mely a nagy városok jelensége, megindítják egyfelől a nyaralók, másfelől az olcsó telekáraktól kibocsátott gyártelepek; erősítik a nyaralóhelyeknek a közlekedési eszközök tökéletesedésével állandó lakóhelyekké alkalmassá válása, a városban foglalkozását űző népességnek egyrészt ezen okból, másrészt a városban való lakás hátrányaitól, a lakás és élelmiszerdrágaságtól, a magas közterhektől való szabadulás vágyából eredő kitelepedési törekvése, a kitelepült gyáraktól vonzott alkalmazottak, iparosok és kereskedők; betetőzi pedig a községek törzslakosságának a betóduló nagyobb életigényű népességhez való átídomulása. És a nagyvárosi lakosságnak a szomszédos községekbe való ezen kivándorlása bekövetkezik már olyankor, amikor még a terjeszkedésre a város határain belül is áll rendelkezésre terület, aminek okai a szomszédos községeknek a városi külső területtel szemben rendszerint előnyösebb közlekedési és közlelmezési viszonyai, kedvezőbb parcellázási feltételei és enyhébb építkezési szabályai és nem kevésbé a beépítetlen városi telkekkel űzött spekuláció.

Naggyá fejlődésével tehát a város a környék községeinek társadalmi életét magában központosítja; egyeseket csak gazdaságilag, másokat lakosságuk foglalkozására és magasabb rendű, különösen kulturális szükségleteinek kielégítésére nézve fűzi magához, míg végre némelyekével társadalmi élete teljesen egybeol-

vad; természetesen az előbbi fejlődési fokok rendszerint magukban foglalják az utóbbiak csíráját.

A nagy városok társadalmi életének ez az alakulása szükségképpen felvet egy közigazgatási problémát; a társadalmilag összefüggő községeknek közigazgatási központosítását. [...]

Kétségtelen ugyanis, hogy a városnak és a szomszédos községeknek a közigazgatási kapcsolásban fekvő közös érdeke nem jelentkezik egy időben, hanem a következő fejlődést mutatja: A kapcsolat előbb a községek érdekeként jelenik meg, midőn városiasulásukkal járó közegészségi, közbiztonsági és közművelődési szükségleteik kielégítésére szükséges berendezéseket csekély anyagi erejüknel, de talán még inkább szűk körű és ellentétes társadalmi összetételű közülettől (a megyétől) függő közigazgatási szervezetüknél fogva kellőképpen előállítani nem tudják; anyagi eszközeik hiányának is különben részben szűk közigazgatási hatáskörük és említett közigazgatási függőségük (a községi közszolgáltatási rendszer) az oka.

Ekkor a város szempontjából a kapcsolat a beruházási terhek miatt, melyek egyébként a kapcsolat esetén is túlnyomó részben a község lakosságát terhelik (járulékok, díjak alakjában), hátrányosnak tűnik. Amint azután a kitelepedés nagyobb lendületével a községek az elsőrendű városi berendezésekre (csatorna, burkolat), ha adósságok árán és kevésbé jó minőségben is, szert tettek, és különösen ha közigazgatási hatáskörük kibővítését (várossá alakulásukat) is sikerült elérniük, akkor már a kapcsolatban való érdekük csökken.

Most azonban a városnak válik mindinkább érdekévé a bekapcsolás, mert nem tekintve azt, hogy a kitelepedéssel mindig nagyobbodik azok száma, akik a város közberendezéseit használják anélkül, hogy a megfelelő terheket viselnék, a szomszédos községek (városok) a tömörült együttlakásnak a közegészségre és közbiztonságra káros kihatásait rendszerint nem tudják kellően elhárítani, ami állandó veszélyt jelent a városra nézve is, továbbá a szomszédos községek önálló fejlődése hátrányosan hat a város szabályozási-, telek- és építkezési politikájára. Ennek folytán azt tapasztaljuk, hogy a városiasulás első időszakaiban a szomszédos községek keresik a várossal való kapcsolatot, de ennek részéről hajlandóság nincs meg, s mi-
kor azután a városra nézve válik fontossá a kapcsolat, akkor már a községek idegenkednek tőle. E folyamatot világosan mutatja pl. a berlini bekebelezési kérdés története.

Mindezekből látható, hogy a városi fejlődés bizonyos fokán a szomszédos községek kapcsolásának kérdése elől kitérni nem lehet. Annak igazolására, hogy Budapest már elérte azt a fejlődési fokot, melyen túl a szomszédos községeknek kapcsolása a városra nézve mindig kívánatosabb lesz, de a kapcsolat feltételei mindig súlyosabbakká válnak, egyelőre csak arra utalunk, hogy míg a megelőző népszámlálások a székesfőváros népességének a nemzetközi statisztikai kongresszus elvi határozata alapján előre kiszámított gyarapodásánál tetemesen nagyobb mutattak, addig az 1906. évi népszámlálás eredménye 67.386 lélekkel maradt az előre kiszámított népességen alul, és hogy a statisztikai hivatalunk e jelenség egyik tényezőjeként a városi lakosságnak a szomszédos községekbe való kitelepedését jelöli meg (Statisztikai Havifüzetek 1906. május). De ezen általános okon kívül szól a kapcsolat kérdésének napirendre vétele mellett egy különös ok is, nevezetesen az, hogy úgy a főváros törvényhatósága (mely e végből külön bizottság alakítását határozta el), mint a kormány (a legutóbbi kormányjelentés szerint) a közel jövőben foglalkozni kívánnak a fővárosi törvény revíziójával; ennek pedig alapvető kérdése, hogy a fővárosban központosuló társadalmi életnek a jövőre milyen közigazgatási kerete legyen, vagyis hogy a fővároshoz szomszédos községek kapcsolassanak-e és milyen terjedelemben.[...]

Megismerkedve így a főváros környékének társadalmi és közigazgatási viszonyaival, vizsgáljuk meg, hogy mely szükségletek teszik kívánatossá a fővárosnak a szomszédos községekkel való összekapcsolását, Nagy-Budapest megalkotását úgy a főváros, mint a községek, melyek csak az egyik vagy a másik szempontjából.

Itt van első sorban a szabályozási terv. Kétségtelen, hogy annak a munkálatnak, mely a főváros jövő fejlődésének kereteit szabja meg, számolnia kell a határon kívül folyó, de egyfelől a fővárosból ki, másfelől a főváros felé sugárzó élettel és ennek érhálózatát meg kell teremtenie, kiterjesztve ezt a községek periférikus összekapcsolására is. E feladat megoldása, mely a fővárosnak és a községeknek egyaránt érdeke, csak egységes szervezet mellett kecsegtet sikerrel, s ezért a Fővárosi Közmunkák Tanácsa a környékre kiterjedő, de más hatóságok közreműködésére szoruló hatáskörében eredményeket nem is mutathatott fel.

A főváros és a környék összefüggő élete épp úgy kívánatossá tesz egységes alapelveken felépülő építési szabályzatot és egy színvonalon álló építésrendszert. Abban az egész körzetben, melyet a város és a városban hivatásukat gyakorlók

letelepedésére alkalmas szomszédos községek alkotnak — a főútvonalak és már meglévő letelepedési góccok kivételes kezelése mellett — a központtól kifelé általában a parcellaminimumok fokozatos nagyobbodása és az építkezés intenzitásának (telkenként a beépített terület mennyiségének és az emeletek számának) fokozatos csökkenése biztosítandó, sőt esetleg bizonyos irányban és ideig a mezőgazdasági területnek építési telkekkel való átalakítása parcellázási vagy építési tilalmakkal korlátozandó. Az előbbiekre azért van a fővárosnak első sorban szüksége, mert mindaddig, míg a főváros határán belül nagyobb a parcellaminimum, s következésképp kisebb az építkezés intenzitása, mint a határos községek területén, a főváros külső területeit fejleszteni és itt célszerű telek- és lakáspolitikát folytatni nem lehet, annál kevésbé, mert a szomszédos községek közlekedési és ellátási viszonyai rendszerint amúgy is sokkal kedvezőbbek, mint a fővárosi külteleké. De nem tekintve egyes telekspekulánsok érdekét, a parcellázásnak és építkezés intenzitásának korlátozása előnyös a községekre is, mert így elkerülhetik a tömörebb együttlakással járó költséges berendezések (csatorna, vízvezeték) létesítését. [...]

Nagy jelentősége van a községek bekapcsolásának a közlekedés szempontjából. Már a különböző közlekedési vállalatokkal szemben is könnyebbé teszi a főváros egész környékére kiterjedő egységes közlekedési politikának érvényesítését, ami pedig nemcsak a személyforgalomra, hanem a főváros közéletének érdekében az áruforgalomra nézve is rendkívül fontos. De megkönnyíti a községekkel való egyesülést az egységes közlekedési politika érdekében kívánatos egységes községi közlekedési vállalat megteremtésének előkészítését is.

A fővárosnak és környékének egyik legkorábban felismert és részben már kielégítést nyert közös érdeke a fővárosi rendőrség hatáskörének területi kiterjesztése. A szomszédos községeknek a közveszélyes egyénektől való megtisztítása nemcsak azoknak, hanem a fővárosnak is érdeke, siker azonban itt csak a fővárosi rendőrség fejlett szervezetétől várható. Bővebb magyarázatra e szempont nem szorul; a fővárosi rendőrség hatáskörének Újpestre és Rákospalotára való kiterjesztésének előnyei mindkét oldalról közelismertek.

Igen kívánatos a környéknek a főváros fejlett közegészségi szervezetébe való bevonása, a községek részéről azért, mert a községi közegészségi igazgatás eszközei különösen a tömörebb együttlakást feltűntető községekben a közegészségi veszélyekkel szemben elégtelenek, a főváros részéről pedig azért, mert a sűrű

érintkezés folytán a környékbeli községek kedvezőtlen egészségi állapota állandó veszélyt jelent a főváros lakosságára nézve.

Nagy szerepe van a kapcsolásnak a közéletmezésben is. Érintettük már, hogy az egységes városrendezési politika kedvezően hathat az ételmezési viszonyokra, a konyhai szükséglet közelben való termelésének elősegítésével. Ugyancsak kedvező befolyása volna az ételmezésre az egységes közlekedési politika lehetőségének, mely szintén a kapcsolással jár. De igen fontos úgy a községek, mint a főváros közegészsége és hatályos táplálkozása szempontjából az egységes és szigorú ételmisszervizsgálat; sőt itt az egységes eljárás a fővárosra nézve azért is kívánatos, mert az ételmisszervizsgálatnak szigorú a fővárosban és laza kezelése a szomszédos községekben, az utóbbiak fogyasztóképességének fokozódásával a fővárosban ételmisszerhiányt is idézhet elő. Előnyös volna továbbá az egész összefüggő körzetben az egységes vásártartási és közbiztonsági jog, ami azért nem zárna ki sem a parciális heti vásárok tartását, sem a vágóhidak decentralizálását.

Valószínű továbbá, hogy az egységes igazgatás a környék még nagyszámú német és tót ajkú lakosságának magyarosodását is előmozdítaná.

Végre a főváros szempontjából felhozhatjuk még a kapcsolás mellett: a kihelyezett és esetleg még kihelyezendő nagyobb községi intézmények (vízvezetési stb.) jobb védelmét, a fővárosi nyaraló község érdekének biztosítását és a fővárosi berendezéseket élvező szomszédos lakosságnak bevonását a megfelelő közterhek viselésébe; a községek részéről pedig: a főváros hitelének és a fejlettebb közigazgatásnak élvezetét, de különösen a közlekedésileg előnyösebb közigazgatási kapcsolatot.

Ha a bekebelezés kifejlett érveivel szemben az ellenérveket keressük, voltaképpen csak egyet találunk, és pedig azok részéről, kik a főváros érdekeit vélik képviselni. Ez ellenérv az, hogy a főváros területe gazdasági erejéhez viszonyítva amúgy is rendkívül nagy, és a szomszédos községek kapcsolása újabb súlyos anyagi áldozatokat róna a fővárosra. Az ellenvetésre azonban a következő válasz adható: a kapcsolási probléma nem abból áll, hogy a városias költséges berendezések a fejletlen vidékre kiterjesztessenek, hanem ellenkezőleg abban, hogy a várossal összefüggő terület felett való rendelkezési joggal a koncentráltabb városfejlődés biztosították; a főváros és a szomszédos községek közt pedig a kapcsolat létrejött a főváros nagy kiterjedési beépítetlen területei mellett is, és pedig a bevezetésünkben már jelzett okokból; a községeknek már a fővároshoz való pusztá közigazgatási kapcsolása az előadottakból kitűnőleg minden újabb beruházás nélkül is,

előnyökkel jár úgy a községekre, mint a fővárosra nézve, holott nagyobb mértékű megterhelést a fővárosra nézve nem jelent; a községekben nagyobb befektetések eszközzésére pedig a kapcsolás a fővárost nem kényszeríti, sőt, mint fentebb említettük, helyes városrendezési politika mellett a berendezések, s így költségeik tetelesen leszoríthatók, amennyiben pedig ilyenekre mégis szükség volna, helyesen alkalmazott járulérendszer, ha nem is egészen, de túlnyomóan az érdekeltek által fedezhető. Különben a kapcsolás pénzügyi alakulása annak módjától függ. [...]

Nekünk tudvalevőleg két intézményünk van, melyeknek hatásköre a főváros környékére is kiterjed, úm. a fővárosi rendőrség és a Fővárosi Közmunkák Tanácsa. A fővárosi rendőrségnek hatáskörét az 1889:XLVI. tc. kiterjeszti Újpest és Rákospalota községekre. Az intézménynek a fővárosban is állami jellege, de kivált a rendőri igazgatásnak különleges természete, a hatályos működést biztosítja. A Fővárosi Közmunkák Tanácsát, mely az alább még említendő londoni Metropolitan Board of Works utánezata, az 1870:X. tc. már alapjában községi feladatokra, az akkoriban még különálló Pest és Buda városok szabályozási és építési ügyeinek egyöntetű vezetésére alkotta, de 15. §-ában megadta neki a jogot arra, hogy hatáskörét a környékre is kiterjeszthesse. A Fővárosi Közmunkák Tanácsa azonban utóbbi jogát eddig eredményesen nem érvényesíthette, ellenben Pestnek és Budának egy várossá egyesülésével a fővárosra nézve tulajdonképpen létjogosultságát veszített hatásköre számos, a közre hátrányos vitára adott okot.

Részletesebben kell szólnunk a kapcsolás azon módjairól, melyek nemcsak egyes igazgatási ágakra terjedő, hanem teljes kapcsolatot jelentenek, és pedig olyat, mely közigazgatási rendszerünkbe beleillik. Ezek a községi és a törvényhatósági bekebelezés.

A községi bekebelezés azt jelenti, hogy a szomszédos községek a fővárossal teljesen egybeolvadnak. Ily bekebelezésről első sorban a városias jellegű községeknél lehet szó, így különösen Újpest, Rákospalota, Rákosszentmihály, Kispest, Erzsébetfalva, Albertfalva, Budafok s Kistétéynél és esetleg még Czinkotánál, Rákoskeresztúrnál és Csepelnél. E községek külön vagy többen egybekapcsolva, de talán még célszerűbben a jelenlegi fővárosi kerületek külső részeivel kombinálva (pl. Újpest-Rákospalota, Rákosszentmihály Rákosfalvával és a VII. kerület külső részével, Kispest-Erzsébetfalva megfelelő közlekedés esetén, vagy a kettő külön a IX. kerület egy-egy részével, Albertfalva-Budafok-Kistétény az I. kerület

egy részével), a főváros újabb közigazgatási kerületeit alkotnák. Közigazgatási szempontból e megoldás ellen alaposabb ellenvetés alig hozható fel. Igen fontos azonban a községi bekebelezés pénzügyi kihatásainak mérlegelése, itt a részletek megoldásában biztosítandó, hogy a bekebelezés közigazgatási előnyeit egyik félre nézve sem nyomják le a pénzügyi áldozatok, és ez az állam méltányos közreműködésével sikerülhet is. [...]

Bárczy István – Harrer Ferenc: Tanulmány a szomszédos községeknek Budapesthez való kapcsolásáról. Bp., 1908. 1., 4-5., 16-20. p.

*Molnár Ferenc felszólalása a városegyesítés 40. évfordulója
alkalmából tartott díszközgyűlésen*

1913. november 17.

Molnár Ferenc: [...] A napokban alakult meg a Budapest Barátai című egyesület. Én ismerek egy egyesületet, amely már sokkal régebb idő óta áll fenn anélkül, hogy megalakult volna, amelynek nincs szervezete, alapszabálya, de amelynek rengeteg sok tagja van, fájdalom, ebben a városban és ebben az országban, és ez Budapest ellenségeinek az egyesülete. (Úgy van!) Divattá vált különösen az utolsó tíz esztendőben Budapestet ócsárolni, Budapestet szidni, Budapestet nem szeretni. Kik ennek a nagyszámú, titkos összeköttetésben élő, fájdalom, nagyon is lelkes csapatnak a tagjai? Két részre oszthatom őket. Az egyik részük pestiekből áll, a másik a nem pestiek csoportja. De hár miről ismerni meg azokat a pestieket, akiknek Budapest nem tetszik? Arról, hogy ezt a szót: Budapest, kritikának használják. Amikor egy párizsi ember azt mondja: Párizs, amikor egy bécsi ember azt mondja: Wien, amikor egy londoni ember a maga városáról beszél és azt a várost mint jelzőt használja, az csak dicséret. Ha a francia ember azt mondja valamire: ez párizsi divat, ez azt jelenti, hogy szép divat. Ha a bécsi ember valamire azt mondja: bécsi elegancia, ez igazi eleganciát jelent. De ha a magyar ember azt mondja valamire: ez pesti divat, pesti elegancia, ez mindig kritika, még pedig lesújtó kritika. (Úgy van!) A szó, amely az utóbbi hónapokban, esztendőkből oly népszerűvé vált, hogy: ez Pest! Ez a felkiáltás, amit akkor használnak a pesti emberek, amikor valami hibát látnak, amikor valamivel nincsenek megelégedve, amikor valami felett bosszankodnak, és azt mondják: ez Pest, amit soha még egy szép alkalomnál nem hallottunk, soha, amikor kint a város végén négy-ötemeletes iskolák, gyönyörű paloták épültek, ahová a szegény gyermekek százai és százai járnak tanulni, ott soha nem hallottuk, hogy valaki azt mondta volna: ez Pest! De ha egyszer valami rossz kövezen a kocsis zörög, és egyszer rossz levegőjű helyiségbe megy be az ember, és egyszer a legkisebb kellemetlenség éri, rögtön ott van a száján: ez Pest! (Lelkes taps.)

Igen tisztelt Uraim! Ezzel a csoporttal többé nem szándékozom foglalkozni, mert ezt a csoportot ez a jelszó, amelynek jegyében működik, eléggé jellemzi és azt hiszem, eléggé ismerjük őket ahhoz, hogy bővebben ne kelljen velük foglalkozni.

A második csoportot, amellyel komolyabban kell foglalkozni, ezeket én a nempestiek szó alá foglaltam össze, mert vannak közöttük olyanok, akik itt laknak, és vannak közöttük olyanok, akik nem Pesten laknak. Akik Pesten laknak, azok részint politikusok, magasrangú közeleti férfiak, akiknek legtöbbször nem született pesti ember, hanem vidékről jött nagybirtokos, aki Budapesten kelleetlenül, rosszkedvvel tartózkodik, ezt a várost egy lármás, nagy hotelnek tekinti, ahonnan bizony mindig örömmel és boldogan megy haza birtokára, élvezni annak csendjét és nyugalját. Tisztelt Uraim! Nekem egyik legnagyobb meglepetésem szerény fővárosi pályámon az volt, amikor a főváros egy közgyűlésén megjelenve, az egyik szónoktól azt hallottam, hogy egy régi miniszterelnökről azt mondta, hogy ez a miniszterelnök úr nagyon kegyes volt Budapest iránt, nagyon nagy érzéke volt Budapest iránt annak a miniszterelnök úrnak. Ezen én nagyon meglepődtem. Csodálkoztam azon, hogy Budapest fővárosának közgyűlésén dicsérő szót, egy érdemrendet, egy külön megemlékezést kap az a magyar miniszterelnök, aki szíves volt az ország fővárosát szeretni. Ez megdöbbenett engem akkor, de azóta, figyelemmel kísérve a város ügyeit, bizony rájöttem arra, hogy kijár annak a miniszterelnök úrnak az a kitüntetés, és hogy igenis, meg kell különböztetnünk politikusaink közt azokat, akiknek van érzékük Budapest szeretete iránt, azoktól, akiknek nincs érzékük. (Úgy van! Lelkes taps.)

Tisztelt Uraim! A másik csoportja ezeknek a pesti ellenségeinknek az, amely feljött Pestre lakni, de nincs itthon, amely feljött, hogy hivatalt vállaljon, a pálya kezdetén áll, amely megtelepedett itt, de szívében hazavágyik falujába, kis városába, ahol született. Ez a generáció, ez a csoport, miránk nézve azért veszedelmes, mert ez mondja a gyűléseken, ez írja az újságokba, ez mondja unos-untalan azt, hogy Budapest nem magyar, hogy Budapest idegen város, hogy Budapest bevándorlott város, amelyet nem szabad Magyarországnak tekinteni, és minden ügyben, amikor magyar ügyről van szó és Magyarországról, és amely ügyben Budapest rendszerint elsőnek szokott állást foglalni, legyen az politikai kérdés vagy sem, az első ellenvetés, amivel találkozunk, az, hogy Budapest nem magyar, ez külön test, egy corpus separatum az ország közepében, e körül van egy nagy Magyarország, de ami itt van, az egy amerikai város, amihez nekünk semmi közünk. Ezt, tisztelt uraim, nagyon sokszor hallottuk és olvastuk, e fölött tehát nem csúsztatunk el hallgatagul, mert ez a gondolat igenis fennáll, napról-napra halljuk, és napról-napra kijátszák ellenünk, tehát kell, hogy egyszer a szemébe nézzünk ennek a

gondolatnak, és kell, hogy megmondjuk egyszer róla véleményünket. (Halljuk! Halljuk!)

Miért mondják ezek az urak azt, hogy Budapest nem magyar és hogy Budapest rossz, hogy Budapest idegen, nem Magyarország, miért szidják ezek Budapestet, miért kaphatók ezek arra, hogy minden legkisebb bajért ezt a várost okolják? Nem azért, mert rosszhiszeműek, hanem, mert felületesek. Felületesek, mert bűnbakot keresnek, ennek a városnak — ha szabad ezt a szót használnom — a személyében, az ország nagy és régi bajaihoz. Budapesten sok a baj, ezt mi jól tudjuk, de ezek legtöbbször, legnagyobbreszt nem Budapest baja, hanem az ország baja. Ezeknek az uraknak a szemében Budapest Magyarországnak a bűnbakja. Akármilyen rossz, akármilyen kellemetlen, akármilyen nekik nem tetszik, ami azonban visszavezethető az ország szegény állapotára, ő náluk abban a szóban jut kifejezésre, hogy Budapest, és ebben intéződik el. Hogy egy triviális példát mondjak, amely talán bevilágít, az ételmezszerdrágaság, az úgynevezett ételmezszeruzsora, amely a legnagyobb baj és amelyet ellenségeinknek ez az osztálya legtöbbször a fejünkhöz vág, ez Budapest baja? Budapest bűne? Ez a legvilágosabb példa arra, hogy ez az ország bűne, mert itt egy millió ember lakik egymás mellett, aki enni kér, és akinek kell, hogy meglegyen a maga zöltsége, teje, baromfija. Az országban, amelynek oly nagy része a kötött birtok, a nagybirtok, és amelynek oly nagy része áll olyan gazdasági művelés alatt, ahol a birtokos a birtok értékének megfelelő 2 százalékos jövedelemmel megelégszik és ahol a belterjes gazdálkodás annyira el van hanyagolva, mint nálunk, ahol a parasztnak nincs földje és kimegy Amerikába, mert itt földet nem kap, egy olyan országban, amelyben a vasútépítés, tarifapolitika, csatornaépítési politika, termézszerűleg ezekhez a viszonyokhoz alkalmazkodik, ebben az országban miért éppen Budapest az, amely az ételmezszerrel uzsoráskodik? Miért mondják rólunk, hogy ez csak nálunk van? A parasztot, aki természetes ételmezszerje a fővárosnak, régi intézményeink elzárják attól, hogy Budapest körül oly övezetet csináljon, amellyel a milliós várost ételmezszerje. Az országnak a baja ez, az ország földbirtokpolitikájának, az ország vasútpolitikájának, csatornázási és tarifapolitikájának, amely mindennel törődött, csak Budapesttel nem. Ha nézzük a francia térképeket, Párizs olyan, mint egy nagy fekete csillag, amelyből sűrűn egymás mellett ágaznak ki a kis vasútvonalak, amelyeken az ételmezszeret, tejet beviszik a városba. Ha nézzük Budapest térképét, a mi szép és fejlett vasútaink mellett látni fogjuk, hogy épp ezek a kis sugarak hiányoznak Budapest térképéről, amelyek a közelből szállítanák ide az ételmezszeret a város ételmezszerére.

Tisztelt Uraim! Jól tudjuk olvasmányainkból, tanulmányainkból, hogy egy miliós várost élelmezni borzasztó nehéz dolog. Ha nem élelmeznek bennünket, arról nem mi tehetünk, arról az ország tehet, mert az országnak baja, az országnak nyomorúsága, ami ebben kifejezésre jut. Budapest munkásai sem azért vannak munka nélkül és nem azért nyomorognak, mert itt a tőke rosszabb, mint másutt, hanem azért, mert ennek az országnak nincs ipara.

Igen tisztelt Uraim! Budapest ellenségei azzal szeretnek vádolni bennünket, hogy a cifra nyomorúság városa vagyunk. Nekünk, akik e város királyi büszkeségeit dicsőítjük, azt mondják: furcsa király, kolduskirály, rongyos a palástja és lyukas a cipője. Igazat adok azoknak, akik ezt mondják. De nem azért rongyos a palástja és lyukas a cipője, mert rossz a király, hanem azért, mert az alattvalóinak nincs mit magukra venni és mert a fiai mezítláb járnak. Eggyel több ok arra, hogy szeressem: ilyen fényes, ilyen büszke és ilyen király tud maradni a maga nagy nyomorúságában.

Igen tisztelt Uraim! A külföldön fürdőző magyarok, akik Budapestet ócsárolni szokták, amikor külföldi emberek kérdezősködnek Magyarországról, az első dolgok, amikkel büszkélkednek: a budapesti művészet, tudomány, színpad, iskola, a budapesti kultúra. De tessék nekik elismerni azt is, hogy a szegénység, a nyomor, a gazdagodó emberek mohósága nem külön budapesti bűn, hanem éppannyira magyar bűn, mint ahogy magyar erények a budapesti erények.

De ez nem tart örökké. Eljönnek a nagy leszámolások. Egy érzésem van, igen tisztelt uraim, hogy ha valamikor eljönnek azok a nagy külpolitikai bonyodalmak által már most bevezetett, de talán csak évszázadok múlva esedékes világtörténelmi változások, ahol egyszer a magyar nemzetet fel fogják hívni, hogy álljon elő és sorolja fel azokat az érdemeket, amelyek amellet szólnak, hogy a világ hatalmai a magyar nyelvet, a magyar fajtának a jogait fenntartsák, ha talán unokáink unokái megérik a szerencsétlen időt, hogy itt számot kell adniok arról, hogy mit csináltunk e földön, meg vagyok győződve róla, hogy az első szó, ami az utódok szájából el fog hangzani, az lesz, hogy „Budapest”. (Lelkes taps.) Késői elégtétel, de elégtétel lesz haló porainkban azért a keserű gondolatért, hogy oly sokan vannak, akik ezt a várost nem szeretik.

Végére érkeztem felszólalásomnak. Azok a panaszok, amiket ellenségeinkről eddig előadtam, az értelemhez szóltak. De van egy panaszom ellenük, amely az érzelemhez szól. Nekem mindig fáj — és legyünk annyira pesszimisták, higgyük el egymásnak, mert így van, ne tagadjuk ezt —, ide Budapestre, ő szerintük, nincs

honvágy, ide nem dicsőség, nem divat vágyódni. Minden darab földnek ezen a világon van egy diplomáciai testülete, amely áll azokból a szívekből, amelyek megdobbannak szerte a világon azokban az emberekben, akik azon a kis földdarabon születtek és onnan elmentek. Ez a nagy diplomáciai testület az egész világot behálózza, és azt kell néha éreznünk, hogy Budapestnek mintha nem volna meg ez a diplomáciai testülete. Mintha minket kinevetnének azért, hogy ide vágyódunk, mert innen, úgy látszik, csak elkíváncozni dicsőség, innen csak vagy a művelt Nyugatra, vagy az akáclombos kis faluba illik hazakíváncozni. Ezzel a gondolattal szembehelyezem én azt a gondolatot, amely valamikor mégis egyesíteni fogja velünk a mi elleneinket, akik — fájdalom — lassan, de mégis egyre melegegnek irántunk, és majd valaha egyesülnek velünk abban a nagy szeretetben, amely, remélem, hogy már az utánam következő generációban teljes tökéletességében elvégezte a maga összeforrasztó munkáját. [...]

Tisztelt Uraim! Azt hiszem, ez a mai alkalom, ez a mai megértés, amely bennünket összehozott, jó alkalom arra, hogy szerény alázatossággal a nagy költőnek ezt a mondását magyarra lefordítsam, éppoly egyszerű szavakkal: Budapest, Budapest és mindig csak és mindörökké Budapest! (Hosszas és lelkes éljenzés és taps.) [...]

Budapest Székesfőváros törvényhatósági bizottságának díszközgyűlése, 1913. nov. 17. Fővárosi Közlöny, 1913. november 19. 2859–2862. p.

2. fejezet
METSZETEK A VÁROS ÉLETÉBŐL
A „BÉKEKORSZAKBAN”

Kőrösi József a főváros népességének elmagyarosodásáról

1880

[...]

a) *Nemzetiség szerint:*

Magyarok. A fővárosnak összesen 195.912 lélekre menő magyar népességéből beszél

csak magyarul	63.834 = 32,58%
magyarul és németül	108.837 = 55,55%
magyarul, németül és tótul	14.553 = 7,43%
magyarul és tótul	3.229 = 1,65%
magyarul, németül és az „egyéb” nyelvek valamelyikén	3,890 = 1,99%

A fennmaradó alig 1%-ot tevő rész a következő kombinációkra oszlik el: magyar és egyéb nyelv 542 (= 0,28%); magyar, német, tót és egyéb 940 (= 0,48%); magyar, tót, és egyéb 87 (= 0,04%).

Németek. A 118.587 német közül beszél

csak németül	71.299 = 60,12%
németül és magyarul	35.443 = 29,89%
németül, magyarul és tótul	5.073 = 4,28%
németül és tótul	4.578 = 3,86%

A közel két százaléknyi maradéknál a következő kombinációkra találunk: németül magyarul s az egyéb nyelvek egyikén beszélnek: 1091-en (= 0,92%); németül s az egyéb nyelvek egyikén 768-an (= 0,65%); németül, magyarul, tótul s az egyéb nyelvek egyikén 219-en (= 0,18%); németül, tótul s az egyéb nyelvek egyikén 116-an (= 0,10%).

Tótok. Összes számuk 21.237. Ebből beszélnek

csak tótul	8.315 = 39,15%
tótul és magyarul	2.019 = 9,51%
tótul és németül	5.722 = 26,95%
tótul, magyarul és németül	5.089 = 23,96%

A többi kombinációk számára alig marad egy fél százalék, ugyanis: magyarul, németül, tótul és egyéb nyelven 62, tótul, németül és egyéb nyelven 17, tótul és egyéb nyelven 7, tótul, magyarul és egyéb nyelven 6.

E számokból többféle érdekes következtetéseket lehet levonni. Így nevezetesen:

1. A német nyelv elterjedtsége (beszéli 264.000 személy) nem annyira a (119.000 személyből álló) német elem erős voltának, mint inkább azon körülménynek róható fel, hogy az itt élő magyaroknak csaknem kétharmad része (130.000 személy) a német nyelvet is elsajátította.

2. A németeknek csak harmadrésze sajátította el a magyar nyelvet. Egyébiránt, ha az itt élő külföldiek számát levonjuk, a magyarul beszélő németek száma 40 százaléknál magasabbra emelkedik.

3. A tót nyelvre vonatkozólag kitűnik, hogy azt a magyaroknak tizedrésze sajátította el; a németeknél egytizenkettő rész érti a tót nyelvet, a mit e szerint elég nagy aránynak kell tekintenünk. Ez azon körülmény következménye, hogy északi Magyarországon a tótság mindenfelől német vidékekkel határos és nagyszámú német gyarmattal is bír.

4. A tótok egyharmada magyarul is beszél, németül pedig valamivel több mint fele. Ez szintén az előbbi pontban előadottakban találja magyarázatát. [...]

b) Felekezetek szerint.

Az alábbiakban a négy főfelekezet (katolikusok, ágostaiak, helvétek és izraeliták) nyelvismereteit fogjuk vizsgálni, e mellett azonban a beszélt nyelveknek csak azon összetételeire fogunk szorítkozni, melyek leggyakrabban fordulnak elő.

Beszél száz-száz következő hitfelkezetű egyén közül:

	katolikus	ágostai	helvét	zsídó
csak magyarul	17,27%	13,73%	59,29%	11,40%
csak németül	23,81%	17,15%	2,99%	17,09%
magyarul és németül	40,24%	35,80%	29,54%	57,88%
magyarul, németül és tótul	7,12%	15,25%	3,55%	7,55%

A ritkább nyelvkombinációkból még említést érdemelnek:

	katolikus	ágostai	helvét	zsídó
magyar és tót	1,73%	4,41%	0,88%	0,16%
német és tót	3,32%	4,59%	0,33%	3,98%
csak tót	2,89%	6,56%	0,43%	0,05%

[...]

Magyarosodás, tekintettel a népesség szülőhelyére

Az országos számlálás eredményeiből kitűnik, hogy a magyarul tudók száma jelenleg mindössze hét millióra, azaz a népesség 51%-ára megy. Magában Budapesten, mint említve volt, 74%, azaz aránylag majdnem felével több magyarul tudót találtunk. (A még beszélni nem tudó gyermekeket levonva.)

Ha a fővárosi népességből elkülönítjük azokat, a kik itt és a kik az országban születtek, azon eredményre jutunk, hogy az előbbieknél 71%-a, az utóbbiaknak 83¹/₂%-a bírja a magyar nyelvet, ami mellett azonban azt sem szabad tekinteten kívül hagyni, hogy a bevándorlók többsége nem-magyar megyékből származik. A főváros kulturális befolyása tehát nem csak abban nyilvánul, hogy az idevaló gyermekek jóval gyakrabban tanulják meg a magyar nyelvet, hanem abban is, hogy a bevándorlók nem-magyar részére erősen magyarosító hatást gyakorol.

A mi a Magyarországon kívül születettekkel, természetesen, hogy ezeknél a magyarul beszélők százalékszámának csekélyebbnek kell lennie. Ha azonban az Ausztriában születettek közül csak 27¹/₃% százalék, a külföldi születésűek közül pedig még két százalékkal kevesebb bírja a magyar nyelvet; ha tehát e bevándorlott népesség háromnegyed része Magyarországon és annak fővárosában élhet a nélkül, hogy az állami nyelvet elsajátította volna: úgy ezen feltűnő s más országban talán fel sem található viszonyokat joggal lehet annak további bizonyítékaul elismerni, hogy a magyar nyelv terjesztéséről egyáltalában nem gondoskodnak oly

terrorisztikus módon, hogy a nem-magyar elemek szabad mozgása és fejlődése korántsem lehet annyira megszorítva, mint azt bizonyos oldalról elhithetni szeretnék.

Azon, városunk női lakosságára nézve jellemző vonás, hogy az a magyar nyelvet sokkal ritkábban sajátítja el, mint a férfi lakosság, a jelen fejezet is igazolja. Kétségtelen, hogy még a budapesti vagy magyarországi születésűek között is, a nők a magyar nyelv ismerete tekintetében jóval mögötte maradnak a férfiaknak. Száz magyarul tudó férfira ugyanis az itt születettek közül 73, a Magyarországon születettek közül 94 magyarul beszélő nő esik.

Ezzel szemben annál meglepőbb, ha azt találjuk, hogy városunk Ausztriában született női lakossága az ugyanoda való férfiaknak e tekintetben nem sokat enged (100:94), sőt, hogy a külföldi nők a magyar nyelv elsajátításának gyakorisága tekintetében a külföldi férfiakat még felül is múlják! Száz magyarul tudó külföldi születésű férfira ugyanis 120 magyarul értő ily nő jut. Ezen első pillanatra meglepő eredményt azonban a valóban megfelelőnek találhatjuk, ha saját ismeretségünk körében körültekintően, aligha észre nem vesszük már ez úton is, hogy külföldi származású családokban a nő, részben a cselédséggel, részben saját, magyar iskolákat látogató gyermekeivel való érintkezése folytán, a családatyánál hamarabban szokta a magyar nyelvet megtanulni.

Alábbiakban adjuk a pontos százalékszámokat:

Magyarul beszél 10 éven felüli		férfi	nő	összesen
száz budapesti	születésű között	77 56%	65 73%	71 05%
“ magyarországi	“ “	86 24%	81 21%	83 59%
“ ausztriai	“ “	27 72%	26 83%	27 37%
“ külföldi	“ “	23 68%	28 25%	25 66%

Magyarosodás az egyes hitfelekezetek körében.

Már megjegyeztük, hogy a helvétek csaknem kizárólag, ti. 92%-kal, tartoznak a magyar nemzetiséghez. Ennek következtében itt sajátképpen magyarosodásról nem lehet szólni. Azon tény, hogy ezen vallás híveinek 96¹/₄%-a bírja a magyar nyelvet, azt bizonyítja, hogy a további négy százalék a nem-magyar helvétek köréből került ki.

Magyarság tekintetében második helyen, mint láttuk, az izraeliták következnek, a mennyiben azok között 59% magyar volt. A magyar nyelvet azonban 77¹/₃ százalék beszéli, minélfogva a nem-magyar izraeliták köréből eredő gyarapodás

18¹/₃%-ra megy. Az izraelitákhoz közel állanak az »egyéb« felekezetűek, kiknek közel nyolc tizedrésze beszél magyarul.

Nagy gyarapodás mutatkozik az ágostaiaknál s katolikusoknál oly nem-magyar tagok által, kik a magyar nyelvet elsajátították. A magyarul értők száma az ágostaiaknál 70¹/₂ százalék, míg magyar nemzetiségű csak 51 százalék közöttük; hasonlóképpen a katolikusoknál 68²/₃% magyarul tudó áll szemben 51% magyar nemzetiségűvel.

Ezen, a felekezeti szempont szerint elrendezett csoportosításnál is, a nő majdnem minden csoportban a férfiak mögött elmarad. Ez elmaradás legcsekélyebb, majdnem eltűnően kicsiny, a reformátusoknál; míg az ágostai és izraelita nőknél a magyar nyelv elterjedése legnehezebben megy végbe.

A pontos százalékszámok a következők:

Száz-száz 10 éven felüli egyén közül beszél magyarul:

	férfi	nő	összesen
a katolikusoknál	69,77%	67,66%	68,63%
az ágostaiaknál	74,70%	66,14%	70,52%
a helvéteknél	96,30%	96,17%	96,23%
az izraelitáknál	81,08%	73,13%	77,36%
az egyéb felekezetűeknél	77,44%	76,49%	77,07%

[...]

A gyermekek magyarosodása

A nyelvismereteket tárgyazó táblázatokban folytonosan különbség van téve a tíz éven aluli és a tíz éven felüli népesség között. Már e körülmény is jelentékenyen nehezíté e táblázatok feldolgozását. Utólagosan azonban úgy találjuk, hogy még a gyermekkorak egyes életévek szerinti elkülönzésétől sem kellett volna visszaretennünk, mert ezáltal az ifjabb nemzedék magyarosodásának kérdése sokkal élénkebben lett volna megvilágítva, mint jelenleg, midőn minden tíz évnél fiatalabb gyermek — tehát azok, kik még iskolába nem járnak, az iskolát látogatókkal együtt — egy közös rovatban foglaltatván, nem ismerhető fel világosan azon magyarosító befolyás, melyet az iskola a családdal szemben gyakorol.

Ha ugyanis azt vizsgáljuk, mily mérvben van a magyar nyelv a tíz évesnél ifjabb gyermekek között elterjedve, úgy e tekintetben két ellenkező irányzat eredményével van dolgunk. Egyrésztől az iskolák előmozdítólag hatnak, és valóban a fővárosban kevés lehet a 7, 8, 9 éves gyermek, a ki a magyar nyelvet nem bírja. Azon

feltevés azonban, hogy az ily korú gyermekek közt a magyar nyelvben járatlanok egyáltalában nem volnának találhatók, a tényleges viszonyok által nem igazoltatnák; mert — az iskolamulasztóktól el is tekintve — egyfelől még mindig vannak egyes oly magán és felekezeti tanintézetek, melyekben a magyar nemcsak hogy nem oktatási nyelv, de még mint tantárgy sem talál kellő méltatásra; másfelől azonban — mint láttuk — a nők, azaz az anyák kevésbé jártasak a magyar nyelvben, mint a férfiak, minek következtében minden felekezet körében számos oly 2–6 éves gyermek akad, a ki a magyar nyelvet nem bírja.

Ez ellentétes áramlatok végeredője a következő számokban ismerhető fel, melyek szerint tí. száz-száz tíz éven alóli között (a még beszélni nem tudók leszámításával) a magyar nyelvben jártas

a helvétek közt	96,46%
az izraeliták közt	84,51%
az ágostaiak közt	76,64%
a katolikusok közt	69,64%

Összehasonlítva ez adatokat azokkal, melyeket a magyar nyelvnek az egyes felekezetek körében való elterjedtségéről az előbbi fejezetben közöltünk, kitűnik, hogy különösen az izraelitáknál a magyar nyelv ismerete a gyermekek között meglepően terjed. Ezen jelenség részben azon már kimutatott körülmény által is magyarázható, hogy az izraelita anyák közt sokkal több a magyarországi származású, mint a katolikusok vagy ágostaiak körében, mely utóbbiak között jóval számosabb külföldi van. Jelen adatok szerint azonban városunk izraelita lakossága okvetlenül a magyarság előmozdítója gyanánt tekintendő. [...]

A pesti oldalon száz-száz egyén közül bírja a magyar nyelvet

	katolikusoknál	ágostaiaknál	helvéteknél	izraelitáknál
az összes népesség körében	72,19	71,19	96,30	80,20
a gyermekek körében pedig több	76,13	78,04	96,98	87,07

Ha azonban budai oldalra megyünk át, ott egészen ellenkező viszonyokat találunk: a gyermekek itt t. i. még nem beszélnek magyarul. Még a helvéteknél és izraelitáknál is e tekintetben a gyermekek hátramaradása tapasztalható. Magyarul beszél ugyanis a budai kerületben

	katolikusoknál	ágostaiaknál	helvéteknél	izraelitáknál
az összes népesség körében	57,80	71,95	94,99	61,72
ellenben a gyermekek körében csak	51,09	68,52	93,57	58,59

Ha emlékezetünkbe idézzük azon tapasztalatot, hogy a magyar nyelv terjedése éppen Buda női népességének körében különösen lassú, úgy ebben is feltalálható annak magyarázata, miért találunk itt a gyermekek, különösen pedig az iskolát még nem látogató gyermekek között oly sokat, ki a magyar nyelvet nem bírja.

Az utolsó két nemzedék nemzetiségének változása

Ha a nemzetiségi statisztika főfeladata abban áll, hogy az illető nemzetiségek hatalmi viszonyait felderítse, úgy a betekintés e viszonyok azon váltakozásaiba, melyek az idő folyamában a család körében zajtalanul s fel nem ismerve mennek végbe, az efféle statisztikának kétségkívül legérdekesebb része gyanánt tűnik föl. Melyik államférfi nem érezné a legélenkebb vágyat, bepillantani a népek fejlődésének azon titkos műhelyébe, melyben a nemzetek sorsának fonala szövődik. [...]

Ami mindenekelőtt a három főnemzetiségnek ellenállási képességét illeti, úgy ez a magyarnál legerősebbnek, a tótnál leggyengébbnek bizonyult, míg a német tekintetben a középhelyet foglalja el. Száz esetben magyar származású gyermek közül csak öt idegenült el nemzetiségétől, ellenben ugyanannyi tót gyermek közül 62, a németek közül 36, az együvé foglalt »egyéb nemzetiségek«-hez tartozók közül pedig 59%. A tót, mint a legvagyontalanabb és — miként az a népesség műveltségi állapotáról szóló fejezetben számszerűleg is ki fog tűnni — egyszersmind a legkevésbé művelt nemzetiség, legcsekélyebb ellenállási erőt tudott kifejteni.

A két utolsó nemzedék folyamán végbemenő áthasonulás valódi hatályosságát a német nemzetiség beolvadási aránya fejezi ki leghívebben. *Az egyik nemzedéktől a másikig észlelhető 36%-ra menő nemzetiségi átalakulás arra engedne következtetni, hogy a Budapesten leteleplülő idegenek a negyedik nemzedékben magyarosodnak el teljesen.* Nem ismerünk más országról hasonló vizsgálatokat, és így nem hivatkozhatunk megfelelő külföldi adatokra; mindazonáltal nem hisszük, hogy tévedünk, midőn azt állítjuk, hogy úgy azon európai államokban, melyekben nemzeti átalakulások vannak folyamatban, főleg Német- és Oroszországban, mint az Északamerikai Egyesült Államokban is, az idegen elemek beolvadása jóval gyorsabban történhetik, a mire — legalább az európai államokban — az erélyes kormányrendszabályoknak nem éppen csekély befolyása lehet. A fővárosi német

elem átalakulási folyamának lassúsága — s a viszonyok e tekintetben az országban sem lehetnek nagyon eltérők — nézetünk szerint a legerősebb érv annak bizonyítására, mily alaptalan a túlbuzgó magyarosításnak azon vádja, mellyel a fővárosi tanácsot és a kormányt egyaránt illették. Sőt ellenkezőleg, inkább azt lehetne az eredményekből következtetni, hogy a többi európai országok intézkedéseinek példájára nálunk is nemzetiségünket az eddiginél hatályosabb módon kellene védelmezni. Hiszen két évvel ezelőtt, a már majdnem másfél évtized óta fennálló nemzeti kormányzat dacára, még mindig nem jutottunk annyira sem, hogy a magyar nyelv az ország népiskoláiba kötelezett tantárgyul be lett volna hozva, minek folytán az ország minden részén számos oly iskola is létezett, a melyekben magyar szó sohasem hangzott.

Miután immár tudjuk, *mennyit* veszít az élet küzdelmében minden egyes nemzetiség, azon kérdés merül fel, vajon melyik nemzetiség javára szolgált tulajdonképpen e veszteség? Az 54. sz. táblában⁴⁰ foglalt adatokból kitetszik már most, hogy a magyar nemzetiség egész veszteségét a német vonta magához, és megfordítva a németét a magyar nyerte meg. Az, hogy német gyermek tóttá vált volna, oly ritka eset, mely 300 gyermek közül csak egynél áll be; de még ritkábban fordul elő a magyar gyermekeknél, ti. 1400 közül egynél. Az »egyéb« nemzetiségek javára szolgáló veszteség úgy a magyaroknál, mint a németeknél feltűnő csekély.

A tót nemzetiség, mint említve volt, egy nemzedéktől a másikig 62%-ot veszített tagjaiból; ebből 33% a magyar, 27% a német és 1¹/₂% a többi nemzetiséghez csatlakozott.

Körülbelül ugyanilyen a vesztesége az »egyéb nemzetiségek«-nek; azoknak 31%-át ugyanis a magyar 25%-át pedig a német nemzetiség vonta magához, míg a tót nemzetiség is csak ezekkel szemben mutathat fel valamivel nagyobb, azaz 3%-ra menő nyereséget.

Mindezekből azt látjuk, hogy a nemzetiségeknek aktív vonzereje és passzív ellenállási képessége egyenes viszonyban áll: minél ritkábban olvad be valamely nemzetiség a másikba, minél nagyobb tehát ellentállási képessége, annál nagyobb azon idegen elemek száma is, melyeket magához vonzani képes vala. A magyar nemzetiség veszített legkevesebbet, és nyert legtöbbet; a tót veszített legtöbbet és nyert legkevesebbet. A kettő között áll a német nemzetiség.

40 Terjedelmi okokból nem közöljük.

Azon körülmény, hogy ez utóbbi az »egyéb nemzetiségű« gyermekek 25%-át s a tót nemzetiségűek 27%-át magába olvaszthatta, szintén hangosan hirdeti a magyar erőszakoskodás vádjának alaptalanságát. Ugyanezt bizonyítja azon tény, hogy a budai kerületekben, az iskolák magyarosítása dacára a magyar gyermekeknek teljes 11%-a lett németté, valamint, hogy ugyanott száz német gyermek közül már csak 19 magyarosodott meg, míg a pesti oldalon 44. A tót és az »egyéb nemzetiségű« gyermekekkel szemben a budai kerületekben a német nemzetiség általában sokkal nagyobb vonzerőt fejtett ki, mint a magyar. E kerületekben száz tót szülőtől származó gyermek közül

a magyar nemzetiséghez	18
a német	47

tehát harmadfél-szer annyi csatlakozott.

Hasonlóképen magyarrá lett száz »egyéb nemzetiségű« gyermek közül a budai kerületekben harminchat, németté negyven.

Ezen észlelések rávezetnek bennünket a nemzeti átalakulási folyamat kerületenként különböző lefolyásának nyomozására. Itt ismét bebizonyul a nemzetiségek ellentállási és vonzási erő közt fennálló viszonyosság. Így azt találjuk, hogy azon kerületekben, melyek kiváló magyar jelleggel bírnak, mint a Belváros, József- és Ferencváros, legcsekélyebbek e nemzetiség veszteségei, ellenben legnagyobb nyereségei: a nevezett három kerületben ugyanis a magyarság körülbelül csak egy százalékot veszített, míg az óbudai kerületben, hol leggyengébben van képviselve, tizenhét százalékot. Hasonlóképpen a német nemzetiség is, azon (budai) kerületekben, melyekben legerősebb, csak 19%-ot, ellenben a Belvárosban, hol leggyengébb, 59%-ot veszített: a budai kerületekben ellenben elnyerte a magyaroknak 11%-át, a tótoknak 47%-át és a többi nemzetiségeknek negyven százalékát; továbbá a szintén erősen német VI. kerületben magába olvasztá a magyaroknak 6%-át, a tótoknak 24%-át s a többi nemzetiségeknek 46 százalékát. A nemzetiségi nyereség és veszteség csak tótoknál nem tüntet föl említésre méltó függést azok számbeli erejüktől. [...]

A magyar nyelv elterjedése az egyes hitfelekezetek között, tekintettel a származásra és a nemek megkülönböztetésével.

Száz-száz 10 éven felüli férfi vagy nő közül magyarul beszél

	katolikus		ágostai		helvét		izraelita		egyéb	
	férfi	nő	férfi	nő	férfi	nő	férfi	nő	férfi	nő
Budapesti születésű	74,99	62,60	82,77	70,80	92,27	93,80	84,34	74,53	85,51	74,39
Magyarországi “	84,42	80,61	81,72	69,21	98,84	98,47	86,60	78,47	86,15	82,57
Ausztriai “	26,04	25,91	40,43	44,65	63,41	59,52	34,76	27,75	34,97	46,34
Külföldi “	24,08	28,87	19,54	22,86	34,86	34,91	22,88	29,90	27,78	28,57

A magyar nyelv elterjedése az egyes hitfelekezetek között, a budai és pesti oldal megkülönböztetésével és tekintettel a gyermekkorra (a beszélni nem-tudókat is be-számítva).

Magyarul beszél

	összesen		a 10 évig való gyermekek közül	
	Buda	Pest	Buda	Pest
a katolikusoknál	33946	125670	4954	21113
az ágostaiaknál	1983	11762	283	1859
a helvéteknél	3279	17154	408	2313
az izraelitáknál	3656	49735	682	10428

Százalékban számítva kitűnik, hogy száz-száz közül magyarul beszél

a katolikusoknál	57,80	72,19	51,09	76,13
az ágostaiaknál	71,95	71,19	68,52	78,04
a helvéteknél	95,04	96,30	94,99	96,98
az izraelitáknál	61,72	80,20	58,59	87,07

Kőrösi József: Budapest fővárosa az 1881-dik évben. Második kötet. A népleírás és népszámlálás eredményei. Bp., 1882. 123., 128–129., 132–135., 140–145. p.

A Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara jelentése a főváros malomiparáról

1870–1875

Az ötvenes években keresztülvitt földtehermentesítés, mely a magyarországi mezőgazdaságot lényegesen átalakította, és különösen a gabonatermelés rendkívül nagy fokozását eszközölte, természetesen a malomipar nagy mérvű fejlődését vonta maga után, minthogy sem a hegyvidékeken levő patakmalomok, sem a nagy folyóvizeken működő vízimalmok, sem a szélmalomok, melyek ugyan csak legutolsó sorban jöhetnek figyelembe, nem voltak képesek az ország szükségletét fedezni, még kevésbé pedig tetemesebb kivitel számára dolgozni, és a mellett készítményeik minősége tekintetében sem feleltek meg az újabb kor követelményeinek. Hogy pedig a malomipar hazánkban a közgazdasági szempontból legszükségesebb és legjogosultabb iparágak közé tartozik, azt már a halhatatlan Széchenyi is felismerte, midőn 1839-ben Reibeggi Putzer Jánossal mint Holzhammer J. A. botzeni cég főnökével, továbbá Fehr Vilmoossal és Kiliás Vilmoossal egyesülten, József nádor védnöksége alatt, a budapesti József-hengermalmot 300.000 pengő forintnyi részvénytőkével megalapította. E malom fennállása első éveiben rendkívül nagy nehézségekkel volt ugyan kénytelen küzdeni, de ma azon kevés telepek közé tartozik, melyek mint a nagyipar létesítésén fáradozó és sok tekintetben téves forradalom előtti törekvések eredményei fennmaradtak. Mellette a hatvanas évek elején még 5 nagyobb malom állt fenn Budapesten (Werther Frigyesé, Blum Jánosé, Barber és Clusemann társaké és Berger Lajosé Budán, Haggenmacher Henriké pedig Pesten).

Ezen 5 malom azonban alig volt képes évenként összesen 1¹/₂ millió mérőt feldolgozni. Mai nap a pesti Hengermalom, mely azóta jelentékenyen megnagyobbított, maga is bír, legalább megközelítőleg olyan munkaképességgel, mint a hatvanas évek elején az említett öt telep együttvéve.

A kamarai kerületben a hatvanas évek elején az említettekén kívül csak Velenében és Kis-Szálláson voltak gőzmalomok.

E malmokkal akkoriban első sorban mintegy 400 dunai vízi malom versenyzett olyan elárúsítási területen, melyen a mondott időben a vasútnak még csak híre volt.

Csakhamar azonban maga a helybeli szükséglet is annyi dolgot adott nekik, hogy fényes eredménnyel működhettek és a vízi malmok versenyét meg sem érezték. [...]

E fényes eredmény természetesen arra ösztönözte a tőkepénzeseket, hogy pénzüket e nyereséggel járó iparágba fektessék. Most tehát egymásután gyorsan elkezdett, illetőleg részvényvállalattá lett:

1862-ben	a Haggenmacher Henrik gőzmalma	Pesten,
1863-ban	a Pannonia gőzmalmi részvény-társaság	Pesten,
1863 “	a Budapesti “ “ “	Pesten,
1864-ben	a Budai gyártelep	Budán,
1865 “	a Concordia gőzmalmi részvény-társaság	Pesten,
1867 “	a Victoria “ “ “	Pesten,
1867 “	a Blum-féle “ “ “	Budán,
1867 “	az Árpád “ “ “	Pesten,
1867 “	a Luiza “ “ “	Budán,
1867 “	a Király “ “ “	Budán,
1868-ban	az Erzsébet “ “ “	Pesten,
1868 “	az Unió “ “ “	Pesten,
1869-ben	a molnárok s sütők “ “	Pesten,

úgy, hogy 1870-ben magában a fővárosban — mint az már kamaránknak 1870/72-dik évi üzleti jelentésében kimutatattott — 14 gőzmalom állt fenn 7.410 effectiv lőerőre menő géperővel, 87 pár koptató és 465 pár őrlőkő, 64 nagy és 104 kis hengerlábbal, kerek számban 3000 munkással és 10¹/₂ millió mázsa évi feldolgozási képességgel. [...]

E tapasztalatok eléggé tanúsítják, hogy milyen egészséges jó alapon nyugszik a mi malomiparunk, és kitűnik belőlök még az is, hogy a magyar gőzmalom olyan közgazdászati különlegességek, melyek csakis a mi földünkön állhatnak fenn, hol helyes kezelés mellett közvetve és közvetlenül nagy áldásnak lehetnek kútforrásai. Sőt, a magyar gőzmalom példaszerű technikai berendezése és vezetése még azt is lehetővé tette, hogy a sokkal gyengébb minőségű oláh búza segélyével is kitűnő liszt nyeressék, noha nem olyan, a milyen korábban tisztán magyar búzából nyeretett.

A magyar liszt legfinomabb fajai, melyeknek a finom süteményre való használatban fehérségüknél fogva nincs párjok, nagyobb mennyiségben vitetnek Angolországba és éjszaki Németországba, sőt tengeren túlra is, nevezetesen

Pernambucco, Bahia, Rio Grande és más braziliai városokba; a középfinom és a közép fajok Dél-Németországban és Svájcban, a közönségesek pedig rendszeren az osztrák tartományokban, néha Hollandiában és Belgiumban is találnak vevőkre. Azonban mindezen országokban egyre érezhetőbbé válik Amerika és Oroszország nyomasztó versenye. A mi a magyar lisztet különösen ajánlatossá teszi, az a nagy sikértartalma, melynél fogva azt külföldön nem is szokták magában feldolgozni, hanem inkább más fajú lisztek megjavítására használják. [...]

A Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara jelentése a budapesti kamarai kerület kézmű- és gyáriparáról az 1870–1875-iki években. Bp., 1877. 277–279., 282–283. p.

Krausz Simon bankár visszaemlékezéseiből

Első szárnypróbálgatások

Más idők voltak az én ifjúkoromban, mint ma. A nagy intézetek és cégek a Kereskedelmi Akadémiához fordultak, hogy megfelelő tisztviselőkhöz jussanak. Innen kerültek ki, a tantestület ajánlásával, a legszívesebben látott gyakornokok. Kitüntetés volt számomra, hogy az igazgató nékem tartotta fenn a választást, hogy hova kerüljek.

A legtöbb fiúnak álma a Hitelbank volt. Ha jól emlékszem, a Hitelbank már belépéskor fizetett, és pedig havi harminc forintot. Nagy pénz volt ez, amikor lakást, teljes ellátást, fűtést, mosást lehetett kapni harminc forintért. Én azonban a Schosberger S. és Fia céget választottam, ezt a nagy magáncéget, mert úgy gondoltam, hogy ott többet látok és tanulok, gyorsabban érvényesülök, és különben sem éreztem magamban hajlamot az irodai tisztviselői pálya iránt. Inkább a való élet csábított, mint a tengerparti fiúkat a végtelen óceán. Még mielőtt a vizsgáimat letettem, a Földhitel Intézet egyik igazgatója beajánlotta a Herzog-céghez. Jártam is Herzogéknál, a Károly-körúton. Aggudalommal eltelve nyitottam be a poros régi irodába, ahol egy ketrec mögül szakállas bácsi dugta ki bozontos fejét és megkérdezte, mi járatban vagyok? Elmondtam — természetesen németül —, hogy a nagyságos Herzog M. L. és Társa urakat keresem, akikhez a Nagyságos Trebitsch igazgató úr küldött a Földhitel Intézetből. Betessékeltek a második szobába, ahol az asztalnál egy igen kövér bácsi ült, feje csupa szőrzet. Valamit morgott a fogai között; egy szót se értettem, de a mutatóujjával intett, hogy adjam át irataimat. Irataim az ajánló levélből és felvételi kérvényemből állottak. A felvételi kérvényt magyar és német nyelven írtam, és megemlítettem, hogy tudok franciául és igyekezni fogok főnökeim megalégedésére szolgálni. A chef szót azonban úgy írtam, hogy „*Schef*”, amire az öreg úr, aki nem kisebb legény volt, mint Herzl Tivadar, a cég egyik főnöke (báró Herzog Péter sógora) azt kérdezte:

— Mondja csak! Maga tud franciául? Hát hogy írja azt, hogy chef?

Tudományomra büszkén így feleltem: c és h-val. (*Szé és ás.*)

Gúnyosan mosolygott.

— Nagyon szép, hogy *szé* és *ás*, de ezt tudni kell akkor is, ha az ember egy fontos iratot ír.

Egyébként felszólított, hogy pár nap múlva jelentkezzem a cégvezetőnél. Nem jelentkeztem. Szégyelltem magam, s teljesen kizártnak tartottam, hogy valaha visszatérjek ebbe a házba.

Életkörülményeim azután úgy alakultak, hogy — amint említettem — a Schosberger S. és Fia céghez kerültem, a legrégebb dohánycéghez, amelynek legnagyobb versenytársa éppen Herzogék voltak. [...]

Április vége felé nagy izgalom lett úrrá a tőzsdén, féltek a május elsejétől. A szocialisták akkor kezdtek szervezkedni, és az üzleti világban felforgató elemnek tekintették a „cucilistákat”. Beharangozták az első „vörös május elsejét” Budapesten is, a sajtó pedig sürgönyöket közölt arról, hogy Párizsban katonaságot vontak össze, Berlinben megkettőzték a helyőrséget, ugyanígy Bécsben és a többi fővárosban is. Mikor láttam, hogy a május elsejétől való félelem miatt a papírok nap-nap után esnek, egyik feljebbvalómnak átadtam ezer forinton felüli megtakarított pénzemről szóló takarékkönyvemet, és megkértem, hogy vásároljon nekem 50 darab Hitelrészvényt.⁴¹ Úgy okoskodtam, hogy a legszörnyűbb szocialista se öngyilkosjelölt, és nem akkor fog forradalmat csinálni, amikor szuronyok és ágyúk várják felkészülten. Az első vörös május elseje valóban csendben, rendben zajlott le. A tőzsde kezdett visszavásárolni, én pedig nemcsak néhány száz forint nyereségre tettem szert, hanem bizonyos tekintélyre is, és tanácsomnak és hozzászólásomnak — már mint az irodában — ezután súlya volt. Igaz, hogy ebben szerepet játszott az is, hogy feljebbvalóim szenvedélyes játékosok voltak, tehát babonások, és azt vallották, hogy „szűz kéz — jó kéz”.

Sokkal sorsdöntőbb volt pályafutásomra egy másik eset. Az irodába nálunk fél Európából futottak be a sürgönyök, és egy napon a tőzsdék a részvények emelkedését jelentették. Késő délután már robbanó szilárdságot jelentett a külföld. Öreg principálisom⁴² magához hívatott és leszalajtott a tőzsdére, hogy vétessek 500 darab Hitelrészvényt, de határolta az árat, körülbelül 335 forintot. Leírhatatlan izgalom vett erőt rajtam. Megfogadtam, hogy minden éberséggel és tehetséggel igyekezni fogok minél jobb eredményt produkálni. Felvillanyozva, de mégis reme-

41 A Magyar Általános Hitelbank részvénye.

42 Főnököm.

gő szívvel érkeztem a mostani Pester Lloyd épületbe, de már természetesen az utó-
tőzsdéhez, mikor még a lépcsőházban, a Lloyd Társulat és a tőzsdeterem közti
folyosón és a lépcsőn is tolongott vagy ezer ember. Hallottam a harsogást, hogy
„330 forinton veszek, — 330 és 20-ért veszek, — 330 és 40-ért veszek, — 330 és
 $\frac{3}{4}$ -ért adok.” Cégem ügynökét Spitzer Zsigának hívták. Én, az „okos fiú” azt gond-
oltam magamban, hogy nem szólok Spitzernek, hogy mennyiért szabad vásárol-
nia, ne tudja a 335-ös árat, csak annyit közöltem vele, hogy vásároljon 500 darab
Hitelrészvényt. Pillanatok alatt elsodorta mellőlem az áradat. A ceruzáját feje fö-
lött forgatva majd az egyiknek, majd a másiknak intett a fejével, bölintott, azután
bejegyzett valamint és ezt a manipulációt többször megismételte. Újból melléje lo-
póztam. Benéztem a könyvébe és rémülettel láttam, hogy ezeket a számokat írja be:
338.50—338.60.

Megrántottam a kabátját:

— Az Isten szerelméért, mit csinál?

— Veszem a Hitelrészvényt — felelte.

— De kérem, csak 335-ig vehetünk.

— Előbb mondotta volna! — volt a válasz.

— Hiszen 330 és felet hallottam.

— Igen ám — mondja Spitzer —, de az az Államvasúti.

Ebben éppen akkor igen nagy üzlet volt.

Sírásra állt a szám. Könyörögtem, hogy jöjjön ki velem egy percre a tömegből.

Kedvetlenül követett.

— Hány darabot vásárolt? — kérdeztem.

— 325 darabot!

— Adjon körtjegyet 325 darabról 335-tel — mondtam — s az ezer forintnyi kü-
lönbötet reggel elviszem az irodájába.

Szegény takarékpénztári könyvecském! Szegény megtakarított kis pénzem!

De mit gondoltam én most erre, mikor sokkal nagyobb dologról volt szó!

Rohantam vissza az irodába, és lelkenedezve jelentettem, hogy 325 részvényt si-
került 335-ön vásárolnom, de többet nem lehetett, mert jóval magasabban állnak.
Megbámultak! Így lettem zseni!

Soha mást nem küldött többé a tőzsdére principálisom, csak engem.

Az irodában is egyre több és több munkát kellett végezni, már a könyvelést is
rám bízták.

Egy napon el kellett mennem dr. Hegedüs Sándor képviselő úr irodájába, aki négy levelet diktált tollba nékem; ezekből az derült ki, hogy hazafias érzelmünk sugallatára a Magyar Tudományos Akadémiának 10.000 forintos alapítványt teszünk, s ugyancsak jelentős summákkal áldozunk még a közjó és az irodalom oltárán is. Bökezűségünk mélységesen elérzékenyített, büszke voltam a szenzációra, mely szeretett főnökömet majd az ünneplés központjába állítja. Később még százezer forint indult el valami titokzatos útra... Két hét múlva az irodába jövet izgatottan fogadott a vén szolga, és megsúgta, hogy öreg cégfőnököm már hajnalban bejött az irodába, és valami újságot hozatott fel. A belső szobából szakadatlanul hallatszott gazdám hangja:

— Jöjjön be valaki! — Beszaladtam és az öreg úr megkérdezte tőlem: tudok-e olvasni? Tisztelettel jelentettem, hogy az egzotikus nyelveken kívül nagyjából megértem az idiomákat.

— Nohát akkor olvassa!

A kezembe nyomta a „Budapesti Közlöny”-t, amelynek első oldalánál olvastam, hogy őfelsége a király tornyai Schosberger Zsigmondot a jótékonyság és közgazdaság terén szerzett érdemeiért bárói rangra emelte.⁴³ Ránéztem igazán szeretett, szívből tisztelt principálisomra, és meghatva gratuláltam méltóságához, hangsúlyozva, hogy íme, mégis elismerésre talál a valódi érdem. Mire ő így felelt:

— Hagyja csak! Ez is annak a bizonyítéka, hogy Ő sokkal liberálisabb, mint ezek együttvéve!

Ez az „Ő” a király — I. Ferenc József volt. [...]

Krausz Simon: Életem. Bp., 1937., 27–29., 32–35. p.

43 Schosberger Zsigmondot az uralkodó 1890-ben elsőként emelte az izraelita felekezethez tartozóként bárói rangra.

1896

A korona ünneplése, a dísz-országgyűlés, s a hódoló felvonulás a király elé, június 8-án.

A hangulat és program

[...] Június nyolcadika kimeríthetetlen forrása lesz a festők ecsetjének. Felvehetik akármelyik mozzanatát, akár azt, midőn ezer lovashad megindul, s a király, királyné előtt paripáin zászlóját meghajtja; vagy azt, midőn a nép százezrei sorfala közt az oltárról átvett koronát az országház elé kíséri; vagy a midőn az országház előtt, honnan királyaink hosszú sora, s fennmaradásunk nagyjai szobra tekint le, a koronát felviszik; vagy azt a tüneményes jelenetet, midőn a bandérium s a ragyogó díshintók a Duna tükre felett, a festői Lánchídon visszamenő útkövekben Budavára felé áthaladnak — ecset, véső e tüneményes jelenet fényességét vissza nem adhatja. Üstökös, csillagfutás volt az, hosszú utat bearanyozó sugarakkal, örömkönnyek csillagai között, mely csak ezer év múlva ismételheti pályafutását.

Minden látványossága mellett, nekünk súlypontja belértékére, történelmi és közjogi mozzanatára esett. Azon pontra, mikor az országgyűlés a király előtt megjelent, melynek megfestését a kormány Benczur Gyulára, a festő mester-iskola igazgatójára bízta.

E nap kifejezésre juttatása volt annak, hogy a magyar ősi koronáját megőrizte; hogy e korona mint másutt, nem az uralkodó család klenodiuma⁴⁴, hanem a nemzet féltékenyen őrzött palladiuma⁴⁵; hogy a törvényhozási ténykedés Európa legfénye-

44 Kincs, ereklye.

45 Védelmező szent tárgy.

sebbnek elismert új országházában⁴⁶ az ezeréves alkotmány ünneplése; hogy az országgyűlés két házának felvonulása a trón elé, hol a népképviselőt szól a királyhoz, tolmácsolása dynastikus érzelmünknek, hűségünknek az uralkodó iránt, ki az örömnapokat velünk ünnepli. S visszafelel a koronás fő, változatokba fűzve ismert jellemadatát: bizalmam az ősi erényben. Egy történeti nagy jelenet, mely a Habsburg ház 16 uralkodójának ezt a századokra szóló évét kétszeresen számítva megkoronáztatása harmincadik évfordulójának ragyogó jubileuma. Fényes bizonyíték Európa előtt, hogy a kiegyezés frigye a király és nemzet között újjól meg lett pecsételve; ismétés kijelentése annak, hogy Magyarország önálló királyság, koronáját a Ház választás útján bírja, s kinek fejét ékesíti: »a legelső magyar ember a király, érte minden honfi karja készen áll«.

Államjogi ünnep volt, a melyet a törvényhozás és a kormány Magyarország ezer éves fennállásának állami jubileuma gyanánt jún. 8-án, ő felsége I. Ferencz József apostoli királyunk megkoronázásának évfordulójára rendelt, következő sorrend mellett: 1. Országnagyok, megyék és városok bandériumainak hódoló felvonulása a királyi pár és a királyi ház előtt. 2. A szent koronának és a koronázási jelvényeknek elvitele Nagy-Boldogasszony templomából, és ünnepi menetben az új országházba való kísérése. 3. Együttes országgyűlés a szent korona jelenlétében az új országházban a millenniumi törvény kihirdetése végett. 4. A szent korona ünnepélyes vitele a királyi palotába, Szent Zsigmond kápolnájába. 5. Az országgyűlés mind a két házának hódoló megjelenése ő felsége a király színe előtt. Hódoló beszéd a királyhoz és királyi válasz. 6. Az ünnep befejezése ágyúdörgés között.

E még fényesebb ünnepre a király, királyné, az uralkodóház tagjai, az európai hatalmak nagykövetei ismét megjelentek. Az ország minden részéből omlott fel a nép. [...]

A király, királyné s a királyi ház a kiállításon

A jelenkori Magyarország megalkotója koronájának fényét, jóakarátának melegét kiállításunkra is reá árasztotta.

Mint kiállító, példával ment elől. A bécsi fegyvermúzeumból a történelmi csoport részére tárgyakat engedett át, melyek értéke egy millió. Köztök a Corvinák egész sorozatát, II. Lajos király páncélát, Báthori István fegyverzetét.

46 Az új Országház építése 1885-től 1904-ig tartott, de az ezredévi díszülést már itt tartották meg.

Nemcsak megnyitotta a kiállítást, mint egy amerikai megjegyezte, úgy miként Cleveland⁴⁷ Chicagóban, napokat töltött a kiállításon, minden pavilont átnézett, minden kiállítót bemutatott. Sok napok után Dániel miniszter így szólhatott: Fel séged a kiállításon mindent megtekintett, engedje, hogy a kormány és a kiállítók nevében megköszönjem kegyes látogatását.

Koronájának fénye ott ragyogott arcán az operában, mikor a Hymnus felzendülésére páholyában felállt; jóságának kisugárzása ismét feltűnt ott a kiállításon, s mikor az 5000 ifjú tornaünnepén katonai és állami méltóságoktól körülállva, a Hymnus felzendülésére, mit a haza ifjúsága énekelt, jobb kezét felemelte és az a jobbkez fövege mellett maradt mindaddig, a míg a magyar nemzet imájának utolsó hangjai is el nem haltak. Pannonhalmán, mikor a honvéd-zenekar a Hymnust rázendítette, Frigyes királyi herceg képviselője, Schmeldes altábornagy s a hadsereg, utánozva a királyt, jobb kezével tisztelegve hallgatta végig. A korona ezen ténye nemzeti himnuszunkat királyi himnusz rangjára emelte.

A királyné, ki iránt a magyar nemzet nem tud elég hálával eltelni, eljött, visszahozta Mátyás palotája derűjét, emelte ünnepélyeink fényét, örömmel foglalkozott kiállításunkkal. Mindannyiszor bejelentés nélkül érkezett, incognitója előtt mindenki tisztelettel meghajolt. S boldog volt, kinek köszöntését jóságos tekintete viszonzta.

A királyné mindent megfigyelt, sokat vásárolt magyar majorja számára, mely egész népviseleti múzeum. Gyakorta künn étkezett; ős magyar étkeket. A híres Kispipától⁴⁸ az udvarhoz ebédet rendelt fel, s Karikás a vadonat új edényekre reávésette a magyar konyha dicsőségének e nagy napja emlékét.

Leánya, Gizella, Festetics grófné udvarhölgy, Ferenczy Ida kisasszony, Berzeviczy tábornok kíséretében Ős-Budavárát is meglátogatta. Nem teljesedett be abbéli vágya, hogy cigányzenét elvonultan hallgasson. Másnap déli egy órára Radics Bélát a Svábhegy-szállóba rendelte, hol a dejeunei⁴⁹ iránt intézkedtek. A királyné, Gizella királyi hercegnő, Festetics grófnő és Limböckh bárónő udvarhölgyek, Ferenczy Ida, Lichtenstein herceg főudvarmester és Perfall báró kíséretében érkezett udvari fogaton. Ferenczy Ida papírlapon odaadta a műsort: a Sárگا

47 Cleveland, Grover az Egyesült Államok elnöke 1884–1888, majd másodízben 1892–1897 között. 1893. május 1-jén nyitotta meg a chicagói világkiállítást.

48 A Kispipa étterem a Szervita téren volt.

49 Villásreggeli.

cserebogár, Káka tövén költ a ruca, Vörös bort ittam az este, Maros vize folyik csendesen, Hullámozó Balaton tetején, Ritka búza, Csak egy kis lány van a világon nótákat. És Radics Béla, a főváros kedvelt cigánya húzta szívből jövőn és szívhez szólón. Végül a királyné oda hajolt kiséréte egyikéhez. Következett a megható jelenet. Megrendelték a Rudolf trónörökös nótáját. Egy pillanat múlva megzendült a hét cigány hegedűjén ez a szomorú nóta:

Édes anyám is volt nekem,
Keservesen tartott engem,
Éjszaka szótt, nappal mosott,
Jaj de keservesen tartott...

A királyné arca elborult. Kiséréte megértette. A nóta alatt és után síri csend. A királyné Radicshoz fordult, megköszönte a szép játékát. A Blaháné nótái hangjánál a Svábhegy kanyargós árnyas útain elmerült.

Folytatása volt annak a jelenetnek, mikor Deák ravatalára koszorút helyez, mit festő megörökített: de el kell jönni az időnek, midőn a nemzet szobrászati műben fogja átadni az utókornak.

Eljött Stefánia, a magyarok szívében örök gyászt hagyott Rudolf trónörökös⁵⁰ özvegye, leányával, Erzsike királyi hercegkisasszonnyal. Ünnepeinkben, a kiállítás látogatásán hódolatunk tárgyai voltak. Megnyitotta a néprajzi kiállítást, a mely a kispesti Rudolf fogadalmi templom javára rendeztetett a múzeum épületben. [...]

A kiállítás látogatása hazánk által

Népünk lelkesedése nemzeti nagy ünnepünk iránt leginkább a kiállítás látogatásában nyert kifejezést. Minden községnek, városnak, vidéknek díszgyűléseiken, emlékleplezési ünnepeiken otthon is meg volt ünneplése: de azért felzarándokolt a fővárosba, a kiállításra, hogy az együtt ünneplés örömeiben osztozzék. Hogy az együvé tartozás iránti hitét öregbítse.

Hat hónap alatt 3 millió 337.887 idegen érkezett a fővárosba vasutakon, ha ehhez a hajók forgalmát hozzászámítjuk, bizvást 4 millióra lehet tenni. A vasutakon jött idegenek száma hónaponként így oszlik meg: májusban 508.450, júniusban 588.485, júliusban 529.439, augusztusban 582.147, szeptemberben 583.409, októberben 497.496 s november három első napján még 48.460 idegen. Az ezredév leg-

50 Rudolf trónörökös 1889-ben öngyilkos lett.

mozgalmasabb napja június 7-ike volt, a díszmenet előtt való nap, a mikor 31 ezernél több jött a vasutakon. A hat hónap alatt a vasúton elutazott idegenek száma 3 millió 161.800 volt. A vasutak tehát az ezredév hat hónapjában 6 millió 499.787 idegent szállítottak.

A kiállításnak összesen 2.928.946 napijegyes látogatója volt; az 1885-iki országos kiállításnak 1.708.037. Hónapok szerint: májusban 461.733, júniusban 655.635, júliusban 449.412, augusztusban 447.342, szeptemberben 478.860, októberben 435.964. Legtöbb június 7-én, 62.367, legkevesebb október 16-án 3006 napijegyes. Mihez nincsenek hozzá számítva azok, akik az egész hat hónapra belépőjegyet béreltek, és akik mint kiállítók vagy kiállítási alkalmazottak szabadjeggyel jártak a kiállításra, s akik torlódás alkalmával a számozó gépek kikerülésével jutottak be. Vagyis, a látogatók számát bízvást lehet 5 millióra tenni.

A néparadat lefoglalta a szállodákat, az egyesek kiadásra bejelentett szobáit, a főváros e végre berendezett iskoláit; a nép részére barákokról volt gondoskodva. Jöttek vonatonként, hajónként, egyesek, csapatok százával, ezrével; körjegyzők, szolgabírák hozták a népet, tanárok az iskolákat, iparkamarák az iparosokat; Libertiny Gusztáv Nyitra-, dr. Petri Mór Szilágy-, Kozma Ferenc Kolozs megyei tanfelügyelők hozták a tanítókat, tanítónőket, Steinbach dr. Torontál megyéből 1390 horvát, szerb, tót, oláh, bolgár, német fiú és leány iskolás gyermeket. Minden bejelentett csoportot a kiállítás igazgatósága ünnepiesen fogadott és elszállásolt. Óváry Ferencz orsz. képviselőt az a szerencse érte, hogy a kiállítási sorsjegy iroda egy sorsjegyet küldött reá: 200.000 koronás nyereményt csinált. Kerületéből 720 Veszprém megyei földművest fogadott vendégül. Somogyból 300 földműves érkezett, s amikor a kiállításra értek, meglepetve a fényes látványtól, összenéztek, lekapták kalapjaikat, s imaszerűleg felhangzott ajkukon az Isten áldd meg a magyart. Több vidékről lakodalmat tartottak: otthon megkötötték a házasságot, felhozták papjaikat, s itt tartották meg a menyegző ünnepélyét.

De nemcsak a magyar faj jött fel ünnepelni: az ország minden népfaja csoportokba verődve megjelent. Hogy e látogatásokból valamit említsünk: jött a jó *rutén nép*, Pogány Zsigmond főszolgabíró százat vezetett.

Jöttek a *svábok* Sopron megyéből Baán Endre dr. alispán vezetésével 1400 főből álló csapat, Kismartonból, Kapuvárról, Pinnyéről, Esterházáról, Fertő-Szent-Miklósról és Csornáról.

A Torontál megyei tószögi és jécsai svábok búcsút tartottak a kiállítás falujában, az egyházi rész elhagyásával. Gerhard Péter tószögi öregbíró vezette, elül cifra bú-

csúfa, a legények kalapján virág, a lányok csipkés fehér ingvállban, virágos selyem szoknyában és kendőben. A menet a faluban betért a jécsai házba, elültették a búcsúfát; sorsoló cédulát árultak maguk közt, kié legyen a rozmaring-bokréta, a virágos kalap és a selyem kendő. Délben a társaság a kiállítás igazgatósága vendége volt. Gerhard Péter tószögi bíró szép szavakkal éltette a királyt, s tolmácsolta a sváb lakosság köszönetét, mellyel tartoznak a kiállítás igazgatóságának, hogy módot nyújtott nekik a kiállítás megtekintésére. Négy óraker a faluba vonultak, hol a bokréta licitálása kezdődött; a tószögöt Gerhard Mihály ötszázötven forintért, a jécsaiakét ötszázharminc forintért Mutter János vette meg. Erre mint előtáncosok egy-egy táncosnőt választottak maguknak, a tószögi Gerhard Máriát s a jécsai Gotter Angelát, ők nyitották meg a táncot.

Jöttek a *tótok*. A trencsényi járásból Schwertner Antal dr. főszolgabíró 480 embert vezetett. Ugyancsak Trencsény megyéből Szalavszky főispán, Záhoránszky és Mednyánszky főszolgabírók vezetése alatt 580, Haydin Imre főszolgabíró alatt 500, Zemplénből Barthos József főszolgabíró alatt 100 földműves érkezett. Pozsony megye nagyszombati járásából 500 jött eredeti tót viseletben. A legények virágos selyem mellényt, kivarrott inget, zsinóros magyar nadrágot, csizmát s darutollas pörge kalapot, az öregek sötét posztósövet ruhát, a leányok sokszínű szoknyát, arany rojtos piros fejkendőt, fekete csizmát viseltek.

A darutollaik száma a vagyonság szerint emelkedik. Huszonnyolc tagból álló zenekart hoztak, két részre osztva; az egyik csoporthoz a fuvóhangszerek, a másikhoz a vonóhangszerek tartoznak, s felváltva játszottak kótából. Mulatságukat csárdással kezdték, bemutatták ezután a tót táncot is, mely abban áll, hogy egyes férfiak kívánnak a csoportból s elkezdenek a zene ritmusa szerint hatalmasakat ugrani, a többi férfi körül fogja a szóló táncolókat. Épen bevégezték a táncot, mikor megjelent Szalavszky Gyula, Pozsony megye főispánja. Rögtön előlépett az egyik falu bírása, aki tót nyelven a magyar államot s a millenniumot dicsőítette, majd éltette a királyt, a kiállítás igazgatóságát, a főispánt és vezetőjüket, Kiss Vilmos főszolgabíró. A bíró beszédére Szalavszky tót nyelven felelt. Mire a tót zenekar eljátszotta a Himnuszt, Szózatot és a Rákóczi-indulót.

Jöttek az *oláhok*. Erdély havasaiból. Alsó-Fejérmegyéből Szász József főszolgabíró, Balázsfalva vidékéről Simonfy Alajos főszolgabíró vezetett fel csoportot, papjaikkal, tanítóikkal. [...]

Kőváry László: A millennium lefolyásának története és a millenáris emlékek alkotások. Bp., 1897. 93–94., 264–269. p.

1886

Azt, hogy hol áll meg a budapesti highlife⁵¹ tulajdonképpeni határa, ezt csak a hölgyekre nézve lehetne határozottan megmondani. Azt ugyanis rögtön és elhibázhatlanul megmondják a Casinóban — ha valaki kérdezősködik, hogy egy vagy más különben előkelő nő a highlifehez tartozik-e vagy sem? De arra, hogy ki nem számítható alkalomadtán egy-egy báli vagy verseny seasonra a highlifehez különben előkelő állású, gazdag nemes ifjak közül.

Erre még a Casinóban sem tudnának minden percben biztos feleletet adni.

A habituéket⁵² ismeri mindenki: be vannak azok írva nagy mágnás paloták kormonyikjainak fő és törzskönyvébe. De hogy a highlifehez lehessen számítani vidékről feljött uracsokat, kik mint jóhírű táncosok ezelőtt tán három–négy évvel a highlife salonjaiban nagyban szerepeltek, még a jelen vagy a jövő évben is: ehhez legalább is az szükségés, hogy ne szűnt meg legyen azon subjectív indok, amelyre való tekintetből az illetők éppen akkor, amikor a highlifebe fölavatva lőnek.

Miután család nő nélkül nem képzelhető, a nőkről pedig szabatosan tudni lehet, hogy beletartoznak-e a budapesti highlifebe vagy sem: meg lehet azt is mondani, hogy a budapesti highlife azon 122 családból áll, amelynél a főrangú mamák világbalépő comtesskáikat bemutatni *comme il faut*⁵³ dolognak ismerik. Társadalmi elemzés alatt e végeredmény oda jut ki, hogy a budapesti highlifeben ez időszerint csak egyetlenegy köznemes úri család szerepel, a többi 121 pedig főrangú család vagy legalább is olyan, amelyben legalább a mama főrangú. Természetesen nem tartozik bele a budapesti highlifebe minden mágnás, aki Budapesten lakik, csak azért mert mágnás.

Németországon beletartozik a highlifebe a legszegényebb mágnás is, akinek becsületos kenyérkeresete és benn a highlifeben tündöklőkkel közel vérszerinti ro-

51 Előkelő világ.

52 Törzsvendég.

53 Illdomos.

konsága van. Budapesten a szegény mágnás rokont rendszerint csak Receptions-secrétairesnek vagy Maitre de plaisirnek⁵⁴ használják, ha ugyan még erre is fölhasználják; itt a szegény mágnást, sőt még a kevésbé vagyonos mágnást is lehetőleg távol tartják a highlife salontól. Legfőlebb akkor tűrik meg, ha művészileg játszik valamely hangszeren; ha azonban „csak tudománnyal” vagy „csak” irodalommal foglalkozik, bármennyire érdemteljes sikerrel is: akkor futnak tőle még az utcán is, mint ahogy bálnélküli időkben futni szoktak az oly nem mágnás írótól, aki nem éppen divat-tárcász vagy ujdondász.

Valódi sérelem ez — nem ugyan nemzetünkre, de legalább a magyar arisztokraciának olyannyira hangsúlyozott „történelmi” jogosultságára nézve. Nem sérelem természetesen a mágnás bohémere nézve. Mert van ilyen is Budapesten, mint minden szék- és fővárosban. Azon Buckingham hercegnek, aki néhány év előtt a Hyde-parkban egy padon mint hajléktalan catilinárius existencia⁵⁵ halt meg, — ezen Buckingham hercegnek vannak — fájdalom — rangos bajtársai Budapesten is.

Másfelől vannak Budapesten nem csekély számmal szegénysorsú főrangúak, akik becsülettel meg tudják keresni családjoknak a táplálékot. Sőt megható példáit látja az ember e körökben a martyrszerű munkásságnak és a másokérti eszményi önfeláldozásnak. Pedig nem lehet nagyobb életküzdelse a becsületes munkának, mintha az emberilét egyéb terhein kívül még az a kolonc is nyakába ereszkedik valakinek, hogy neki „rangja” van!

Előkelő, gazdag köznemességünk világfias műveltségű férfitagjai és magasabb „mondaine”⁵⁶ műveltségű hölgytagjai eddigelé nagyon elszigetelve érezték magukat Budapesten.

Újabb időben azonban megunták ezt az unalmas elszigeteltséget, közelebbi salónias társulásba szerveződtek egymással a fővárosi élet örömeinek ildomosan kedélyes kiaknázhata végett, és elnevezték magukat gentrynek. Hogy salónias összeköttetésbe léptek egymással: ezt nagyon helyesen cselekedték; de hogy „gentry”-nek nevezik magukat, ennek nincs semmi értelme. [...]

Gentry alatt Angliában minden vidéki földbirtokost értenek, aki elég vagyonos és elég művelt arra, hogy részt vegyen a magasabb fokú vidéki társas életben. A ge-

54 Vigasságrendező, mókamester.

55 Olyan ember, aki mindent mer, nincs vesztenivalója, mint a római Catilina.

56 Nagyvilági.

nealógiához azonban a „gentry” fogalmának nincs a legkisebb köze sem. Valamikor természetesen a tulajdonjogilag teljesen független földbirtokosok, a „freeholder”-ek képezték a gentry magvát: de ma már nem kérdezi senki, hogy freeholder családból származik-e vagy sem, hanem mindenki elismeri a gentry tagjának azt, aki a vidéken lakik, és legalábbis akkora, vagy oly jól jövedelmező földbirtoka vagy akár bérlete van, hogy belőle családostul úriás kényelemmel megél, és emellett legalábbis annyi műveltsége, iskolai képzettsége van, hogy nem kell az ő társaságában szégyenkeznie a felsőbb körökben mozgó, egyetemi tanfolyamot végzett gentlemannek sem.

Az a társadalmi réteg, mely magát Budapesten most „gentry”-nek nevezi, nem hasonlít az angol gentryhez semmiben sem, csak abban az egyben, hogy ez a budapesti gentry is oly művelt, földbirtokos családokból áll, amelyek tulajdonképp saját birtokaikon a vidéken laknak, és a fővárosba csak mulatni, gyermekeik neveltetése végett vagy a papák, vagy a férjek magasabb rangfokozatú állami tisztviselősködése folytán járnak föl.

Angliában „country gentleman”-nek, tehát a „gentry” tagjának tartják azt a francia, olasz vagy német nevű vidéki művelt, vagyonos földbirtokos angolt is, akinek az atyjától a szomszédok még kést, borotvát, nyeret, ostort, prémet, tintatartót, papíros vagy portugalli gyümölcsöt vásároltak.

Egy bizonyos bevándorolt olasznak még ugyancsak látogatott boltja volt a Piccadillyben, midőn gyermekei már kifogástalan rókavadászként szerepeltek a grófságokban, mint az ottani gentry tekintélyes kebelbeli tagjai.

Budapesten azonban nem minden művelt földbirtokost fogadnak be a „gentry” társaságba; éppen ellenkezőleg, a budapesti „gentry” köreiből többet adnak a genealógiára mint maguk a mágnások. Az, hogy valakinek a nagyatyja még ökor- vagy sertéskereskedő vagy zabszállító volt, éppen nem akadály dúsgazdag, mágnási rangra emelt unokájára nézve, hogy a mágnások highlifebeli kebelzetébe kedélyesen türelmes rokonszenvvel be ne fogadtassék. De próbáljon egy ökor- vagy sertéskereskedőnek megnemesített unokája, bármennyire gazdag, bármennyire művelt is, a budapesti „gentry” társaságba belépni akarni: elmegy tőle a kedve, tudom, még mielőtt cotillonhoz⁵⁷ jutott volna.

Oly művelt magyar földbirtokos gentlemaneket pedig, akik nem nemesek, még be sem eresztenek az ajtón, ha csak nem üzleti kérdésben. Nem volt ez mindig úgy

57 Francia füzértánc.

1848 óta, és szerencsére nem is valamennyi magasabb értelmiségű, előkelő nemes birtokos magyar család osztja ezen új divatú elkasztosodott - alakoskodó szellemet. De tény, hogy az áramlat megvan, és több oldalról nem talál a maga térfoglalásában semmiféle akadályra. [...]

A legfényesebb társaskör az, melyet gróf Széchenyi István alapított, a „Nemzeti Casinó”.

Saját palotája van, mégpedig oly úri berendezésű, hogy már mint club helyiség is ritkítja párját a szárazföldön.

Termeinek szolid ízlésű és gazdag értékű fölszerelése megtetszett a walesi hercegnek is, aki sehol sem érzi magát oly jól, még tán a párisi jockey clubot sem véve ki — mint a magyar társadalmi életnek Hatvani utcai,⁵⁸ kívül méltóságteljesen komoly, belül pezsgőleg vidám tanyájában; a konyhája kitűnő, hogy elérzékenyülve beszélnek róla Bécs legelső éttermeiben a hazatért osztrák delegátusok; a könyvtára nem nagy ugyan, de oly gazdag a tudományos irodalom nagy és díszműveiben, hogy meglephetne bármely berlini egyetemi tanárt.

A tagdíj most 200 forint évenként, hat évi kötelezettséggel.

A magyar társadalom felső — nem tudom én hány? — ezerének színe-java itt ebédel, kávézik, vacsorál, cseveg, politizál, pletykál, szivarozik, csibukozik, burnótozik, nyújtózkodik, ujjong, boudíroz, élcélődik, humorizál, raissoníroz, szítkozódik, schimpfel, panaszkodik, tekézik és részben — majd csak hogy nem azt mondhatnám, „mindenekfölött” kártyázik. Vérmes természetű úri ember a XIX. század utolsó évnegyedében nem töltheti sehol oly pompásan az unalom napjait, mint a budapesti „Nemzeti Casinóban”. Talál itt mindenki magához való társaságot. A legkényesebb highlifeman és a legmerészebb sportman nemkevésbé mint a diplomata vagy államférfi, országos képviselő, bíró, miniszteri tisztviselő, ügyvéd, orvos, bankár, szintúgy mint a felföldi vagy alföldi földesúr meg a bálózó és a ballerinázó fiatalság.

A tervek száma elég nagy arra, hogy az élet legkülönbözőbb elemei megférjenek ugyanazon földél alatt, és ugyanannyival inkább, minthogy a gyülekezés a nap különböző szakaiiban történik az életizlés egyes csoportjai részéről. A habituék már rég eltarokkolták a casinói időszámítás szerint vett napnak legnagyobb részét, mi-

58 A Nemzeti Kaszinó palotája a Hatvani (majd Kossuth Lajos) utca 5. sz. alatt volt.

dón jönnek a politikusok és egyéb „lateinerek”⁵⁹, hogy eszmét cseréljenek vagy hogy megtudják, hogy mi az újság?

Aki nem tartozik a meghittebbek közé, annak természetesen nem mondják meg mindjárt a kávézó corridoron, sem a kandalló szobában, hanem be hagyják őt szép csendben vonulni az olvasó-szobába.

Színházi előadás előtt egy-két órával jelenik meg a jeunesse dorée⁶⁰ a teke-szobákban; ezután szállingóznak be egy távolibb szobába a curiai, királyi táblabírák, magas állású tisztviselők, takarékpénztári notabilitások, idősebb képviselők, tekintélyes ügyvédek, orvosok, egyetemi tanárok, szóval a Casinó legkomolyabb alakjai.

Színház után jelenik meg ismét egy más teremben a tulajdonképpeni highlife. Vacsora, vagy ha tetszik ebéd után pedig jönnek az élite azon tagjai, akik csak másnap délelőtt hajtathatnak haza lakásaikra.

Szóval valódi clubélet ez, mint akár Angliában.

A „Nemzeti Casinó” jeunesse doréeja rendezi Budapesten a tulajdonképpeni highlife piknikeket. Pár évvel ezelőtt az „Európa”-ban, jelenleg saját díszes helyiségeiben.

A jockey-clubot is ugyanaz a jeunesse dorée tarja fönn, amely a „Nemzeti Casinó”-ban a sport összes kérdéseiben, de különösen a lóversenyek dolgában irányadó tekintélyt gyakorol.

A „Nemzeti Casinó” tagjainak száma megközelíti az ezeret. Ami igen öröndetes, mert a nagy Széchenyi István azért alapította a Casinót elsősorban, hogy abban a művelt magyar emberek rang, vallás és vagyoni különbség nélkül a társalgás és egyéb társas élvezetek terén mentül jobban összesimuljanak egymással.

Ezen összesimulás körülbelül meg is történik a „Nemzeti Casinó”-ban, bizonyos elemek közt és bizonyos fokig; minden irányban még nem igen, de mégis sokkal öröndetesebb mérvekben mint a nagy közönség talán — egyes incidensekből ítélve — körülbelül gondolja.

Természetesen a rendi reakció tényezői a nagy Széchenyi e nemescélú alkotását nagyon szeretnék a saját egyoldalú velleitásaik⁶¹ érdekében minden irányban kihasználni.

59 Értelmiségi foglalkozást üző.

60 Aranyifjúság.

61 Irányultság.

Ámde ez nekik csak nagyon csekély mérvben sikerül.

Néhány ember lármáz, visszatetsző, korellenes nyilatkozatokat tesz —, ennek azután elmegy a híre: de ezért nem lehet az egész Casinót felelőssé tenni. Ha berukkolna mind a kilencszáz vagy hány kaszinói tag a közgyűlésre: egészen más alaphangban nyilvánulna „kifelé” a közönség felé is az, amit kaszinói szellemnek szoktak nevezni.

Miután azonban a közgyűlésen rendszerint nagyon csekély számmal jelennek meg tagok a komolyabb életízlés csoportjaiból: a jeunesse dorée pártja van rendszerint többségben. Ennek pedig nem veszi senki rossz néven, ha vidámabb színben fogja föl a világ folyásának postulatumait, mint akár a tudomány emberei, akár a politikusok. No de míg a választmányban oly magyar főurak fognak benn lenni, mint gr. Csáky László és b. Podmaniczky Frigyes, addig ne féltsük társadalmunkat e vidámabb életízlés követelményeitől se.

Az igaz, a hazai irodalomra, művészetre a „Nemzeti Casinó” mégis kissé többet költhetne, mint ahogy költ jelenleg, amidőn a játékból befolyt sok ezernyi jövedelemnek csak egy kis töredékét fordítja évenként kulturális célokra.

A legjelentékenyebb társaskörök a „Nemzeti Casinó”-n kívül — eltekintve a politikai párt-clubboktól — az „Országos Casinó”, a „Nemzeti kör” és a „Fővárosi kör”.

Az „Országos casinó”-t oly áramlat létesítette, amely felől nem lehet elismerés nélkül nyilatkoznunk. Ez az a hamisítatlan művelt, demokrat fölfogású áramlat volt, mely a régi magyar nemességnek és a fensőbb honoratior⁶² elemeknek szívélyes, benső tömörítését vette célba a rendi reakció első szárnypróbálgatásai ellenében. (Azóta némelyek rútul vissza kezdenek élni a „gentry” elnevezéssel.) Gróf Zichy Jenő és Pestmegye jeles alispánja állanak ez „Országos Casinó” élén.

A „Nemzeti kör” több évtizeden át áll már fönn az „Uri”, most Koronaherceg-utcában.⁶³ Leginkább tekintélyes ügyvédek, orvosok, előkelő házi urak közkedvességű gyűldéje.

A „Fővárosi kör” elemei legkivált Budapest törvényhatósági ügyeinek szabad eszmecsere útján barátságos megbeszélése végett alakultak pár év előtt e társas körre.

62 Nem nemesi származású értelmiségi.

63 Ma: Petőfi Sándor utca.

Aki tudja, hogy minő hatalmas társadalmi tényezőket rejt magában a közel ötöd-félszázézer lakosú Budapest főváros 400 tagú képviselőtestülete: csak az tudja megérteni azon horderőt, amellyel e virágzó kör Magyarország értelmi, erkölcsi és anyagi legnagyobb gócpontjának legközelebbi jövőjét illetőleg bír.

A magasabb értelmiség és a nagyvonalú előkelő polgárság gyülekezik itt egybe és pendít meg vagy pártfogol nem egy eszmét, amellyel a fölvilágosult hazafiság áldozik a kor kívánalmainak.

A kör egyik dísze maga Budapest főváros közszeretben álló kitűnő polgármestere Kammermayer Károly. Oly férfiú, ki úgy is mint kimagasló közigazgatási szakerő, és mint mintaszerű, fáradhatatlanul, sőt már-már önmagát emésztőleg buzgó, választott feje Magyarország fővárosa önkormányzatának, meg úgy is mint európai műveltségű gentleman egyike a haza jeleseinek. Érdemekben gazdag férfiú az első alpolgármester, Gerlóczy Károly is. Rendkívül sokat köszönhet neki a főváros magyarosodásának ügye. Kada Mihály második alpolgármester szintén jeles törvényhatósági főtisztviselő. Királyi Pál, e veterán képviselő híres előbajnoka a magyar szabadelvűségnek és a főváros egyéb kitűnőségei kölcsönöznek tekintélyt e nagy horderejű körnek. — A társasélet külső mozgalmaira nézve jelentékeny előny, hogy Tisza Kálmán Török Jánosban oly korszerű, képzettségű s műveltségű szakerőt állított a fővárosi állami rendőrség élére. [...]

A budapesti pénzvilág tényezői túlnyomólag idegen eredetű elemek, amelyek azonban nemcsak a magyar nemzeti szellemélet világától állanak távol, de távol állanak egyáltalán ma még minden magasabb kultúrától. És ez nemcsak az 1850 óta hihetetlenül felszaporodott és még hihetlenebbül fölgazdagodott zsidó kereskedőkre, tőkepénzesekre nézve áll, de áll a budapesti „felső tízezer”-nek azon ezer meg ezer német eredetű polgárára nézve is, akik mint nagyobb iparosok, kereskedők, ház- és telektulajdonosok küzdötték föl magukat a vagyonosság magasabb fokára.

Annál örvedetesebb tudomásul venni, hogy a budapesti pénzvilágnak némely kimagasló alakjai már teljesen beleolvadtak a magyar nemzeti közművelődés organismusába és társadalmi befolyásuknál fogva az üzletvilágnak kevésbé kulturális tőkepénzes rétegeire, valamint a nagykereskedői, nagyiparos osztályra is mind inkább nemzeties érdekű vonzerőt gyakorolnak.

A budapesti pénzvilág élén vagyoni tekintetben mindenesetre a Wodiáner család, és különösen ennek a báró Wodiáner Albert által képviselt főúri ága áll.

Nagyon eszes, kedves modorú ember báró Wodiáner Albert, ezt senki sem vonja kétségbe. Huszonöt millió ura, országos képviselő és garcon.⁶⁴ Modern ember egészen, érintkezik a highlifelvel szintúgy mint a pénzvilággal és a nagykereskedői osztállyal; sőt ellátogat szerényebb házakba is, az álarcos bálókra, és a divatfürdőket meg már éppen szorgalmasan látogatja. Műgondteljes udvarlója a szépnemnek: de annyira józan, hogy gyakran szinte kétségbeejti a ballerínákat és a Rochefoucauld herceg világnézetét követő lionneokat.⁶⁵

Ha nincs egyéb tárgy a szőnyegen: akkor még a highlifenek is eszébe jut, hogy ez a magyar Rothschild még most sem házasodott meg.

Sok tréfás dolgot lehet hallani azon kísérletekről, amelyek az ő megházasítása végett tétettek.

De miként már mondtam, ő nagyon eszes ember és egyúttal nagyon józan is: és így bajosan fog egyhamar sikerülni mindaz, amit rávonatkozólag majd itt, majd ott tervezgetnek.

Báró Wodiáner Albert nővérét gróf Nemes Vince bírja nőül. Egyike hazánk legműveltebb és legtehetségesebb főurainak.

A Harkányi család szintén többszörösen milliomos. Gyönyörű földbirtokai vannak, amelyeket mintaszerűleg kezelnek. Harkányi Frigyes országos képviselő jelenleg a család feje. Mint miniszteri tanácsos beható tanulmányokat tett Magyarország közigazdasági politikájában, nagy befolyású tagja a szabadelvű pártnak, a fusió előtt pedig a Deákpártnak egyik legbuzgóbb támogatója volt.

Európai műveltségű gentleman, aki családi összeköttetésénél fogva már alkotmányos életünk újra megnyílt előtt is otthonos volt a highlife köreiben. Fivérével, Harkányi Károly országos képviselővel nagy házat visznek, melyet a highlife és gentry tagjai egyaránt előszeretettel látogatnak. [...]

Wahrman Mór nagy házat visz és ezt oly magyar szellemben cselekszi, hogy bizony-bizony tanulhatna e tekintetben tőle nem egy highlifemanünk.

Wahrman Mór bankár, és éppen ezért, mert csak bankár és még nem lett báró: vele szemben ugyanazt az observanciát ápolgatja a mi highlifeünk is, amely a szárazföld arisztokratikus államaiban dívik. Nagyon szívesen elmennek az ő ebédjeire, estélyeire a főrangú urak, de őt meghívni nem igen van napirenden.

64 Egyedülálló.

65 Ficsúr, aranyifjú.

Wahrmann Mór azonban ezért sem el nem búsulja még magát, sem nem igyekszik báróvá lenni. Az akar maradni, ami volt, ki saját erejéből küzdte föl magát egyszerű, de már akkor is művelt, olvasott banküzletemberből többszörösen milliomos bankárrá, aki mint országos képviselő a saját értelmiségének, alapos tanulmányainak és meglepő ékesszólásának súlyával mindig nagyon sokat fogna nyomni a parlamentben, még ha nem lenne egyúttal milliomos és amellet igen szellemes élc-mester is.

Wahrmann Mór nagyon jó nevelést adott gyermekeinek, — nemcsak európai műveltségre, de igaz magyar hazaszeretetre is legyen tekintet a gyermekek nevelésénél: ez volt az ő jelszava.

Szellemes szép leányát Renéet megyeri ifj. Krausz Izidor nagybirtokos vette nőül. Wahrmann Mór éppenséggel nem óhajtotta utánozni az európai bankárvilág azon ismeretes szólását, amely azt tartja, hogy korunkban egy bankár leányának nem is lehet egyéb hivatása, minthogy legalább is grófhhoz, ha nem herceghez menjen férjhez.

Maglódi Wodiáner Albert országos képviselő szintén előkelő házat visz és közkedveltségű tagja a tüzetesen budapesti társaság modernebb fölfogású köreinek. [...]

Budapest milliomosainak névsorát nagyon érdekes lenne egybeállítani. De ez nem oly könnyű dolog, mint talán az adóhivatalban első pillanatra gondolnák. Mózes-vallású hazánkfiai mindenestire igen jelentékeny százalékkal szerepelnek e létszámban, de éppen nem kizárólag. Vannak milliomosaink között egyfelől görög eredetű előkelő családok, pl. a Lyka, Muraty, Manó, Haris, Sacelláry, stb. családok, másfelől pedig autochthon⁶⁶ budapesti előkelő polgár családok is. Ez utóbbiak közé tartozik a legnagyobb budapesti háztulajdonos, Kasselik építőmester örökösének családja, a Schmied-Unger örökösök, és maga Budapest érdemteljes, jeles főpolgármestere, a közszeretetben álló Ráth Károly családja is. Körülbelül 190 milliomos van Budapesten; 120 keresztény és vagy 80 zsidó [sic!]. Amazok közt tán a leggazdagabb Haggemmacher Henrik, ki mint egyszerű molnár telepedett a Schweizből Magyarország fővárosába. Roppant gazdag, sokszorosan milliomos Vigyázó Sándor nagybirtokos, kamarás is, továbbá a Langheinrich család, melynek bájos örökösét jeles jogtudósunk, királyi táblai bíránk, Dr. Emmer Kornél volt országos képviselő vette nőül; Hübner építőmester, stb. A zsidó milliomosok kö-

66 Benniszülött, törzsökös.

zött szerepelnek a tornaallyai Schossbergerek, 3 Fischel, 4 Krausz, 3 Taffler, Bischitz Dávid, akinek a neje nagy érdemeket szerzett a közjótékonyág terén, 2 Mauthner, Louis Hirsch, Jacques Haas, Herzog, hatvani Deutsch, Baumgarten, Ehrenfeld, Freistedter, Stern, Russo, Gyömrei, okányi Schwarz stb.

A budapesti előkelő polgárság túlnyomóan német eredetű; de jelentékeny részt képvisel abban a zsidóság; vannak törzsgyökeres, vidékről beszármazott magyarokon kívül még egyéb nemzetiségűek is, csehek, tótok, görögök, olaszok, románok, szerbek, macedovlachok, sőt spanyolok is. Ez utóbbiak azon spanyol katonák ivadéka, akik Lotharingiai Károly seregével jöttek Buda alá. [...]

Néhány évtizeddel ezelőtt, eltekintve a farsangi bálaktól, színháztól, alig volt egyéb nagyobb méretű érintkezési pontja a polgárságnak a társas életben még mint a „polgári lövölde”. A polgári családok, még a legvagyonosabbak is úgy éltek, mint ahogy élni szoktak abban az időben bármely nagyobb, udvar-nemlakta középeurópai városban.

Ma Budapest vagyonosabb polgársága úgy él, mint akár a párisi bourgeoisie. Élvezetek dolgában Budapest csakugyan jobban is hasonlít a Szajna melletti világvároshoz, mint bármely városa a német birodalomnak meg az osztrák Reichsrathban képviselt királyságoknak és országoknak.⁶⁷

Ehhez képest átalakultak a vagyonosabb és műveltebb polgárság erkölcsi is csaknem teljesen. Egynemely germán népek merevségét, feszességét, egyoldalúságát, pedanságát nem lehet fölfedezni e körökben a legtávolabbról sem; a magyarok, svábok, tótok, szerbek, görögök, olaszok, spanyolok és csehek ez érdekes keverékében van annyi pezsgő életkedv, mint a régi jó bécsi németben, ennek hátrányteljes túlkönnyűsége nélkül; van azonban munkakedv is benne és ott ahol kell, komolyság is, akár az északnémetben. Egész lényén azonban egy egységes nagy vonás fuvall máris keresztül: a magyarság beleolvasztó tűzereje.

Egyébként nemcsak az élvezet terén emelik e társadalmi réteget a főváros haladásteljes újabb vívmányai nyugat-európai színvonalra. Ha van Budapestnek oly Operaháza, oly Nemzeti Színháza és oly Népszínháza, amelynek úgy művelését, mint fényes berendezését irigylitőlünk nem egy nemzet fia: nemcsak oly Redouteja⁶⁸ van, mint aminőt szintén e célra alig lát az ember egyebütt földrészüin-

67 „A Birodalmi Tanácsban képviselt országok és tartományok” — az Osztrák-Magyar Monarchia nyugati „osztrák” felének hivatalos megnevezése.

68 Vigadó.

kön; de van Budapestnek oly dúsan virágzó egyleti és társulati élete is, amely száz meg száz gócpontban foglalkoztatja majd anyagi, majd közművelődési, majd ismét közjótékonyági célokra a vagyonosabb elemeket. Előkelő polgárságunk ezen egyleti és társulati életben gyakorolja tevékenységét közel két évtized óta. Valaki kiszámította, hogy Budapesten annyi egyesület és társulat van, miszerint egy művelt vagyonos budapesti lakos az esztendő egész szorgalmi ideje alatt reggeli 8 órától esti 8 óráig minden egyes nap, minden egyes órájában találhat magának oly választmányi vagy közgyűlést, ahol magát a közügy javára értékesítheti. Négyszáz előkelő budapesti polgárt pedig a főváros képvisellete mint bizottsági tagot foglalkoztat állandólag. Ez egy kis parlament, amelynek szakbizottsági, választmányi és közgyűlései több embert és az év nagyobb részén át foglalkoztatnak mint Európa legtöbb államának országgyűlése.

Bele is tanult már a budapesti előkelő polgár az önkormányzati tevékenységbe, a parlamentáris eljárásba és mindennek fölött az ékesszólás mesterségébe elannyira, hogy vetekedik e részben a City bármelyik lakosával.

A magyarosodás a budapesti polgárra nézve egyúttal annyit is jelent, mint európaiasodás és alkotmányos érettség.

E magyarosodás ma már oly gyökeres Budapesten, hogy nem képzelhető eset, hogy a jelen nemzedék gyermekei bármily fölmerülhető behatások alatt is egykor még visszánemetesedhetnének. Ki ezt nem hiszi, gondoljon azon örömtől riadó zokogásra, amelyben a német eredetű, német nevű, német nyelvben fölnevelkedett, de már magyar hírlapot olvasó budapesti „burger”-nek hazafias érzelmektől túlárado, gulyáshúst, somlyait kedvelő, hortobágyi népdalt füttyürésző, Rákóczy nótától ittas lelke abban a pillanatban kitör vala, midőn a francia nemzet költői, írói, művészei fölmászanak ott a Duna partján a vasrácson keresztül a szoborra és föltekék hódolatteljes lelkesedéssel Petőfi Sándor ércfejére a koszorút! Aki a jelenetet látta, az nem félti a budapesti polgárság legkésőbb ivadékát sem többé semmiféle „Schulverein”-től.⁶⁹

A budapesti társaság. Bp., 1886. 416–421., 439–443., 448–450., 452–453., 456–457., 465–467. p.

69 Német iskolaegylet — a Monarchia nyugati felének nagyvárosaiban a nacionalista iskolaegyletek a nemzetiségek közötti nyelvharc fontos szereplői voltak.

Herczeg Ferenc emlékezései a nyolcvanas évek Budapestjére

[...] A bátyám a bécsi egyetemre ment, én pedig beiratkoztam a budapesti jogi karra. [...]

Ezúttal láttam először Budapestet, és ha most beszélek róla, nem a Duna két partján elterülő tündérvárosról lesz szó, hanem arról, amelyet egy vidékről ide szabadult diák látott. A város nem volt olyan szerencsés, hogy megnyerte volna a tetszésemet. Sehogy se tudta velem elhitetni, hogy ő legyen a magyar főváros, amelyről a vidék annyit beszél és álmodik. Mindenekelőtt hiányzott architektúrájából az a nemzeti pátosz, amelyet én elengedhetetlennek tartottam, és amelyből csak a Múzeum és a Lánchíd tájékán volt valami kevés.

A város elrendezése a kapkodás és a véletlenség benyomását tette. Egy királyi székhely, amelyben nem székel király. Egy rezidencia, amely a rezidens akarata elenére, egy óvatlan pillanatban nőtt az egyedül törvényes Bécs nyakára.

Budavára valósággal felbőszített. Kaszárnyszagú, fekete-sárga kéreg rakódott rá Mátyás király várára, mint a Vezúv hamuja Pompejire. Az osztrák katonai szellem, amely csupa pedantéria és semmi harciasság, történelmi hamisításként hatott ezen a helyen.

A közös hadsereg tisztjei akkor még úgy viselkedtek, mint idegen hódítók, igaz, mint afféle óvatos hódítók, akik nem merik ingerelni a leigázottakat. Nyilvánvaló volt azonban, hogy az egész ezer esztendő magyar életet valami visszaélésfélének tekintik, amelyet egyelőre el kell túrni, amellyel közösséget vállalni azonban nem lehet.

A túlsó parton pedig Pest a kamaszkorát éli. A hangja nyers és csikorgó, a gyermekkori biedermeier ruháját már szégyenli, és talán a szecesszióról álmodik, amelyet majd neki külön fognak kitalálni.

Reám mindig erős hatással volt a milió, amelyben éltem és most leverten ödögtem a városban, mint valaki, aki elvesztett valamit. Lakást kerestem, és amit körutamon tapasztaltam, az még inkább lesújtott. A diáktanyák leginkább az egyetem körül, a Belváros szűk mellékutcáiban voltak, az egész városrész csatornaszagú volt, a házak korhadtak, a bútorozott szobák, amelyeket megnéztem, patkánylyukak.

Az egyetemi hallgatóknak való szobákat kispolgárok vagy lecsúszott úriasszonyok adták bérbe. A drágább lakásokat családi hajótörésekből kimentett bútorokkal és divatjuk múlt, semmire se való dísz tárgyakkal rendezték be. Sok felesleges kacat volt együtt, de a kényelem és a testápolás legszükségesebb kellei hiányoztak.

A lakó és a lakás közt minden egyes esetben kiegyenlíthetetlen ellentét volt. Ha az ember valamelyik fiút váratlanul meglepte a szálláson, abból katasztrófa lett, mert az elegáns legény a szomorú odúban szélhámos benyomását tette.

Egyik ifjúsági vezér édesanyjánál találtam lakást. A fiáról akkor éppen sokat írtak a lapok, ő volt minden egyetemi mozgalom vezére, az ellenzéki politikusok megbecsülték, és a szónoki készsége miatt kis Kossuthnak nevezték, özvegy édesanyja pedig egy töpörödött vén asszonyka, kávéban élt és a szobaurak csizmáit tisztította, hogy lehetségessé tegye a fia fényes szereplését.

Eszembe jut Szemere Miklós, az egykor híres versenyistálló-tulajdonos, akit félmilliós kártyacsatái nem akadályoztak meg abban, hogy ne féltse a nemzeti ifjúság tiszta erkölceit. Egyszer azzal a bizzarnak tetsző ötlettel lépett a nyilvánosság elé, hogy a budapesti egyetemet mindenestül át kell telepíteni a Tihanyi-félszigetre. A terv, amelyet előzmények nélkül dobott a nyilvánosság elé, megneveztette az embereket, pedig bizonyos, hogy Európában nem volt még egy hely, amely az ifjúság nevelésére olyan alkalmatlan lett volna, mint a nyolcvanas évek Budapestje.

A kiegyezés óta egyre erősödő központosítás a fővárosba csődítette a vármegyei fiatalságot, amely azt megszállotta, mint egy ellenséges várat, háttérbe szorítván a bennszülött polgárságot. A szokatlan miliótól megkótyagosodott fiatalok a nagyváros arányaihoz mérten felduzzasztották a parlagi hajlamokat. Úgy ficáinkoltak, mint halak a napfényben. Sütött is a nap Magyarországra. Az embereknek alig voltak komoly anyagi gondjaik, a szülők vagyonosak voltak, vagy legalább volt hitelük, aki úriember volt, az akár dolgozott, akár nem, valahogyan mindig fenn úszott a vizeken.

Ez volt a párbajdivat kora. A vívótermekben mindennap összecsőréntek az éles kardok, a rákosi akácokban egyre-másra durrantak a Kirner-pisztolyok. A pesti társaság ideálja a párbajhős volt. Aki valami ostoba véletlen folytán megölte ellenfelét, az a férfiaság arisztokráciájának tagja lett, akire hódolattal tekintettek fel a fiatalok, de csodálatosképpen az idősebbek is.

Voltak a fővárosban kompániák, amelyek humorosan terroristáknak nevezték magukat, de komolyan azok voltak, hogy méltók legyenek a nevükhöz. Egyik volt a Kosztka-Hellner-féle, a másik a Ráth-féle; az utóbbi élén a főpolgármester két rajkója állott. Ezeken kívül kisebb rangú éjjeli bolygók is vetélkedtek a botrányhősök pálmájáért. [...]

A jogi fakultáson nagyjából olyan ifjakat találtam együtt, akik semmiféle tudomány iránt nem érdeklődtek, hanem csak érvényesülni akartak az életben. „A jogász a jég hátán is megél”, szokták volt mondani, és mikor jégről beszéltek, országgyűlési és vármegyei karrierre gondoltak.

A fakultáson hihetetlen állapotokba csöppentem bele. A Szűcs Pátri-féle egyetemi kavarodások utolsó hullámai még nem simulnak el. A jogászok még mindig azt hitték, hogy időközönként lármás utcai tüntetésekkel kell megmenteniök a magyar hazát. Az ellenzéki politikusok pedig lelkesen pártolták ezt a pedagógiai rendszert.

A *Borsszem Jankó*-ban Ágai Adolf Bukovay Abszenciusz alakjával gúnyolta az egyetemi ifjúság léhaságát, ezek azonban hízelgőnek találták a szatírárt, és a torzképből ideál lett, amelynek sületlenségeit terjesztették és utánozták.

A tanáraink semmiféle közösséget nem tartottak velünk. Volt miniszterek, mint Kerkápoly és leendő, mint Szilágyi Dezső, csillagok magasságában ragyogtak az ifjúság feje fölött. Fényes elmék, tudós emberek voltak, de nem tanítók.

A fiúk teljesen magukra voltak hagyatva. Sem az egyetem tanácsa, sem a főváros, sem az állam nem törődött a magánéletükkel. Kollégiumokról, menzákról azt sem tudták, miféle fán teremnek. Az akkori liberális felfogás szerint ilyesmi talán az akadémiai szabadság rovására is ment volna. Odúban laktak, kurtakocsmákban vagy kifőzőhelyeken ettek, drágán és rosszul. Mivel a szállásaik kietlenek és télen többnyire fűtetlenek voltak, az idejük javát kávéházban töltötték. Ha elfogyott a pénzük, ott volt a hitelük. Sok jogásznak, akinek a hónap elején pezsgő volt az itala, a hónap második felében kávé lett az étele.

Rákaptak a biliárdra és a kártyára, mind a két szórakozásból hazardjátékot csináltak, amelyeknek voltak kozákjai és hamisjátékosai. És valamennyi szenvedélyes újságfaló lett. Ez nem volt a kultúremler érdeklődése a nagyvilág eseményei iránt, hanem a morfinizmussal rokon mánia, amely nem tudott megnyugodni, míg összes napi- és hetiközlönyöket, az összes képes- és képtelen lapokat fel nem falta. [...]

Herczeg Ferenc emlékezései. A Várhegy. Bp., 1985. 157–161. p.

Salamon Ödön: A mai Budapest

1898

Nincs olyan szép város Európában, amelyről a külföldön oly keveset beszélnének, mint —Budapestről.

Hisz mi magyarok otthon szépen bolonddá tehetjük egymást, hogy, óh igen, Budapest —világváros!

De mily keservesen ábrándulunk ki, ha külföldön vagyunk! Milyen jelentéktelen, kicsiny és mennyire ismeretlen még ott az a Pesth: vagy Budapest!

Soha abból a városból nem lehet világváros, melynek saját udvara nincs és ahol nincsenek nagykövetségek.

Milyen nevetséges, hogy Belgrádban, Szófiában követek vannak, míg Budapesten csak konzulok. Tudjuk azt mindannyian, hogy egy-egy állam nagykövetsége valóságos kis udvar. A nagykövet, a követségi tanácsos, a követségi titkár és a tisztviselői személyzet egyáltalában, gazdag előkelő családok gyermekei, kik feleségestül költséges nagyvilági életet élnek.

Belgrádban, a legelőkelőbb városnegyed úgyszólván kizárólagos tulajdonuk! Fél Belgrád mégél abból, amit a nagykövetségek elköltenek!

A követségek teszik azt az érdekes nemzetközi társaságot, mely megadja a városnak nagyvilági jellegét. Ily nemzetközi társaságot hiába keresünk — Budapesten.

A nagykövetségek és követségek teszik szükségessé, hogy minden nevezetes külföldi lap képviseltesse magát. Budapesten nincsenek külföldi írók. A külföldi lapokban hiába keresünk oly cikkeket, melyek a különben mesésen haladó Budapesttel foglalkoznának. Mióta telefon köt össze minket, a bécsi levelezők száma is minimumra csökkent!

Pedig Budapest terjedelme, fekvése és külseje határozottan megérdemli, hogy egyik világvárosa legyen Európának!

Az idegenek még mindig oly ijesztő kevesen jönnek mihozzánk. Minálunk közfelfűnést okoz az a külföldi turista, ki mulatni jön hozzánk. Mikor azután itt van, el-

bámul a főváros szépségén. És mi örülünk annak, ha elmondja a sablonbókot: » Ezt nem hittem volna. «

Olyan ez a Budapest, mint az a csodaszép háremhölgy, akinek arca oly ügyetlenül van elfátyolozva, hogy rút öreg asszonyt sejtünk benne.

Budapest a külföldiek előtt nem tud megszabadulni a vidékiesség ódiuma alól! Vitatkozhatunk a külföldiekkel, a hogyan tetszik, megvan bennük az a megrögzött vélemény, hogy Budapest egy provincia fővárosa.

A mi miniszteraink szép szavakkal bízathatnak ugyan, hogy mennyire haladunk, (ami egyébiránt megfelel a valóságnak.) De megvan-e Magyarországnak az a kellő tekintélye a külföldön, megvan-e Budapestnek a kellő hírneve?

Hisz ők maguk is észrevehették, hogy mit számít egy magyar miniszter Európában! Milyen helyet foglal Budapest a külföldi irodalomban?

A világvárosához megvannak már a szép új körutak, az új paloták végtelen tömekege, a lovakat nélkülöző vidáman tovasikló villamoskocsik, a mozgalmas éjjeli élet, de az emberek hiányoznak hozzá!

Az új körutak, az új viszonyok teljesen átalakították Budapest pszichológiáját.

A budapestiek most nagyvilági életet akarnak élni, melyben sehogy sem tudnak eligazodni.

Ebből a nagyvilági életből föltétlenül kéri annak parvenü jellege. A fiúk már nem követik azt az életmódot (hála Istennek!) melyet az öregek. Az új életmód pedig vegyüléke a jónak és a rossznak. Mindenki el akarja sajátítani a »savoir vivre«⁷⁰ tudományát.

A telefon és a körutak meg a közlegő új század teljesen átalakították a budapestinek gondolkodásmódját. Valami lázas nyugtalanság kíséri mindenhová. A mai budapesti érzi, hogy ő a jövő budapestinek átmenete csak. Hogy csak nyersanyagul szolgál a leendő budapesti társadalom alapkövetélehez. A nagyvárosi viszketés és nyárspolgári felfogás, ez jellemzi a mai Budapestet.

Nyárspolgári szokás például oly feltűnően imádni és megbámulni a mi főúri világunkat!

Nyárspolgári, a már meggazdagodott polgárok nevetséges hiúsága, hogy nemességre vágyódnak! Budapesten senki sem büszke arra, hogy polgár ember.

A mi fővárosunknak nincsen önérzetes polgári osztálya, e nélkül pedig világvárost, nagyvárost elképzelni sem lehet.

70 Élni tudni.

A mi arisztokráciánkban angломánia dühöng. Nálunk a francia nyelv, a francia ésszerű szokások rég kikoptak a divatból.

Hát azok a nevetséges zsúrok és kisvárosias ozsonna-összejövetelek!

Estélyeket nem mernek adni, mert attól tartanak, hogy egy-kettő eljönne, ki nem közējük való.

Milyen kisszerű felfogás! Vajon az arany veszít-e értékéből, ha rézpénzzel keveredik össze?

Az asszonyok osztályozzák magukat férjeik rangja szerint. Nem mernek, nem akarnak szabadon gondolkozni.

És a budapesti férfiak?

A Magyar Egyesület leglelkesebb tagjai sem sejtik, hogy öntudatlanul majmolják a bécsi férfidivatot, mely pedig az ízléstelenség netovábbja.

Alighogy kitavasodik, veres cipőben, világos ruhában, nyitott kabátban járkálnak végig a belváros legelőkelőbb utcáin, világhódító lépésekkel és büszke magatartással.

A veres és sárga hegymászó-cipő szalonképessé lett. A képviselőházba tarka-barka ruhában járnak főleg fiatalabb honatyáink. Pedig ha valahova illik a fekete kabát, úgy a képviselőházba!

Vajon a francia parlamentben ki merné otthon hagyni — redingótejét⁷¹?

Ha előkelő kávéházban csendben akarod olvasni az újságokat — hasztalan! Szomszédjaid oly hangosan vitatkoznak, hogy kénytelen vagy magad is foglalkozni a vita tárgyával.

Ha előkelő vendéglőben vagy, a már megebédelt szomszédjaid vastag szivarfüstöt kergetnek — levesedbe, semmi rossz akaratból, csupán modortalanságból...

Nálunk lehet valaki művelt férfi, anélkül, hogy jó modora volna. E tekintetben is Budapest — unikum.

Jó modor! kinek kell az? Ki becsüli meg a férfiban a jó modort?

Még az asszonyok sem, akik nem egyszer verekedésbe, párbajba hajszolják a férfiakat.

Nálunk az iskolában senkit sem tanítanak meg jó modorra.

Illemtan és esztetika! Mily nevetséges tantárgyak! Az asszony, aki este egyedül megy végig az utcán, az már a budapesti férfiaknak nem tisztességes. Azt már szabad inzultálni! Mily nevetséges ez a nyárspolgáriás felfogás!

71 Férfiöltönyhöz tartozó hosszú kabát.

A lakomában megeszik a csemegét a leves előtt. A családapák teli tömik zsebök narancsokkal és fügékkal.

A színházakban ötször-hatszor zavarják a szomszédjaikat szakadatlan kimászálással. Későn jönnek, korán mennek.

Az öltözőben, hogy perccel hamarább lehessenek az utcán, kegyetlenül félrelöknek mindenkit, sőt ha észrevétlenül lehet, nőket is.

A tömegben mindig levetik a műveltség álarcát.

És ha a budapesti férfiak egymás közt vannak, akkor a jó neveléshez tartozik, olyképpen beszélni női ismerőseikről, (főképp a művésznőkről), hogy attól a majom is elpirulna, ha megértené!

Talán felesleges is mondanunk, hogy a budapesti nők és budapesti férfiak közt számos a kivétel. De nagy kisebbségben vannak még.

Hány gazdag, hány előkelő házban vezetik a vendéget a hálósobában keresztül! Pedig szigorú kellék, hogy a vendég ne lásson se konyhát, se ágyat! Hány ebédlőben akadunk — ágyra!

Párizsban akármily szegény burzsoá úgy lakik, hogy az előszoba legott a szalomba, a fogadó terembe vezet. Azután következik az ebédlő és leghátul a hálósoba. Ez az egyszerűség minimumja.

Persze ebben a mi építkezéseink nagyon hibásak, akik szűk, kisszerű felfogással a körúti új palotákban a kényelmetlen bécsi lakberendezéseket utánozták.

A körúti új paloták kívül cifrábbak a párizsi, a londoni bérházaknál. De belül! Sötét, léghuzamos, kényelmetlen lakások!

Budapestnek egyik tipikus jellege továbbá az utcákon végig szaladgáló mezitlábos cselédek (ki látott ilyent Európában?)

Ez a mai Budapest.

Vajon mikor változik meg? [...]

Salamon Ödön: Kocsin és gyalog. Bp., 1898. 3–8. p.

1907

Jövedelmek

[...] A városi emberben valamilyes mimikri természetet fejleszt ki a kényszerűség. Mindenki másnak mutatkozik, mint amilyen. Fegyver ez az alakoskodás az élet vásárában, s arra szolgál, hogy megtévesszük az ellenségeinket és az áldozatainkat. Látunk az utcán elegánsan öltözött urakat, akiknek az asztalára hetenkint csak egyszer kerül hús, mert többszörre nem telik a jövedelemből. De azért elegánsan öltöznek, mert — Istenem — mit mondana a világ. Látunk a lóversenyen boltossegédeket és kis hivatalnokokat, akikről tudjuk, hogy havi fizetésük nem haladja meg a hatvan forintot. Ismerünk miniszteri tanácsosokat, akik inast tartanak, villát bérelnek, saját fogatukon járnak s akiknek nevével csaknem minden héten találkozunk a hivatalos lap utolsó oldalain az árverések rovatában. De ezekkel a típusokkal találkozunk mindenütt, a hivatalban és a lóversenyen. Ismerjük őket a zsúrokról és a törvényszéki tárgyalásokról, a színházból és a klubból; látjuk őket a kávéházban és a pult mellett. Karrierek születnek a szemünk láttára és karrierek törnek le. Ismerünk egy villamosvasúti kalauzt, aki néhány esztendővel ezelőtt még földbirtokos volt az Alföldön; ismerünk egy újságíró, akinek öt négyemeletes házát nyelte el az építési válság. A népszámlálás idején az angyalföldi menedékházban találkoztunk egy letört emberrel, aki még néhány éve a Belváros dúsgazdag ügyvédje volt. Láttunk meghalni a Rókusban geniális embereket, akik a genialitásukból nem tudtak megélni és láttuk, amint nagyon közepes tehetségű fiskálisok államtitkárokká lettek. Ismertünk bankárt, aki mint hordár halt meg és ismertünk kúriai bírót, aki azért vesztette el az állását, mert *háromszáz forinttal* megvesztegették. Érdekesek ezek a kis és nagy tragédiák, karrier-születések és letörések; de ennél sokkal érdekesebb, mikor a típusok tömegekké szervezkednek és mikor a típusok tragédiájából és karrierjeiből hatalmas nagy regény lesz, Budapest regénye. Sokkalta érdekesebb ez a regény, melynek hőse maga város, maga a tömeg; melynek individuumai körülöttünk zsongnak, tülekednek és futkosnak a kenyér és élvezetek után. És ennek a bábeli zürzavarnak — melyben mégis annyi

rendszer s annyi törvényszerűség van — egy mozgatója, egy irányítója van: a jövedelem. [...]

Már most lássuk csak, hogy hány független ember is van Budapesten. Nézzük az 1900. évi foglalkozási statisztikát:

	Önálló	Tisztviselő	Segítő családtt.	Segéd munkás, napszámos	Tanonc	Szolga	Házicseléd
Östermelés	2130	299	581	1498	–	1152	2257
Bányászat	6	164	–	43	–	27	98
Ipar	31219	8085	1733	94696	14671	10630	11540
Kereskedelem és hitel	15328	11720	1136	11988	1651	4908	13778
Közlekedés	2093	5416	67	6552	–	8735	3463
Közfoglalat	3730	17874	–	2295	–	7341	11331
Napszámos	–	–	–	19195	–	–	89
Vagyonukból élők, nyugdíjasok	127	–	–	–	–	–	6513
Ismeretlen foglalkozásúak	5334	245	15	59	–	7914	7276
Összesen	72596	43803	3532	136326	16322	40707	56345

Ebből a statisztikából azt látjuk, hogy 73 ezer ember az „önálló”, és háromszáz-ezer ember az „alkalmazott”. Olyan „önálló”, aki iparral és kereskedelemmel foglalkozik, mindössze 48.600 van Budapesten. Ami bizony édes-kevés, mert ebben a summában már bele vannak számítva a kofák, a zsidóárúsok, a tandlerek, a segéd nélkül dolgozó, nagy családdal és nagy nyomorban élő iparosok. Ezek között is témérdek az eladósodott ember, ezek között is témérdek az, aki a hitelezői kegyelméből tengeti az életét. Ha ezeket mind leszámítjuk, megkapjuk a jómódúak és a vagyonosok aránylag kicsiny gárdáját. Ezeké egész Budapest. Ezek rendelkeznek, ezek diktálnak, ezek uralkodnak és az történik, amit ezek parancsolnak.

Ime ez az oka, hogy néhány ezer, olykor csak néhány száz ember önkényétől és jóindulatától függ néhány százezer ember sorsa. Ha annak a néhány százezernek az érdeke nem kvadrál a néhány ezer vagyonos ember érdekével, akkor a néhány

százezer húzza a rövidebbet. A munkásosztály már rég átlátta ennek az állapotnak a fonákságát és tarthatatlanságát, és szervezkedett a hatalmas kisebbség ellen. Ha kell, terrorhoz nyúl s igyekszik kivonni magát a munkaadó tőke mindenhatósága alól. Annál inkább ki van szolgáltatva a vagyonosok hatalmas kisebbségének az úgynevezett középosztály; a tisztviselő, az ügyvéd, az orvos, a kisiparos és a kiskezredekő. Ez a vagyontalan középosztály, mely függetlennek és akaratával szabadon rendelkezőnek látszik, tulajdonképpen lekötelezettje a vagyonos kisebbségnek, mely a hitelnyújtás minden formájával magához láncolja. Úgy tesz vele, mint a boa constrictor: előbb megnyalja az áldozatát és csak aztán nyeli le.

Most az a helyzet, hogy a tőkés és munkás küzd és harcol egymás ellen. De a két tábor között ütközőnek ott áll a szervezetlen középosztály, a vagyon nélküli, a nagyrészen eladósodott középosztály. Azt a csapást, amelyet a munkásság mér a tőkés táborára: mindig megérzi a középosztály, sőt első sorban az érzi meg. És ha a vagyonosok visszavágnak, ezt a csapást is megérzi a középosztály. A tőkés és munkás harcának nem is lehet más következménye, mint a középosztály elproletáriálódása. Lassalle⁷² és Bernstein⁷³ megjósolták azt az időt, mikor a kispolgárság beleolvad a proletáriátusba. De nemcsak a kispolgárság olvad bele, hanem a laleinerek, a diplomás proletárok egy része is. Ez a beolvadás egyelőre késik, mert a vagyonos osztály már látja, hogy ellenségeinek tábora milyen rohamosan gyarapszik, s mindenképpen meg akarja gátolni a nagy fúziót. Kölcsönt ad a vagyontalan középosztálynak, adósává, lekötelezettjévé teszi, magához láncolja, hogy aztán felhasználhassa, kihasználhassa a tőkés és munkás nagy háborújában. [...]

Budapest társadalma rendkívüli módon alakult, fejlődött; nem csoda tehát, ha e társadalom természete, tulajdonságai, összetétele különbözik, vagy legalább is sokban különbözik más nagyváros társadalmától. Hogy tovább ne menjünk, ilyen speciális tulajdonsága Budapest társadalmának a szegénységgel karöltve járó fényűzés. Szegénység és fényűzés így együtt paradoxnak látszik, pedig nem az. Az adósság és az adósságcsinálás természete hozza magával, hogy ez a két, egymásnak idegen fogalom együtt jelenjék meg az élet színpadán. Lássuk csak. Egy ötven forint havi fizetéssel bíró tisztviselő nem tud harminc forintot egyszerre odaadni a szabónak egy öltözet ruháért. Mit tesz tehát? Részletfizetésre csináltatja a ruhát, és

72 Lassalle, Ferdinand (1825–1864) német szocialista teoretikus és politikus.

73 Bernstein, Eduard (1850–1932) német szociáldemokrata teoretikus és politikus.

megalkuszik a szabóval havi öt forintos részletfizetésben. A ruha ára azonban nem harminc forint lesz, hanem ötven forint. Az ötven forintos hivatalnok ugyanis úgy gondolkozik, hogy ha csak öt forintot fizet egy hónapra, akkor csináltat „jó ruhát”; a szabó pedig a ruha árába mindjárt beleszámítja a várakozási időt és az esetleges veszteséget is, amely akkor érheti, ha az ötven forintos fiatal ember el találja felejtetni a ráta fizetéseket. Tehát egy ötven forint havi fizetéssel bíró hivatalnok csináltatott ötven forintért egy öltözet ruhát. Hát nem fényűzés ez? És amit megcselekszik kicsiben az ötven forintos hivatalnok, azt nagyban csinálja meg, akinek nagyobb a hitelképessége. Mikor pedig az adósság nagyobb összegre szaporodott, akkor már olyan, mintha vagyon lenn. Egy ember például, akinek már harmincezer forint az adóssága, nem járhat, csak gummitalpú kocsin és legalább két cselédet kell tartania.

Ezek a dolgok természetesen egészen különleges viszonyokat teremtenek Budapesten. Minden az eladósodáshoz alkalmazkodik. Itt drága minden; a kenyér, a hús, a lakás. Ellenben — azt lehet mondani — a fényűzési cikkek aránylag sokkalta olcsóbbak, mint a primitív szükségletek. Budapesten a szerelem csaknem olcsóbb, mint a kenyér; a hús drágább, mint az *à jour*⁷⁴ harisnya. A tizenkétszobás lakás aránylag olcsóbb, mint a négyszobás lakás; és a legdrágább az egyszobás lakás.

Budapest fényűzése tehát kényszer-fényűzés és a budapesti drágaság a proletarizálódás jele, míg teszem Párizsban a gazdaság szervezettségéé és a vagyonosságé. A budapesti ember a fényűzését a lakásán meg a gyomrán takarítja meg. Kénytelen vele, mert a házbérre nem vár a háziúr és a mészáros meg krájlzer⁷⁵ beszünteti a hitelt, ha hónap elsején nem fizetjük ki a kontót. Ezért szomorú a mi fényűzésünk és ezért szimptomája a társadalom betegségének az a körülmény, hogy Budapesten százezer főnyi a cseléd és szolgasereg; éppen annyi, mint a tanult munkás. Fényűzés a cseléd tartás, de azért cselédet tart nálunk minden kishivatalnok, mert „noblesse oblige”.⁷⁶ A gyomrunkon s a lakásunkon takarítjuk meg a fényűzés adóját, és amikor a budapesti ember azzal kérkedik, hogy „szegények vagyunk, de jól élünk”, akkor a budapesti ember nem mond igazat.

Ha már a fényűzésről beszélünk, állapítsuk meg azt is, hogy a borraivaló-osztogatás is fényűzés.

74 Szövetfajta.

75 Szatócs.

76 A rang kötelez.

A borraivaló félig alamizsna, félig ajándék volt eredetileg. Ma adó, amelyet szinte kötelezővé tett a szokás és a megszokás. Semmi kétség, a borraivaló sohasem vált volna járvánnyá nálunk, a budapesti ember urizáló hajlandósága nélkül. És ez az úrhatnáság, a fiktív jólét fitogtatása pénzbe kerül, mert meg kell fizetnünk, meg kell vásárolnunk azt az embert, aki koldus létünkre is úrnak tekint, és aki elhiszi rólunk, hogy jómódúak vagyunk. Az igazi gazdag rendszeren fukar, vagy hogy pesti szóval éljünk: smucig. Budapesten csak az tud igazán „gavallér” lenni, akinek sem jussa, sem anyagi tehetsége nincs hozzá. Pedig édes Istenem a végrehajtók és a koronabankok információs irodái jól tudják, hogy szegények vagyunk, de mert szégyelljük a szegénységünket, jól esik, ha vad idegen emberek azt hiszik rólunk, hogy jómódúak vagyunk. Jól esik, ha a pincér megnagysággal, a villamos kalauz megszalutál. Címet és tekintélyt adományoz nekünk a borbély, a cigány és a pincér potom két-három krajcárért. Az úrhatnáság, a rangkór az oka, hogy annyian élnek Budapesten borraivalóból. És hogy élelmes emberek mind szélesebb alapon igyekeznek kihasználni Budapest publikumának borraivaló adási hajlandóságát: ez tisztára a fővárosi ember szegénységére vezethető vissza. A borraivalóra leső emberhadban úgy élünk a mi nyomorúság-takaró és fiktív értékű nagyságos címünkkel, mint a tolvaj, aki lopott kalapban jár. Minden pillanatban attól kell félnünk, hogy fölfedezik a tolvajlást, ha nem élünk nagyságos címünkhöz méltóan. Rettegnünk kell, hogy épp a borraivalóból élő cseléd vagy a pincér találja megtudni rólunk, hogy csaljuk a világot s csak afféle talmi „nagyságos urak” vagyunk. Pedig ha tudnók, hogy a pincér milyen nagy pszichológus a cigány milyen nagy emberismerő. Ezek előtt hiába titkolódzunk, ezek gyakran többet tudnak, mint egy információs iroda. Ha tudnók, hogy hány pincér van, akinek több a jövedelme, mint egy törvényszéki jegyzőnek; hány borbélylegény van, aki többet keres mint egy középiskolai tanár, hogy a fiakker kocsisokról ne is beszéljünk. Egy-egy pincér, ha nagyon rosszul nem megy a dolga, megkeres havi százhusz forintot. Ha pedig valami jó forgalmú éjjeli kávéházban hordja a pikkolót, akkor fölmege a keresménye évi 2000, sőt 2500 forintig is. A főpincérek jövedelme természetesen sokkalta nagyobb. Vannak főpincérek Budapesten, akiknek a jövedelme 10.000, meg 15.000 forintra rüg. Az igaz, hogy főpincérnek sok jövedelme van az apróbb pénzkölcsönökből és egyéb forrásokból is.

A borbélylegények átlagos havi jövedelme is 100-150 forint között váltakozik. Ha pedig összeszámítjuk, hogy hány ember él Budapesten borraivalóból, kiderül, hogy mintegy húszezer ember a maga s családja számára borraivalóból keresi meg a

főjövedelmét, másik tízezer embernek pedig jelentős mellékjövedelmet ad a borral. Az 1900-i népszámláskor volt Budapesten:

Borbély- és fodrászsegéd	1454
Kávéházi pincér	2510
Pincér és pincérleány vendéglőben, szállodában és kocsmában ..	7160
Béerkocsileány	2200
Muzsikus cigány	990
Házmester	3872
Fürdőszolgák, masszírozók és körömvágók	394
Kifutók (cselédszerzőknél)	188
Összesen	18768

[...]

Mi az a Standard of life? Leghelyesebben „az életmód mértéké”-nek nevezhetők ezt a speciálisan angol terminus technikum. A társadalmi előítélet fölállított egy tételt: hogy mindenki az állásához méltóan tartozik élni. Értsük meg jól egymást: nem a jövedelméhez, hanem az állásához mérten. A munkás ember járhat munkás zubbonyban, de a néptanító vagy a miniszteri fogalmazó-gyakornok nem. Már most vegyük azt az esetet, hogy egy tisztviselő, úgy-ahogy, adósság nélkül meg tud élni évi ezerkétszáz forint fizetésből. Közben azonban megdrágul a lakás, megdrágul a hús, a kenyér s a ruha, a tisztviselő jövedelme azonban nem emelkedik. A tisztviselő előtt két út van. Vagy redukálja a kiadásait. Kevesebb húst eszik, kisebb lakásba költözik; vagy pedig — ha a megszokott kényelemtől nem tud lemondani — adósságot csinál. És épp a megszokott kényelem dolga idézi elő a bajt, mert a megszokott kényelemtől lemondani csak nagyon kevesen tudnak. Adósságba keveredünk tehát, mert ma az élelmiszer drágaságos időben is olyan kényelemben és olyan úri módon akarunk élni, mint öt vagy tíz évvel ezelőtt, amikor még olcsóbb volt a hús, a kenyér és a lakás. Mi azt hisszük, hogy nekünk ehhez az úri módhoz és kényelemhez jogunk van, mert az erre való jogot megszereztük az állásunkkal, a hivatalunkkal. Ez a hivatalunkkal járó úri mód és kényelem, a mi Standard of life-ünk, amelyhez mi ragaszkodunk, amelyről nem tudunk és nem akarunk lemondani és inkább adósságcsinálással pótoljuk azt, ami a fizetésünkben hiányzik. Megállapíthatjuk tehát, hogy az alkalmatlan időben megszerzett standard az egyik főoka az eladósodásnak, mert bizonyos, hogy ha mi az életmódunk mértékét öt vagy tíz évvel ezelőtt szerényebb keretek közé szorítottuk volna, akkor ma az élel-

miszerek és lakásbér hirtelen emelkedésével nem lett volna számunkra meglepetés a drágaság, és nem kellett volna adósságcsinálással pótolni a jövedelmeinket, csak-hogy fönntarthatassuk a régi standardot. [...]

Ugyanez a sorsa főváros tisztviselőinek is; azzal a különbséggel, hogy a fővárosi tisztviselő kénytelen beiratkozni minden kerületi klubba, kénytelen részt venni minden kerületi és kerületközi vacsorán, mert különben nem választják meg a városatyák. Így aztán nem csuda, ha fővárosi tisztviselők is tele vannak adóssággal. Tavaly, mikor a város konvertálni akarta tisztviselőinek és tanítóinak az adósságát, kiderült, hogy körülbelül három millió koronát kellene konvertálnia. Így aztán nem csuda, hogy 1901-ben, amikor a főváros budgetjében⁷⁷ a tanítók fizetése 3.166.330 koronára volt előíranyozva, ugyanakkor 1.741.849 korona volt a tanítók bejelentett adóssága. És az állami tisztviselők? [...]

— Ha összeállítást készítenénk valamennyi állami tisztviselő adósságáról, — mondta Sztérényi⁷⁸ — azt hiszem, nem tévedek nagyon, ha 35–40 millió koronára teszem ezt a szomorú eredményt.

Ezt mondta az államtitkár és az államtitkárnak alighanem igaza van. Elvégre nagyon valószínű, hogy a kormány nem első ízben foglalkozott az állami tisztviselők adósságával, és ha foglalkozott vele, akkor bizonyára érdeklődött aziránt is, hogy mennyi lehet annak az adósságnak az összege, amelyet az államnak esetleg konvertálnia kell.

Mennyi jut ebből a negyvenmillióból a fővárosra? Legalább húsz millió, sőt talán húsz milliónál is több. Elvégre nem szabad figyelmen kívül hagynunk, hogy a közigazgatás minden szerve Budapesten fut össze. Itt vannak a minisztériumok, itt van a vasútigazgatóság, itt vannak a legelőkelőbb tisztviselők és itt van a legtöbb alkalom az adósságcsinálásra.

Ime ez Budapest intelligens osztálya. Ez tartja kezében a főváros kultúráját, fejlődését, jövőjét. Láthatjuk, hogy mint él az ügyvéd, az orvos, az állami tisztviselő, a fővárosi tisztviselő, a tanító, a bíró, a rendőrtisztviselő; láthatjuk, hiszen közöttük élünk; velük együtt élünk. De nem is kell hozzá sokat kombinálnunk, hogy megállapítsuk, hogy akinek öröklött vagyona nincs, vagy gazdagon nem nőszül, az az adósságcsinálást el nem kerülheti. De hánynak van öröklött vagyona és hány vesz feleségül gazdag leányt? bizony nagyon meg lehet számlálni őket. Hiszen akinek

77 Költségvetésében.

78 Sztérényi József (1861–1941) 1906–1910 között kereskedelemügyi államtitkár.

vagyona van, nem is megy hivatalnoki pályára mai napság. Egyszerűen kivárja a nagykorúságot és képviselővé választatja magát. A képviselőséghez nem kell sem kvalifikáció, sem tudás. Még az írás-olvasás tudása sem kötelező. Csak pénz kell hozzá; a többit elvégzik a kortesek.

Tehát mondom sokkal kevesebb a vagyonos tisztviselő, mint az olyan, akire szintén ráférne egy kis örökség; a jó partie is kevesebb, mint amennyire szükség lenne. Marad tehát utolsó segítségnek az adósságcsinálás. Akit pedig arra kényszerítenek a körülmények, hogy adósságot csináljon, az mindig több adósságot csinál, mint amennyire szükség van. „A nyomor sokba kerül”, mondja egy tréfás közmondás és ebben a közmondásban nagyon komoly igazság rejlik. Ha szegény embernek szüksége van pénzre, bizonyára drágábban kapja a kölcsönt, mint az, akinek nem „okvetlenül” van rá szüksége. Akinek csak száz forintra van szüksége, az kénytelen százötven forintos adósságot csinálni, hogy az előleges kamatok, bank-költségek és jutalékok levonása után megmaradjon az a száz forint, melyre szüksége van. Aki hitelbe vásárol, mindig gavallérabb, mint az, aki készpénzért vásárol. A hitelbe vásárló nem alkuszik. [...]

Milyen lehet a háztartási budgetje az ilyen embernek? És milyen lehet a háztartása az adósságra és adósságból élő tisztviselők nagy seregének? Az ifjú, aki köztisztviselői pályán akar boldogulni — hacsak magánvagyonra nincs —, adósságcsinálással kezd a pályáját, mert nem kap annyi fizetést, amennyiből tisztességgel megélhetne. Mikor aztán annyi az adóssága, hogy valamit csinálnia kell vele, mert különben baj lesz: akkor a tisztviselő megnősül. Előbb persze bálozik, zsúrozik, korcsolyázik, míg végre egy bálon, egy zsúron, vagy a korcsolyapályán megismerkedik a jövőendő feleségével. Abból a néhány ezer forintból, amit a fiatal asszony hoz a házhoz, a fiatal férj kifizeti az adósságát. Egy félesztendeig gondtalanul élnek, és a házasság második esztendejében megérkezik a kis trónörökös, és előlről kezdődik az adósságcsinálás. Csakhogy most már a férj is csinál adósságot, az asszonyka is. Jönnek az árverések, a kávéházozások.

Közben a gyermek is megnő. Iskolába jár. A szülők nem sokat törődnek vele. A férj délelőtt hivatalban van, délután pénzt hajszol, a hitelezőivel egyezkedik, árverések elhalasztása miatt futkos; vagy pedig lóversenyeznek, kártyáznak, hogy a másnapi koszpénzt előkerítse. Az asszonykának szintén más dolga van, temérdek dolga van a házon kívül. Este a kávéházban találkozik a férj és feleség. Addig a gyermekre a cseléd és a „tanár úr” vigyáz. Azok nevelik. A tanár egy kis diák, aki a gimnáziumba jár. Piciny a fizetése, de a címe „tanár úr”. Az ő vállain nyugszik a ne-

velés minden gondja. Hogy aztán mire vezet ez az állapot, arra ezer meg ezer a példa Budapesten.

Lássuk csak, milyen a háztartási budgetje egy nőtlen törvényszéki aljegyzőnek, aki négy esztendeig volt joggyakornok 1000 koronás segélydíj mellett. Most, hogy aljegyző, 2300 korona a fizetése. Az aljegyző, aki a négy esztendei joggyakornokság, és a három évi aljegyzőség alatt szerencsésen csinált 2000 korona hitelszövetkezeti adósságot, és 3000 korona erejéig állott jót a zsiránsaiért,⁷⁹ mondom, ez a törvényszéki aljegyző a következőképpen osztja be az évi jövedelmét.

Lakás	284.- K
Reggeli	72.- “
Ebéd	360.- “
Vacsora	360.- “
Dohányzás (naponta 1 szivar és 6 cigarett)	100.- “
Színház, hangverseny (hetenként egyszer)	100.- “
Ruha	320.- “
Fehérnemű és cipő	148.- “
Borbély és fürdő	120.- “
Kávéház	100.- “
Házmesterpénz	24.- “
Fűtés	24.- “
Világítás	40.- “
Mosás	72.- “
Adósság törlesztésre (240 K törlesztés, 160 K kamat, 40 K kezelés)	440.- “
Nyugdíj	50.- “
Lemegy a fizetésből nyugtabélyegre, adóra és Borralóra a szolgának, aki a pénzt hozza	24.- “
Előre nem látott kiadások	50.- “
Mindössze	2688.- K

Amint ebből a kimutatásból látjuk, a törvényszéki aljegyző elég szerényen él, és a jövedelme még sem fedi a kiadásait. Pedig az adósság nem apad, a jövedelem pe-

79 Váltó-forgatmányos.

széki jegyző; pedig a nyomdász is aránylag szerényen él, és minden szórakozása, hogy vasárnaponként családjával együtt kávéházba megy. Igaz ugyan, hogy néha-néha ki-kilátogat a lóversenyre is, de ott — mint ő maga mondja — mindig nyerni szokott. A budgetje és a szövetségi adósságai azonban azt bizonyítják, hogy a szerencse nem mindig kedvez neki. [...]

Ha már a háztartásokról beszélünk, lássuk, milyen egy normális háztartás. Egy hatezer koronás évi jövedelemmel bíró tisztviselő háztartását mutatjuk be. Ez a tisztviselő a körülményekhez képest szerényen él. Adóssága nincs. Gyerek sincs a háznál, tehát a budget, amit be fogunk mutatni, három személyre: a férjre, a feleségre és a cselédre vonatkozik. Teljes részletezéssel soroljuk föl a háztartás szükségleteit. Külön felsoroljuk, hogy mik azok, amiket mindennap újra kell vásárolni; mik azok az élelmiszerek, amelyekből egész hétre, mik azok, amelyekből egész hónapra valót vásárol egyszerre az asszony. Ez a kimutatás pedig azért érdekes különösen, mert a mostani kiadások mellett kimutatjuk, hogy 1903-ban mik voltak a kiadások, és hogy azóta mennyivel drágult meg az élet. Ime a statisztika:

A napi szükséglet ez:

	1903. év	1907. év január
fillérekben		
1 liter tej	20	28
$\frac{3}{4}$ kiló marhahús	84–120	150–180
vagy $\frac{3}{4}$ kiló borjúhús	104–132	180–210
vagy $\frac{3}{4}$ kiló sertéshús	120–132	150–196
vagy egy pár csirke	150–210	220–300
6 tojás (teletojás)	30	60
$\frac{1}{2}$ kiló liszt (nullás)	16	14
Zöldség, főzelék-féle	20	20
Vacsora	60	100
1 liter petróleum	32	40 (de van 32 f-ért is, bár nem jó)
1 liter bor	60	64

Hetenkint:

Kenyér (házi sütés)	78	74–68
Fa (25 kiló)	64	80–84
Szén (50 kiló csak a főzéshez) . . .	120	135–145
Szén (200 kiló fűtésre, 16 hétre) . .	480	540–580 (ma még drágább)
Spiritusz és fűszerféle	60	60

Havonkint:

Zsír (4 kiló)	528	608
Cukor (5 kiló)	340	400
Kávés és pótkávés	220	220
Cselédbér	2000	2000
Mosás	800	800

Évi kiadás:

<i>Koronában</i>		
Házbér	750	800
Ruházkodás	300	300
Szórakozás	300	300
Különfélék	400	400

Ha tehát összegezzük a kiadásokat, akkor kiderül, hogy míg 1903-ban a napi szükségletekre csak 1306,70 korona kellett, addig ma 1956,40 korona kell; ha pedig az egész esztendő különbségeit hasonlítjuk össze, akkor rájövünk, hogy míg 1903-ban 3765,50 koronába került egy három tagból álló polgári család normális háztartása, addig 1907-ben már 5382,20 koronába, tehát 1616,70 koronával többbe került. Pedig a példaképpen vett család igényei azóta nem nagyobbodtak. De 1903 óta megdrágult a marhahús, sertéshús, borjúhús, szárnyas, tej, bor, petróleum, fa, szén, zsír, cukor, házbér. Csak a kenyérnek, meg a lisztnek ment lejjebb az ára. [...]

Pásztor Mihály: Az eladósodott Budapest. Bp., 1907. 51–52., 54–55., 59–62., 77–78., 91–95., 160–164. p.

Somogyi Manó: Az óbudai hajógyár munkásainak helyzete

1888

A főváros számos ipartelepei között alig találhattunk volna alkalmasabb vizsgálati objektumot az Óbudai Hajógyárnál. Először is azért, mert a hajógyár hazánk legrégebb és legnagyobb gyári vállalatai közé tartozik — 1833-ban alapították — továbbá, mert sok és sokféle munkást alkalmaz, és így alkalmat nyújt a különféle munkaágaknál alkalmazott munkások viszonyainak összehasonlítására. A hajógyár tulajdonképpen egész komplexuma a különféle iparágaknak. A vas-, fa-, fono- és építőipar különféle fajai éppúgy vannak itt képviselve, mint a magasabb képzettséget feltételező iparágak, amilyenek a mintaasztalosok, gépkovácsok stb. Ha tekintetbe vesszük, hogy azok a nagy úszó paloták, amilyenek a Dunagőz-hajózási Társaság⁸⁰ hajói, mind az Óbudai Hajógyárból kerültek ki, úgy fogalmat alkotunk magunknak az abban alkalmazott munkássereg változatos voltáról. [...]

Ami a munkások nemzetiségét illeti, a munkásoknak elég magas százaléka külföldi, amennyiben 100 munkás között 21 idegen ország szülöttje. Különösen a régebbi munkások közül sok az idegen, akiknek legnagyobb része azonban már egészen meghonosult, gyermekeik már magyar nevelésben részesültek. A 259 idegen munkás között 210 Ausztriából került hozzánk, vagyis 100 idegen munkás között 85 osztrák. A cseh és morva munkások különösen a vasmunkások, valamint a kőművesek között vannak erősen képviselve. Galíciai munkások különösen a napszámosok között számosak. Isztriai és dalmát munkás az ácsok között található.

Az idegen munkások a következő államokból sorakoztak:

Ausztriából 210	85 %-a a külföldi munkásoknak
Németországból 16	6,1%-a a külföldi munkásoknak

80 Az osztrák Rotshchild-bankház érdekkörébe tartozó hatalmas közlekedési vállalat, amely Magyarországon monopolhelyzetben volt a dunai hajózásban, ugyanakkor nagyon jelentős kőszénbányászati és vasúti érdekeltségekkel is rendelkezett.

Olaszországból	18	6,9%-a a külföldi munkásoknak
Svájcból	2	0,8%-a a külföldi munkásoknak
Romániából	2	0,8%-a a külföldi munkásoknak
Hollandiából	1	0,4%-a a külföldi munkásoknak

A hazai munkások egy tetemes része fővárosi illetőségű, mégpedig a III. kerületből való.

Az idősebb óbudai munkások német ajkúak, de a fiatalabbak már mind beszélnek magyarul. Az ácsok és kovácsok túlnyomó része magyar ajkú, az előbbieket jobbra komáromiak. A napszámosok között sok a felvidéki tót. A legmagyarabb a faipar, amennyiben az asztalosok és mintaasztalosoknál a külföldiek csak 14%-ot tesznek, az ácsoknál pedig 17%-ot. A kötélgyártóknál a külföldiek csak 10%-ot tesznek, ami arra vezethető vissza, hogy ezen iparágnál túlnyomólag fiatalok munkások dolgoznak. Legtöbb bevándorolt munkást találunk a fűtők között (43%), a hengerműben (30%), a reszelőműveseknél (75%), a kőműveseknél (40%), a matrózsabóknál (32%). Kitetszik tehát, hogy *jelenleg épp azon munká-ágaknál, melyek nagyobb szakképzettséget feltételeznek, honi munkások dolgoznak*, míg ellenkezőleg egy néhány évtizeddel ezelőtt a tanult munkás túlnyomó része külföldi volt, s csak a napszámosok között dominált a magyar elem.

A munkaszerződést nem kötik írásban. A tanoncokkal azonban ipartörvényünk értelmében az iparhatóságnál szerződést kötnek. A hajógyárban *felmondási határidő* nincsen megállapítva, hanem amint a munkarend mondja: „a munkások a szolgálatból bármikor kiléphetnek és felmondás nélkül bocsáttatnak el”. *A munkarendet* minden műhelyben kifüggesztve találtuk és az 1884:XVII. tc. 113. §-a alapján láttamozva van az iparhatóság által.⁸¹

A gyári fegyelem igen szigorú. Dohányzás és szeszes italok élvezése a gyár összes helyiségeiben tilos. A későn jövő vagy a gyári harang megszólalása előtt kezeit mosó vagy távozó munkást megbüntetik.

A fegyelmi eljárás rendkívül egyszerű. Első fokú fegyelmi hatóság a munkavezető, akinek ítélete ellen az igazgatóhoz lehet fellebbezni. A kisebb kihágásokra 20 kr-tól 1 frt-ig terjedő bírság van szabva, nagyobb kihágások vagy vétségek egy

81 A munkarendben fel kellett minden gyárban tüntetni a munkaidőt, a bérfizetés módját, a felmondás körülményeit, betegség, baleset esetén való eljárást, az alkalmazott nők és gyermekek munkaviszonyát.

naptól egy hétig terjedhető munkától való felfüggesztéssel vagy pedig elbocsátással büntettetnek. A bírságokból befolyó összegek nem kezeltek külön, amin változtatni kellene. Célszerű lenne ezen a gőzhajózási társaságra nézve elenyésző csekély összeget valamely munkáscélokra szolgáló intézetre fordítani. [...]

A hajógyárban a rendes munkanap 10 órát tesz. Nyáron a munkanap hatkor kezdődik és délután fél hatkor végződik. Délben munkaszünet van 12-től fél kettőig. A délelőtt és délután folyamán nincsen munkaszünet. Télen reggel 7-kor kezdődik a munka és tart délután fél ötig. De minthogy télen a munka először csak $\frac{9}{10}$ -re, majd $\frac{8}{10}$ -re redukáltatik, úgy ennek megfelelően a munkaidő is változást szenved. Vasárnapi és éjjeli munka csak sürgős esetben vétetig igénybe. Ilyenkor pedig a munkások felváltásáról kellőképpen gondoskodva van. Minden, a rendes munkanapon túl tartó munkára $\frac{1}{8}$, a vásár- és ünnepnap munkára pedig $\frac{1}{6}$ napot számít. Az elszámolási hét pénteken reggel kezdődik és a rá következő csütörtökön este végződik. A munkabér kiszámítása és kifizetése készpénzben szombaton délután történik. Munkabérlevonások, a bírságok ritkán előforduló esetein kívül, nem történnek. Előleg csak igen kivételes esetekben adatik.

A hajógyárban idő és darabszám szerint fizetik a munkásokat. A darabszám szerinti munka a csoportakkord⁸² alakjában divatos.

Akkordmunkában dolgozóknak a hét végén a rendes munkabért fizetik, a többletet pedig az akkord befejezte után. Az idő szerint fizetett munkások rendszerint napibért húznak. Csakis a munkavezetők egy része, valamint a fűtők, a matrőzsabók és kocsisok kapnak havibért. [...]

A havibérrel alkalmazottak csak kis részét — 5%-át — képezik a munkásoknak. Az előmunkások, művezetők 50–80 frt-ot kapnak havonként, a fűtők kivétel nélkül 38 frt-ot, a matrőzsabók pedig 25–56 frt-ot. A havibérrel alkalmazottak azon előnyben részesülnek, hogy jövedelmük nincsen alávetve az évszakok szerint változó napibér esélyeinek, amennyiben akkor is megkapják rendes bérüket, midőn a munkanap 8 vagy 9 órára leszáll. [...]

82 Teljesítménybér, darabbér.

A munkások korviszonya

Kor		%-ban	Kor		%-ban
14–15	38	2,6	46–50	138	9,7
16–20	98	6,9	51–55	121	8,5
21–25	121	8,5	56–60	106	7,4
26–30	186	13,1	61–65	89	6,2
31–35	172	12,1	66–70	48	3,3
36–40	130	9,1	71–75	26	1,8
41–45	144	10,1	76–80	2	0,1

Íme közöljük az 1883-tól 1887-ig fizetett átlagbért:

1883.	1884.	1885.	1886.	1887.
1 fjt 44 kr	1 fjt 36 kr	1 fjt 36 kr	1 fjt 39 kr	1 fjt 44 kr

A tanult munkások az összes munkások 57 %-át teszik, számuk 700. Az átlagos munkabér a tanult munkásoknál 1 forint 56 krajcár és 2 forint 9 krajcár között ingadozik. Az összes tanult munkások átlagos napibére 1 forint 72 krajcárt tesz, s így az átlagos hetibér 10 forint 32 krajcárra tehető.

A fiatalok munkások, illetőleg tanoncok napibére 48 krajcár és 1 forint között ingadozik. A napszamosok munkájának bére pedig 1 forint egészen 1 forint 36 krajcár, átlagban 1 forint 19 krajcár [...]

A hajógyárban 1886-ban kifizetett összes munkabérek *700.838 forintot* tettek. Így egy munkásra esett átlag 446 forint [...]

Bár az óbudai munkások lakásvizonyai sokkal jobbak a bal parti társaiknál, abszolúte mégsem nevezhetők kedvezőknek. A főváros jobb parti kerületeinek egyes részei egészen vidékies külsővel bírnak; a III. kerületnek legnagyobb része is ilyen. Nincsenek itt magas bérkaszányák, sőt ritkák a pincelakások is, csak a magas lakbérek emlékeztetnek arra, hogy a fővárosban vagyunk. A legszerényebb igényeknek megfelelő szoba és konyhából álló lakást a város beltelkein 80 forintnyi évi béren alul kapni lehetetlenség. Künn a szőlők között azonban, messze a gyártól, bérelhetők dűledező félben levő viskók 60 forintért is. A lakások legnagyobb része nem felel meg a közegészség kívánalmainak. Gyakran összeáll két család, és közösen bérel egy nagyobb lakást. A konyhát közösen használják, s így egy családra esik azután 70–100 fjt. Csaknem minden munkáslakásban vannak kiadandó ágyak. Nem ritkán a munkás, 6–8 tagból álló családjával, a konyhába húzódik, a drága szo-

bát jó pénzen átengedve az albérlőknek. A legénymunkások 3–5 forintot fizetnek havonként az ágyért. A különszoba „fényűzését” csak kevés engedheti meg magának.

Hogy a munkások kedvezőtlen lakásviszonyain segíteni kell, azt a Dunagőzhajózási Társaság már több év előtt belátta, és ötpercnyi távolban a hajógyártól, a Duna mentén egy eredetileg hat házból álló munkástelepnek vetette meg alapját. Oly nagy volt a kereslet az egészséges és *aránylag olcsó* lakások után, hogy nemso-kára indítatva érzé magát a társaság négy új házzal gyarapítani a telepet, úgy, hogy az jelenleg 10 házból áll, amelyekben 141 lakás áll a munkásoknak rendelkezésére. A nagyobb lakások heti bérösszege 2 forint 25 krajcárt tesz (évi bér 117 forint), a kisebb lakásokért pedig hetenként 1 forint 40 krajcárt fizetnek (évi bér 72 forint). A házak szerkezete rendkívül egyszerű és könnyű. A nagyobb lakásokhoz egy kis udvar tartozik, melynek térfogata 6–10 négyszögméter. Talán felesleges felemlíteni, a főváros szomorú lakásviszonyai köztudomásúak lévén, hogy ezen munkástelepen lakás még sohasem állott üresen. A házak különben a Dunagőzhajózási Társaság vagyonmérlegében 203.000 forintnyi értékkel szerepelnek. A bruttójövedelem 1886-ban 12.682 forintot tett.

Mint a hajógyári munkásokat jellemző körülményt fel kell említenünk, hogy 42 munkás saját házában lakik, ezeknek legnagyobb része házasság vagy örökség útján került a munkások birtokába. Takarított pénzből csak nagyon kevés vásároltattott, egyes jobban fizetett munkavezetők által. A házak jobbára földszintiek és forgalmi értékük különben nemigen haladja túl a 3000 forintot. Munkásházat építő szövetkezet a fővárosban nincsen.

A lakások belseje és berendezése sok helyen meglepett bennünket, mert a szegényes külsejű hajlékokban, a kényelem és csinosság nyomaira akadni elkészülve nem voltunk. A legtöbb lakás példaszerű tisztaságban és rendben van tartva. A hófehérre meszelt falakon sok helyütt aranykeretű tükröket és rikító színnyomatos olajképeket láttunk. A bútorok szegényesek, de tisztességesek. Az ablakokon egynehány virágcserep, néhol vakító fehér csipkefüggöny barátságos külsőt kölcsönöz a munkáslakásnak. De nem minden lakásból távoztunk ilyen kellemes benyomásokkal. Füstös konyháka is jöttünk, ahol az asszonyt mosódézsánál találtuk, melynek forró párája az egész lakást betöltötte. A szobában kötelek voltak kifeszítve, rajtuk nedves fehérműk. Ezen egészségtelen állapoton a társaság egy mosóháznak, valamint egy szárítóhelyiségnek berendezésével olcsószeren segíthetne.

A munkástelep, melynek továbbfejlesztése igen kívánatos volna, kiegészítését nyeri a jól berendezett gyári kórház és a gyári iskola épületei által.

Ami az *élelmezési* viszonyokat illeti, előre kell bocsátanunk, hogy a hajógyári munkások jó élethez vannak szokva. Hihetetlennek tartják, hogy léteznek emberek, akik egész éven keresztül csak elvétve esznek marhahúst és csak burgonyával és kenyérral táplálkoznak. Kivétel nélkül az összes megkérdezett munkások hármát jelöltek meg fő táplálékukként, húst, kenyeret és bort. Sokan el sem képzelhetnek ebédet hús és bor nélkül.

A *reggeli* csaknem kivétel nélkül szalonnából, kenyérből és egy kis pohár pálinkából áll. Kávét csakis az asszonyok és a gyermekek isznak. Az ebéd áll rendszeren levesből, főzelékből egy darab hússal, vagy pedig, ami azonban ritkább, tésztából. A vacsora az ebéd felmelegített maradákaiból áll. Frisset estére csak ritkán főznek, többször megesik, hogy kolbász- vagy sajtfélét esznek.

A fogyasztott hús mennyiségét a fogyasztási egylettől nyert adatok alapján átlag 20 dekára tehetjük személyenként és naponként. A hetenkénti húsfogyasztás a különféle munkáscsaládoknál 2–6 kiló között ingadozik. Főképpen csak marhahúst vásárolnak a fogyasztási egyletnél, disznóhúst csak jelentéktelen mennyiségben, ami arra vezethető vissza, hogy a munkástelepen lakó munkások legnagyobb része maga hízlal sertést.

A hétköznapi ebédétől egészen eltérő képet nyújt a vasárnapi ebéd, mely gyakran lakomának is beillenek. Van ilyenkor 4–5 tál étel is; pecsenye, hal, gyümölcs is. A hal különben nemritkán szerepel az óbudai munkások étlapján, akik közül sokan üres óráikat kedvtelés és mellékkereset céljából halászatra szokták fordítani.

A búzalisztból készült kenyeret otthon szokták készíteni. Igen jónak mondják. Főképpen a 7-es lisztet használják kenyérsütésre. Öt felnőtt tagból álló család átlag 12 kiló lisztet fogyaszt hetenként. Hatos számú lisztből, mely tésztára használtatik, 2–3 kilót fogyasztanak átlag.

A *bor* a főbb élelmezési cikkek közé tartozik, de a munkások azzal visszaélni nem szoktak. Az óbudai bort, mely a fővárosban jó névnek örvend, a kocsmákban 14 krajcártól feljebb mérik literenként. Egy munkás átlag $\frac{1}{2}$ liter bort fogyaszt naponként. Sörből keveset fogyasztanak. A pálinka élvezete csakis a reggelinél szokásos; kivételt képeznek e tekintetben a felvidéki napszámosok, kik az Óbudán is nagy számban található pálinkamérések törzsvendégei.

Ami a *dohányzást* illeti, a munkások hétköznap csak pipadohányt szívnak, naponként átlag egy csomagot, melynek ára 3 kr. Vasárnap rendszeren szivart szívnak, és erre átlag egy hétre 20 krajcárt költenek.

A többi fogyasztási cikkek között nagyobb szerepet játszanak: a *burgonya*, melyből a család nagysága szerint átlag 10–12 kiló fogyasztatik, továbbá a *cukor*; átlag $\frac{1}{2}$ –1 kiló, a *kávé*, melyből 10–15 dekát és kétszer annyi pótkávét fogyasztanak hetenként.

*Só*ból átlag 1 kilót fogyasztanak hetenként.

Kőolajból hetenként átlag egy literre van szükség. A fűtés részben fával, részben kőszénnel történik. Egy-egy munkáscsaládra évenként 1–1 $\frac{1}{2}$ öl fa számítandó. *Kőszénből* a téli hónapokban 2–3 métermázsát fogyasztanak havonként. *Szappanból* átlag egy kilóra van szükségük havonként.

A legtöbb itt felsorolt cikket a hajógyári munkások az általuk 1868-ban alapított Budapesti Munkások Fogyasztási és Önsegélyező Szövetkezete árucarnakából legjutányosabb áron szerezhetik be. Ezen szövetkezet nagy virágzásnak örvendett a 70-es évek elején, midőn máris 1300 tagja volt; de akkor a hajógyári munkásállomány 2500 főnél nagyobb volt, 1886-ban 349 tagja volt, míg 1887-ben a tagok száma 300-ra olvadt le, ami a munkások számának apadására vezethető vissza.

A tagok a szövetkezet kötelezettségeiért csak betéteik, illetve üzletrészeikkel felelősek. Minden tag 5 forint betétet fizet, és magát, míg betéte 50 ft-ra nem emelkedik, 10 kr. heti betétel fizetésére kötelezi. A bevásárlás könyvecskékkel történik és a számlák hetenként egyenlítendőek ki. Törlesztés mellett csakis ruha, cipő és tüzelőfa adatik 1 ft-nyi heti részletek ellen. A betét kamatai, míg a betét 50 ft-ra nem emelkedik, nem adatnak ki, hanem a tőkéhez csatoltatnak. A betétek 6%-kal kamatoznak. A tagoknak tíz ft-ig és három óra terjedhető 8% kamat mellett kölcsönhitel nyitattik. [...]

A ruházatra fordít a nőtlen munkás évenként átlag 30–40 ft-ot. A családos munkásoknál azonban a ruházatra fordított összeg gyakran kétszer akkora, bár a nők leginkább maguk szabják a saját, valamint a gyermekek ruháit. A ruházat átlag a munkás szerzeményének 10%-át veszi igénybe.

Ezek után áttérhetünk néhány munkáscsalád háztartási költségének megállapítására. Ez iránt a következő tábla tartalmaz öt tipikus példát, melyekről megjegyezzük, hogy azok egytől egyig a konkrét esetekből vannak merítve.

A kiadások felsorolásánál azon összegekről sem szabad megfeledkeznünk, amelyeket a munkás önbiztosításra és tagsági díjakra fordít. Mint az Általános

Munkás Betegségélyző Pénztár tagja fizet évenként 1 forint 20-at –3 forintot. Számos munkás azonban nejét is beírta az egyletbe. Nem ritka az olyan munkás sem, aki életét valamely biztosítótársaságnál 200–600 forintig terjedő összegre biztosította, ami évi 6–20 forintnyi kiadást okoz. De a tagsági díjak a biztosítási díjakkal együtt sohasem haladják túl a munkás szerzeményének 6%-át.

Az állami és községi adó a munkás kiadásaiban átlag 10 forinttal szerepel.

A napszámosok azonban adótörvényünk értelmében általános jövedelmi adót nem fizetnek, de ha hadmentesek, a hadmentességi illeték fizetése alól felmentve nincsenek. És most, miután felsoroltuk és részleteztük a főbb kiadásokat, a részben a munkásoktól, részben a fogyasztási egylettől nyert adatok alapján összeállítjuk egyes munkáscsaládoknak háztartási költségvetéseit.

A munkások közül egynémelyiknek van mellékkeresete, mint házmesternek vagy szatócsnak, vagy kisebb bormérések tulajdonosának.

A nők legnagyobb része a háztartás mellett még háziiparral is foglalkozik, ami nagyban hozzájárul a munkáscsaládok helyzetének javításához. Áldásos e tekintetben az óbudai munkásokra nézve a cs. és kir. katonai felszerelési raktár, amely egész éven keresztül több száz nőt foglalkoztat öltönydarabok, köpönyegek, sipkák, borjúk stb. varrásával. A darabszám szerint fizetett munkabér meglehetősen alacsony, de azért a nők, némi szorgalom mellett naponként mégis kereshetnek 30–60 krajcárt anélkül, hogy azért kénytelenek lennének gazdaságukat elhanyagolni.

Hogy a munkások segélyezése betegség esetében miként történik, azt már fentebb vázoltuk. Hátra maradna tehát még csak annak előadása, miképpen segélyezik a rokkant munkásokat, valamint az elhunyt munkások özvegyeit és árváit. A Dunagőzhajózási Társaság csak hivatalnokait részesíti nyugdíjban egy külön alaptól, egyéb alkalmazottjai nyugdíjra igényt nem tarthatnak. Ezen nem nyugdíjképes alkalmazottak özvegyei és árvái segélyezéséről a dunagőzhajózási társasági munkásoknak Bécsben székelő „segélyegyleténél” gondoskodnak. Ez egylet 150 forintig terjedhető segélyösszegeket utalványoz tagoknak, sőt kivételesen nem tagok özvegyeinek és árváinak is. Az egylet vagyona meghaladja a 26.000 forintot. 1885-ben 3850 forintot fordított segélyezésekre. Különben a Dunagőzhajózási Társaság igazgatósága a nem nyugdíjképesek segélyezéséről sem felel meg. A huzamosabb ideig alkalmazva volt munkások 3 forint 50 krajcárnyi heti „kegydíjban” részesülnek. Ilyen kegydíjat 1887 végén 46 rokkant munkás élvezett. Továbbá a gyárban legalább 10 esztendeig alkalmazott munkás özvegye 3–4 hónapi munkabér kiutalványozásával nyer végkielégítést.

A munkások körében újabban mozgalom keletkezett egy munkás-nyugdíjegylet alapítására, melybe az előttünk fekvő felhívás szerint, minden, a hajógyárban alkalmazott munkás köteles lenne belépni. Minden szerzett forint után egy krajcár a nyugdíjalap számára lenne levonandó. A munkásnak munkaképtelenség esetén 15 éves korától 40 éves koráig 6 év után, 31 éves korától 60 éves koráig 4 év után, és 61 éves korán felül 3 év múlva lehet igénye a nyugdíjazásra. Az egylet egész vezetése a munkások által a munkások közül választott igazgatóság kezébe lenne letéve. A munkások meg vannak arról győződve, hogy a Dunagőzhajózási Társaság az alaptőkéhez, valamint az évi járulékokhoz bizonyos összeggel hozzá fog járulni, annál is inkább, miután ezen intézmény által az ún. „végkielégítés” és „kegydíj” fizetése beszüntethető lesz.

A munkások műveltségi, erkölcsi és politikai viszonyai

A munkások műveltségi állapotáról meglehetősen tiszta képet szerezhetünk a hajógyár munkástörzskönyvéből, amelyben minden munkás törzslapján megtaláljuk az iskolai műveltségre vonatkozó adatokat. Úgy találtuk, hogy az összes munkások 73%-a írni és olvasni tud, mégpedig 100 belföldi munkás között tud írni-olvasni 74, míg 100 külföldi munkás között csak 68. A hazai munkások műveltségi állapota tehát kedvezőbb a külföldieknél. Ami az iskolai műveltséget az egyes munkaágaknál illeti, úgy a legtöbb írni-olvasni tudó munkásokkal az aszta-

losok és gépkovácsoknál találkozunk; kedvezőtlenebb a műveltségi állapot a hajókovácsoknál, a fűtőknél, mázóloknál és kőműveseknél.

A munkástörzskönyvből meggyőződünk, hogy a fiatalabb munkások csaknem kivétel nélkül iskolai műveltséggel bírnak, némelyik egynehány gimnáziumi vagy reáliskolai osztályt is végzett. Többek között láttunk egy ácsot, aki tökéletesen beszél latinul. Egy közönséges napszámos is van a hajógyárban alkalmazva, aki a tanítóképezdéből került a taliga mellé. Szép kézírása miatt néha a gyári irodában is alkalmazzák — de ha nincs számára az irodában munka, ki kell menni ismét az áruk ki- és berakásánál segíteni.

A munkások között számosan szorgalmas újságolvasók, és különösen a képes napilapok örvendenek kivált vasárnap nagy kelendőségnek. Könyvek olvasására nemigen érnek rá a munkások, bár gyakrabban találkozunk a munkáslakásokban azokkal a füzetekben megjelenő „érdekfeszítő” regényekkel.

Ezen a képzeletet rontó, az érzelmeket elvadító fércműveknek bőbeszédű elárústitói (kolportázs) jutalomdíjakkal édesgetik az előfizetőket. Az érdekfeszítő regény utolsó füzetével, (rendesen a 30-ik, de nemritkán az 50-ik) nemcsak kielégítő végét a cselekménynek, hanem egy „értékes” ajándékot is „garantíroznak”, amilyen pl. „egy gyönyörű függőlámpa” vagy egy „elegáns kávékészlet” — csekély 3–5 forint ráfizetése mellett.

Van ugyan a főváros III. kerületében egy „nép- és iskolai könyvtár”, mely ingyen kölcsönöz jó könyveket, de ennek létezéséről a munkások mit sem tudnak.

A munkások gyermekei számára a hajógyár igazgatósága egy célszerűen berendezett, a munkástelep közelében fekvő iskolaépületet emelt, amelynek berendezését és tanerőkkel való ellátását a fővárosi tanács vállalta el. Ezen iskolában 1886-ban 167 gyermek volt beiratkozva. A tanulók előmenetelével és felfogási képességével a tanítók nagyon meg vannak elégedve, és különösen kiemelik a szülők igyekezetét a gyermekek nevelését lehetőleg előmozdítani.

Ragályos betegségek ritkábbak, mint a kerület többi iskoláiban, és egyáltalán kielégítőnek mondható a gyermekek egészségi állapota, amit részben a telep kitűnő kútvizének tulajdonítanak. A legtöbb gyermek jól van táplálva, akiknél pedig a táplálkozás fogyatékosnak mutatkozott, a népkonyhában kapnak a főváros költségén ebédet.

Nem mulaszthatjuk el e helyen egy pár jellemző vonás feljegyzését. Karácsonykor a hajógyári és a „Goldberger-féle kékfestőgyár” munkásainak egy része karácsonyfát állít fel és összegyűjtött filléreikből egynehány szegény iskolás gyer-

meket látnak el meleg téli ruhával. Így 1887-ben is 12 szegény gyermeket ajándékoztak meg, ami egy kis ünnepéllyel volt összekapcsolva. Azonfelül a vasárnapi golyóvetés alkalmával perselyt is köröznék, melybe egy év alatt krajcárónként 50–60 forint gyűl be, mely összegből a telepiskola legszorgalmasabb tanulóit jutalmazták.

Különben a társadalom sem feledkezik meg a szegényebb osztályok gyermekeiről. Állított bölcsődét, gyermekkerteket, kisedővőintézetet, télen a szegény gyermekek felruházásáról gondoskodik, már megkezdte a beteges gyermekeket a nyári hónapokon át üdülésre küldeni stb.

A munkások erkölcsi tekintetben kedvező képet nyújtanak. Iszákos munkás a hajógyárban a ritkaságok közé tartozik. Jobbára komoly, békés természetű emberek, akikkel a rendőrségnek csak nagyritkán akad dolga. A családi érzék nagyon ki van náluk fejlődve. Az összes munkások 55%-a nős ember. Ha pedig különbséget teszünk belföldi és külföldi munkás között, azt találjuk, hogy a belföldi munkásoknál 48 házasember esik 100 munkásra, míg a külföldiekénél 67. Hogy a belföldi munkás között aránylag több a nőtlen munkás, az arra vezethető vissza, hogy a fiatalok, 20 éven aluli munkások csaknem kivétel nélkül a belföldi munkások kategóriájába tartoznak, és ezek okozzák a kedvezőtlenebb arányt. A „vadházasságok” nem tartoznak a ritkaságok közé, de számukat meghatározni nem sikerült. A munkáscsaládokban rendszeren nagy a gyermekáldás; némely munkásnak 6–8 gyermek táplálásáról és neveléséről kell gondoskodnia. Érdekes lett volna a gyermekek számát pontosan felvenni, de ebbeli törekvéseink hajótörést szenvedtek, a munkástörzskönyv hiányosságán.

Az általunk szerzett tapasztalatok, valamint több megbízható egyén egybehangzó nézete alapján konstatálhatjuk, hogy általában az asszony kormányoz a munkáscsaládokban. Ő vezeti a háztartást, ő kezeli a pénzt, amit sokan, tekintettel a munkások hajlamaira, igen üdvösnek mondanak. Nem szokatlan látvány, hogy az asszonyok szombat este csoportostul állanak a gyár kapujánál, és férjeiktől elveszik a hetibért, amellyel azután ők gazdálkodnak a hétnek folyamán; a férj csak kisebb-nagyobb zsebpénzt kap dohánnyra, borra.

A hajógyári munkások zöme a közügyekkel keveset törődik, választói jogosultsággal a legtöbben nem bírván. Ama mozgalom azonban, mely az általános képviselő-választási jog behozatala érdekében szerte az országban a munkások között megindult, és amely népgyűlések határozataiban tükröződik vissza, a hajógyári munkások között is visszhangra talált.

A hajógyári munkások között 58 bír képviselő-választási joggal, mégpedig 42 ingatlan birtok, 4 szatócs- vagy kocsmáüzlet után fizetett adó alapján, 12 ács pedig nemesi oklevél alapján eszközölte ki felvételét a választópolgárok névjegyzékébe! Eme ácsok, kik büszkék nemességükre, soha nem mulasztanak el a választópolgárok névjegyzékének összeállításánál a pecsétetes levéllel bizonyítani alkotmányos jogukat.

Az utolsó képviselőválasztás alkalmával az összes választói jogosultsággal bíró hajógyári munkások a kormánypárti jelöltre szavaztak, bár a kerületben egy függetlenségi párti jelölt is volt felállítva.

Bár nem csekély azon munkások száma, kik anyagi sorsukkal megelégedve nincsenek, és nem kevesen vannak azok, kik alig elégíthetik ki a legégetőbb szükségleteket, mégis konstatálhatjuk, hogy szocialisztikus eszmék a hajógyári munkások között eddigelé gyökeret nem vertek, bár egynéhány év előtt nem hiányoztak bizonyos, a külföldről jövő agitátorok, kik igyekeztek a munkásokat a jelenlegi társadalmi rend ellen izgatni; de miután csakhamar észrevették, hogy a hajógyári munkások nem rokonszenveznek a szocialisztikus és kommunisztikus utópiákkal, más, alkalmasabb színteret kerestek működésük számára.

*Somogyi Manó: Szociálpolitikai tanulmányok. Bp., 1900. 106–147. old.
Újraközölve: Magyar Munkásszociográfiák 1888–1945. Szerk.: Litván György. Kossuth Kiadó Bp., 1974. 71–96. p.*

Tiszti főorvosi jelentés a IX. és X. kerületi nagyüzemek munkásainak lak- és táplálkozási viszonyairól

1892

a.)

Budapest Főváros Tiszti Főorvosa
17992 /1892. szám

Nagyságos Polgármester Úr!

Múlt hó 28-tól 17992/892. sz. a. felhívtam egyebek közt a ker. orvosokat arra is, miszerint a kerületük területén levő nagyvállalatok — s közmunkáknál alkalmazott munkások egészségi, lak- s különösen táplálkozási viszonyait, ismételt vizsgálatok alapján állapítsák meg, figyelemmel kísérjék, a tapasztalt hiányoknak minél rövidebb úton való orvoslásáról — esetleg a vállalkozó rábeszélése útján — gondoskodjanak, s az ily vállalatokról s munkástelepekről, a helynek, a munkások számának, a lakások minőségének s végül a tapasztalt hiányoknak megjelölésével, a t[iszti] főorvosi hivatalnak 8 nap alatt tüzetes s kimerítő jelentést tegyenek; felhívtam továbbá, ugyancsak a fenti időben s szám alatt a ker[ületi] orvosokat arra is, miszerint minden nevezetesebb egészségügyi s köztisztasági körülményről, különösen az esetleg fennforgó hiányokról, mely kerületüket illeti, a tiszti főorvosi hivatalnak, a szükség mérvéhez képest jelentést tegyenek.⁸³

Dr. Ernyei Miksa, h. IX. ker. orvos úrnak ez irányban tett jelentéséből kiemelendők tartom a következőket:

Közmunka-vállalat ez idő szerint a IX. kerületben csak egy van: a közcsatornázási vállalat. Ezen vállalat mintegy 350 munkást foglalkoztat. Ezen nőtlen munkások legnagyobb része Erzsébetfalván és a Külső-Soroksári út mentén lakik. Étkező helyiségül egy, a vállalat által fenntartott korcsma szolgál, amely helyiségben naponként mintegy 200 munkás rendes ebédet fogyaszt. A többi munkás részben más korcsma-helyiségbe jár, részben hideg ebédre szorítkozik.

83 Az intézkedésre a kolera veszélye miatt került sor; a járvány az év őszén ki is tört, és 1893 nyarán megismétlődött. Ez volt az utolsó kolerajárvány Budapesten.

A IX. kerületben főképp a következő iparágak vannak kifejlődve: malomipar, bőrgyári ipar, ácsmunka-ipar, vegyi természetű gyári ipar. Mindezen iparvállalatok rendszeren csak gyakorlott és képzett munkásokat, és csak igen kevés töredékben napszámosokat alkalmaznak. Ezen munkások nagyrészt családos emberek; jól laknak és rendszeren táplálkoznak, különösen a kerület belső területén fekvő bőrgyárak és malmok munkásai, továbbá a ferencvárosi nagy dohánygyár munkásai, a közraktári vállalat munkásai és a belső területi ácstelepek munkásai, lakásuk közelségénél fogva, ebédre haza járnak, vagy a gyárba hozzák ebédjüket. És így ezen vállalatok munkásainak táplálkozási és egészségi viszonyai semminemű aggodalomra okot nem szolgáltatnak.

Már kevésbé kedvezőek a viszonyok a külterületi vállalatoknál. Ezen külterületi vállalatok munkásai nagyrészt Erzsébetfalván, KisPesten, Soroksáron laknak; és így délben vagy a külterületi kisebb korcsma-helyiségekre, vagy gyümölcsfogyasztásra vannak utalva. Már pedig ezen külterület igen élénk gyári-iparnak örvend. A „Flóra” gyertyagyár mintegy 250 munkást, a Gregersen féle ácstelep 300 munkást, a gázgyár mintegy 400 munkást, a régi és új kőolajgyár mintegy 150 munkást, a különböző vegyi gyárak 300 munkást, a bőrszárító-, rongygyújtó telepek mintegy 150 munkást, a magyar fegyvergyár 400 munkást foglalkoztatnak. Az egynehány kis korcsma, amely ezen külterületen tengődik, a két ezeret meghaladó munkások csekély töredékét látja el élvezhető étellel. Százakra megy azon munkások száma, kik kizárólag gyümölcsfélékkel és kenyérral élnek. Jól szervezett, olesó népkonyha, amely körülbelül a Külső-Soroksári út 30–40. számú épületek körül volna felállítandó, a jelzett mostoha élelmezési viszonyokon jelentékenyen javítana; amiért is egy ilyennek a nevezett helyen leendő felállítását szükségesnek tartom s javaslatba hozom. Még égetőbb azonban ezen külterület ivóvízkérdésének gyors és célszerű megoldása. Az egész külterületen inkább élvezik a fertőzött kútak vizét, semmint hogy a piszkos, undort gerjesztő vízvezetéki vizet igyák.⁸⁴ Szükségesnek vélném a Külső-Soroksári út mentén több közkutat sürgősen elhelyezni, amelyek a lakosságot szűrt vízzel ellátnák. Legalkalmasabb pontok volnának az új gázgyár környéke, továbbá a Külső-Soroksári út 32–36. sz. ház környéke, a honvéd menház környéke és végre a fegyvergyár környéke. Ha a közkutat bőven szolgáltatnának tiszta vizet; akkor a lakosság önként lemondana a kútvíz élvezeté-

84 Ez az övezet csak szüretlen vezetéki vizet kapott. Ennek emberi fogyasztását éppen az őszi kolerajárvány nyomán tiltották meg.

ről és bizonyára csökkenne a heveny gyomor-bélhurutok- és hasi hagymázok⁸⁵ száma, mely utóbbi ragályos betegség, éppen a Külső-Soroksári út 64–66. és 34. házakban az utóbbi időben igen sűrűn lépett fel.

Kötelességemnek tartom továbbá Nagyságod figyelmét azon igen veszélyes körülményre irányítani, hogy valamennyi, de különösen a külterületi gyári helyiség előtt ambulans⁸⁶ gyümölcs-árusító helyek vannak felütve. Ezen — a h[elyettes] ker[ületi] orvos jelentése szerint — ellenőrzés alatt nem álló és engedéllyel el nem látott gyümölcs-árusítókat rendőrileg kellene ezen exponált helyekről eltávolíttatni. A rendszerint rossz minőségű és nagy mennyiségben élvezett gyümölcs, ugorka és dinnye és a reá elfogyasztott fertőzött kútvíz, vagy szüretlen vezetéki víz a súlyos jellegű gyomor-bélloboknak előidéző okait képezik.

A gyárak és egyéb iparvállalatok köztisztasága iránt panaszok nem merültek fel. Mindenütt megfelelő szerkezetű és tisztán gondozott, fertőtlenített árnyékszékeket, rendes csatornát, tisztán tartott udvart, jól szellőztetett és túl nem zsúfolt munkatermek vannak [sic!], úgy, hogy ezen oldalról a munkások egészségét semmi veszély nem fenyegeti.

Budapest 1892. augusztus 15.

Dr. Schermann tisztii főorvosi helyettes

b.\

Nagyságos Polgármester Úr!

[...] Dr. Bereczky Endre X. ker. orvosnak ez irányban tett jelentéséből kiemelendőnek tartom a következőket.

A X. kerületben van összesen 19–tizenkilenc nagy gyár. Ezeknek egy részében vannak bentlakó — más részében csak bent dolgozó munkások. A munkások nagy része külföldi.

a) A Kőszénbánya és téglagyár-társulat Rákoson — rendszeren rákosi (vagy bécsi vagy Drasche-) téglagyárnak neveztetik. Munkásai olaszok, kik munkanapokon só nélkül főzött polentát „fiatal” sajtot és szalámit esznek; vasárnap húsos ételt főznek. Lengyelek (rutének Gácsországból⁸⁷) kik egész héten át krumpli-, bab-, vagy káposztából főtt ételt — vasárnap hússal szalonnával élnek. Hazai tótok úgy élnek,

85 Hastífusz.

86 Itt: járó-keelő.

87 Galiciából.

mint a lengyelek. Fő italuk a pálinka; e mellett sok sört és kevés bort fogyasztanak. Munkanapon józanok, csak vasárnap isznak nagyobb mértékben. Általában minden nap egyszer esznek főtt ételt. A gyár területén két kantin van, melyekben gyakori vizsgálataimnál mindig a legjobb élelmiszereket találtam. — E gyár munkásainak száma 800.

b) Kőbányai gőztéglagyár-társulat (700 munkással). Pesten; rendesen municipális téglagyárnak nevezik. Ugyanazon viszonyok, mint az a) alatt. Egy kantin van.

c) Lechner-féle téglagyár (150 munkással). Munkásai szintén tótok, rutének s kevés olasz. Élelmezésük mint fentebb. A gyár területén kantin nincs, hanem egy közeli korcsmárossal kötött szerződés, hogy a munkások bizonyos egységi ár mellett jó kosztot kapjanak. És e koszt csakugyan nagyon jó is. Élelmezésük, — mint fentebb.

d) Dr. Örley-féle téglagyár 200 munkással, kik tótok, rutének és olaszok. A gyártulajdonos rendeletet adott ki, hogy minden munkásnak egy nap egyszer főtt ételt kell ennie, és erre szigorú felügyeletet is gyakorolnak. Kantin van; élelmezési módjuk — mint fentebb.

e) Magyar kerámiai részvénytársaság (100 munkással). E téglagyár munkásai nagyrészt kintlakók; naponként egyszer főtt ételt esznek. Itallal szintén mérsékelten élnek. Kantin nincs.

f) Guttman Izsák téglagyára. (a gyárépítésnél levő kőművesek, kubikosok, fuvarosok stb. száma 100.) Ez még épülőfélben van, s rendes gyári munkások alkalmazva még nincsenek. A földmunkáknál szentesi és hódmezővásárhelyi magyar kubikosok vannak, kik a világ minden munkásai közt a legjobban élnek, miután naponként s fejenként többet esznek meg 1¹/₂ font húsnál; italuk bor s igen kevés pálinka. Kantin van.

g) Első Magyar Részvény-Serfözde (a munkások száma 420). A munkások („sörösök”) mind németek (Bajor-Szászországokból s Würtenberg királyságból). Minden nap kétszer esznek húsos főtt ételt. Italuk sok sör, kevés bor.

h) Dreher-serfözde (900 munkással). A sörösök németek, a napszámosok tótok, az alkalmazott gyári cselédség (mintegy 60–80 kocsis és béres) magyar. A tótok itt is úgy élnek, mint a téglagyárakban. A németek és magyarok tápláló kosztban részesülnek. Sok sört, kevés bort s még kevesebb pálinkát isznak. Kantin van.

i) Hofhauser téglagyár (40 munkással). Tótok, a fentebbi módon élnek. Italuk pálinka, melyből csak ünnepnapokon fogyasztanak mértéken túl. Kantin nincs.

k) Seyfert téglagyár (45 munkással). Úgy mint az i) alatt.

l) Dr. Virava téglagyár (120 munkással) mint fent. — Kantin nincs.

m) Első magyar fém- és lámpaáru-gyár (350 munkással). Magyar és német munkások. Mindnyája kintlakó. Minden nap egyszer, de kétszer is rendes főtt ételt esznek, bort vagy sört isznak. Általában műveltebb munkás osztály. Kantin nincs.

n) Hungária-gőztéglagyár (a munkások száma 160). Magyar, tót s olasz munkások. Általában jól élnek. Kantin nincs.

o) Kőbányai gőztéglagyár-társulat (400 munkással). Pesten Nro 6.-i osztály. Azon viszonyok vannak, mint a b) alatt. Kantin van.

p) M. Királyi Államvasutak főműhelye (a munkások száma 1280). Magyar s német műveltebb munkások. Rendes háztartó emberek. Nagyarányú kantin.

q) M. Királyi Államvasutak gép-gyára (1927 munkással) úgy mint a p.) alatt az elsőbb és válogatottabb munkások számára van a munkástelep. — Nagy kantin.

r) Ganz- és társa-gyára (a munkások száma 2327). Úgy, mint a p) alatt. Munkásteleppel. — Nagy kantin.

s) Első magyar ruggyanta-részvénytársaság gyára (60 munkással). Magyarok és németek. Mindnyája jó kosztón él. Kantin van.

Összesen 10.079 munkás.

Mindezen gyárakban a ker. orvos véleményéhez képest ez idő szerint nincs ok, hogy a munkások ételmezése céljából valamely *rendkívüli intézkedés történjék*. A 80-as évek elején a rákosi téglagyárban a küteges hagymáz⁸⁸ lépvén fel járványszerűen; a leggyengébben táplálkozó ruténekre való tekintetből a gyár igazgatósága külön konyhát állított fel, ahol a munkások 10 krajcárért egy nagy adag húsos főtt ételt s pár krajcárért első minőségű vörös bort kaptak volna. Megkísértették a munkásokat ezen kosztra rákényszeríteni; — az eredmény az volt, hogy százával mondták fel a munkát, miután ők a naponként 5 krajcárba kerülő krumplis koszt mellett akartak maradni. Az igazgatóság ezen kényszert aztán megszüntette.

Ha a rutének- és tótoknál a kétségtelenül hiányos ételmezésen most is ily eszközökkel akarnának javítani; az eredmény most is minden bizonnyal a múltkoréhoz volna hasonló.

A munkások egészségi viszonyai, — leszámítva a sok gyomor- és bélhuratot, — *kielégítők*, valamint kielégítők a munkások lakásaiban tapasztalható tisztaság és

88 Kiütéses tífusz.

szellőzés. Ez utóbbiakra nézve a legtöbb gyárakban külön megbízott egyén van alkalmazva. [...]

Az ezen kerületben többször bejelentett, de most is meglevő közegészségi — s köztisztasági hiányok nagyjában a következők: az utcák csatornákkal, vagy legalább a házi vizek elvezetésére szánt nyitott utcai árkokkal ellátva nincsenek. E miatt a pangós bűzhődő vízállások — a mostaninál kevésbé száraz napokban — e kerületben oly nagy számmal s oly terjedelemben vannak, hogy azokat sem kellően deszinficiálni⁸⁹ — sem valamely módon megszüntetni, nem tudjuk.

A vízvezeték csak kevés utcába van bevezetve a kutak vízszolgáltatási képessége nagyon ingadozó, most pedig éppen sok kútban a víz eltűnt.

Az utcák öntözése csak két nagy forgalmú utcára szorítkozik; a többiben szaharai portenger van. A Gyömrői út mentén s az Apaffy és Külső-Füzér utcában, hol nyitott kerek kutak vannak, a nagy por miatt a kutak vize mocskossá válik s ihatatlan.

A szállások közt levő nyitott árkok esése oly csekély, hogy a szállásokból kiömlő sűrű piszkos víz azokban megáll. Csak is a folytonos tisztítás által lehet e calamitáson⁹⁰ részben segíteni.

A szemétkihordásra a fő- és székvárosi vállalkozó e kerületben nem lévén kötelezve, a házi szeméthordás körül igen sok kívánni való van. Legnagyobb baj, hogy éjjel titokban a házi szemetet sokan félreeső utcaterületekre viszik, honnan azután a hatóságoknak kell azt elhordatni.

Felkérem Nagyságodat, miszerint intézkedni méltóztassék az iránt, hogy a felsorolt hiányokon lehetőleg a legrövidebb idő alatt segítessék.

Budapest 1892. augusztus 21.

Dr. Schermann t[iszti] főorvosi helyettes

BFL IV.1409.b. Budapest Székesfőváros Polgármesterének iratai. Elnöki-elnöki ügyosztályi iratok. 3609/1892; 15299/1892. eln. és 15672/1892. eln. sz.

89 Fertőtleníteni.

90 Csapás.

A szegényügy rendezését tárgyazó rendszabály

1875

348/1875. *kgv. sz.*

A szegényügy rendezését tárgyazó rendszabály

1. §.

Hogy Budapest főváros részéről valaki közsegélyben részesíthetessék, megkíván-
tatik, hogy az illető:

- a) teljesen vagyontalan,
- b) munka- és keresetképtelen, és
- c) fővárosi illetőségű⁹¹ legyen, s végre
- d) hogy tartásra kötelezhető rokonai ne legyenek.

2. §.

A segélyezés lehet ideiglenes vagy állandó pénzbeli adomány, vagy teljes ellátás.

3. §.

Ideiglenes pénzbeli segélyben, azaz mindaddig, míg annak szüksége fennforog, ré-
szesíttetnek:

- a) oly egyének, kik huzamosb vagy súlyos betegség után testi gyengeségöknél
fogva korábbi keresetmódjokat nem folytathatják, míg teljesen felépülnek;
- b) huzamosb betegségben sínlődő egyének 12 éven aluli gyermekei, míg szüleik
keresetképtelenek;

91 A helyi illetőség a nem helyben születettek számára elvileg két évi helyben lakás és folyamatos helybeli adófizetés igazolása alapján volt megszerezhető. 1931-ig a — tartózkodási helytől független — községi illetőség volt a szociális segélyre jogosultság alapja.

c) oly egyének, kik munkaképesek volnának ugyan, de általános üzletpangás következtében munkát nem találhatnak, míg nekik ismét keresetforrás nyílik;

d) nyomorék és keresetképtelen szülők gyermekei, vagy minden vagyon és támasz nélkül hátramaradt árvák, kik tápdíjak fizetése mellett helyzetetnek el tápszülőknel 12 éves koruk eléréig.

Ezen ideiglenes segélyek rendszerint $\frac{1}{2}$ vagy 1 évi időtartamra engedélyezendők; de amennyiben a segélyezettnek anyagi körülményei nem változnak, újabb kérelmekre továbbra is megadandók.

4. §.

Állandó pénzbeli segélyt nyernek oly elaggott egyének, kik az agg-ápoldába való felvételre igényt tarthatnának, de ebbeli igényöket érvényesíteni nem akarván, magánosok és jótékony egyletek adakozásaiból tartják fenn magukat.

5. §.

A pénzbeli segélyek mérve 3 fokozatban állapítatik meg: havi 3, 4 és 5 forintban.

6. §.

Az ideiglenes pénzsegély rendszerint rövid időre, legfeljebb 1 évi időtartamra engedélyeztetik, s a segélyezettnek kérelmére a körülményekhez képest megújítható.

7. §.

Oly egyének, kik aggkoruk és testi fogyatkozásuknál fogva nemcsak munka- és keresetképtelenek, hanem ápolásra is szorulnak, éltök fogytaig a fővárosi ápoldába helyeztetnek el. Ezen aggoknak mikénti ellátását, könnyebb munkávali foglalkodtatását stb. az e részben fennálló intézeti rendszabályok határozzák meg.

8. §.

Mindazok, kik a fentebbi szakaszok szerint hatósági segélyre igényt tarthatnak, és ebbeli igényeiket érvényesíteni kívánják, tartoznak e végett a tartózkodási helyök után illetékes kerületi elöljáróságnál jelentkezni; ez a kérelmet jegyzőkönyvbe véve, megejti a szükséges nyomozást mindazon körülményekre nézve, melyek a kérelem megadhatásához szükségesek, s ezek alapján azután indokolt előterjesztést tesz a tanácshoz, melyben egyúttal a segély neve és mérve iránt nyilatkozik.

Az illetők egészségi állapota és munkaképtelensége mindenkor a kerületi orvos által megállapítandó; a szegényápolás felvétel esetében még azon felül az intézeti orvos által is felülvizsgálandó.

9. §.

A kerületi elöljáróság előterjesztése alapján a tanács határoz, s az engedélyezett segélypénzeket az illető kerületi elöljáróságnak rendeli kifizettetni, mely utóbbi a kiosztást eszközölvén, a segélyezettekről, névaláírásukat tartalmazó részeltetési kimutatást készít óról óra, s azt havonként a tanácshoz terjeszti be felülvizsgálás végett.

10. §.

Halasztást nem tűrő esetekben feljogosítanak a kerületi elöljáróságok 20 frt-ig terjedhető segélyeket nyújtani, mi végből külön e célra szolgáló előlegekkel láttatnak el, melyeknek mikénti felhasználásáról szóló kimutatásaikat minden év június és december hó végével tartoznak a tanácshoz beterjeszteni.

11. §.

Kétféle segélyben a főváros részéről senki sem részesíthetvén, oly esetekben, midőn pénzbeli segélyben részesített egyének az agg-ápolásba vétetnek fel, pénzbeli segélyeik a felvétel napjától beszüntetendők.

12. §.

A főváros által segélyezett szegények létszámának és az abban előforduló minden változások nyilvántartása céljából a szegényügyi ügyosztályban főkönyv vezető névmutatóval, mely főkönyv külön e célra szolgáló rovataiban kitüntetendő a segélyezett családi és keresztneve, jelenlegi vagy utolsó lakhelye, a kerületi elöljáróság, melynél a segélyösszeg kifizetése történik, a segélyösszeg mennyisége, valamint az idő, melyre engedélyeztetett, és végre a tanácsai engedélyezés vagy egyéb intézkedést tartalmazó határozatok számai.

13. §.

Ha a segélyezettek anyagi viszonyai jobbra fordulnak, vagy ismét munka- és keresetképesé válnak, a segélyezés beszüntetendő; mi végből a kerületi előljáráóságoknak kötelességökké tétetik a kerületökben lakó segélyezettek ebbeli viszonyait figyelemmel kíséreni, és efféle kedvező változásokat a tanácsnak bejelenteni.

S ha ezen egyének anyagi viszonyai annyira javulnának, hogy az élvezett pénzbeli segélyt vagy ellátásukra fordított költségeket könnyen megtéríthetik, a reájok fordított összegek megtérítésére a tanács által kötelezhető, s azok szükség esetében tőlők közigazgatási végrehajtási úton behajtandók.

14. §.

A koldulás a főváros területén eltiltatik, s ennek meggátlására segédkezet nyújtani a rendőrség lesz hivatva.

15. §.

Kolduláson ért egyének a rendőrség által letartóztatandók, s ha nem helybeli illetőségűek, legyenek azok felnőttek vagy gyermekek, illetőségök helyére eltoloncolandók, ha pedig helybeli illetőségűek, szabályszerű elbánás végett a lak- vagy tartózkodási helyök után illetékes kerületi előljáráóságnak átadandók.

16. §.

A kerületi előljáráóságok azokat, kik munkaképesek, munkára szorítandják, és e végből iparosoknál vagy kézi munkásokat foglalkodtató más vállalkozóknál elhelyezendik; ha azonban ez lehetséges nem volna, vagy az illetők hatósági segélyezésre minősítették, a tanácshoz indokolt jelentést teendenek, mely azoknak ideiglenes vagy pénzbeli segélyezése vagy pedig az agg-ápoldába leendő felvétele iránt intézkedik.

17. §.

Kolduláson ért helybeli illetőségű gyermekek, ha szüleik még életben vannak, azoknak átadandók; ha pedig azok már nem élnek, tápszülőknél, vagy amennyiben a 12 évet már elérték és munkaképesek, iparosoknál tanoncokképeni elhelyezésök iránt intézkedendek a kerületi előljáráóságok.

18. §.

Szülők, rokonok vagy mások is, kiknek gondozása alatt gyermekek állanak, s kikre bebizonyul, hogy ezen gyermekeket koldulásra szoktatják vagy szorítják, 20 frt-ig terjedhető pénzbírsággal, vagy annak megfelelő fogsággal fenyejtendők a kerületi előljáróságok által.

19. §.

Oly egyének, kik másodízben vagy többször éretnek koldulásra, az első esetben 3 hónapig, a második esetben egész 1 évig terjedhető időtartamra a kényszer-dologházba küldetnek, s kibocsátásuk után, ha nem idevaló illetőségűek, hazájokba eltoncolandók, mi végből a rendőrségnek átadandók.

20. §.

A koldulás és csavargás meggátlása végett még a következők rendeltetnek:

a) Minden idegen, ki munka-keresés végett a fővárosba jön, tartozik megérkezése után 24 óra alatt a rendőrségnél jelentkezni, s ott igazolni, hogy bizonyos időre elégséges élelmi költséggel el van látva, vagy foglalkozást nyert, mely esetben a rendőrségtől bizonyos időre szóló tartózkodási jegyet nyer, ellenkező esetben pedig kötött útlevéllal hazájába visszaküldetik.

b) A fővárosba érkezett idegen munkásoknak vagy más idegen egyéneknek, kik nem igazolhatják magukat, hogy elégséges élelmi költséggel el vannak látva, 24 órán túl szállást adni tilos.

c) Minden háztulajdonos vagy annak megbízottja és a családfeje, ki a b) pont alatt említett egyéneket befogad, köteles azokat a rendőrségnél 24 óra alatt bejelenteni.

d) A b) alatti tilalom áthágói, valamint azok, kik a c) pont alatti feljelentést elmulasztják, a rendőrség által a fővárosi szegényalap javára fizetendő, s 100 frt-ig terjedhető pénzbírságban marasztaltatnak, mely bírság behajthatlanság esetében, 5 frt-ra 1 napi fogságot számítva, a bírságösszegnek megfelelő letartóztatásra változtatik át.

21. §.

Jelen rendszabály életbeléptetésének határidejét a tanács határozza meg.

Kelt Budapesten, a fővárosi törvényhatósági bizottság 1875. évi december hó 1-én és folytatólag 2-án tartott közgyűléséből. Kamermayer Károly s. k., polgármester.

Jelen szabályrendelet az 1876. évi augusztus hó 25-én 40.021. sz. a. kelt belügyminiszteri leirattal helybenhagyatott.

Budapest Főváros Törvényhatósága által alkotott szabályrendeletek, szabályzatok és utasítások gyűjteménye. I. rész. Budapest Főváros kiadása, Bp., 1888. 367–373. p.

Horváth János tanácsnok előadói javaslata a szegényügy rendezése tárgyában

1885

A főváros szegényügye, mint a közigazgatás egyik ága, a 30-as évek eleje óta szerepel, midőn József nádor felhívása folytán Pest város hatósága az akkori nőegylet buzgósága által létrehozott jótékony intézeteket és pénzalapjaik maradványait kezelése alá vette.

Ezen intézetek voltak: az önkéntes dologház, a kisdédóvoda és a szegényház. A hályogos szemű betegek számára is állott fenn egy gyógyintézet, de ez a város által át nem vétetett, hanem továbbra is a nőegylet kezelése alatt maradt.

Ezen intézetek egyes gazdag polgárok által 1760. év óta tett bőkezű hagyományok és alapítványok kamataiból, részben az 1816. évben alakult nőegylet által gyűjtött összegekből állítottak s tartattak fel és magánjelleggel bírtak épp úgy, mint a nevezett egyesület által kezelt egész szegényügy.

A szegényügyi intézmények átvétele a városi hatóság által azért vált szükségesé, mert a népesség szaporodásával szaporodó szegényekről szükséges gondoskodás, mint ez minden ország fejlődéstörténetében ismétlődik, a magán-jótékonyág erejét meghaladta és attól kellett tartani, hogy a jelzett intézetek fenntartási alapjait felemészti és ennek hiányában megszűnni lesznek kénytelenek.

A nőegylettől átvett intézetek s a szegényügy fölött József nádor rendelete értelmében külön e célra kinevezett bizottság gyakorolta a felügyeletet. Ezen bizottság képezte a szegényügy első hatósági közegét.

A nőegylettől átvett vagyonon kívül rendelkezett a város a II. József császár alatt házi szegények hetenkinti és havonkinti segélyezésére gyűjtött és egyéb jelentékeny tőkékkel, melyek azonban a szegényügyi kiadások fedezésére elégtelenek voltak.

Hogy tehát a szegények ellátási igényei kielégíttessenek, a város a szegényalaprak engedte át az iparendedélyekért és zeneengedélyekért befolyó díjakat és a bírságokat, melyek elejétől fogva mai napig a szegényalap tekintélyes jövedelmi forrását képezik.

Ezen tekintélyes jövedelmek dacára a hatóság által kezelt jótékony intézetek virágzásnak nem indultak. A kisdédóvoda 1842-ben feloszlatott, és a benne elhe-

lyezett fővárosi árvák az akkortájban József nádor felgyógyulásának megünneplése alkalmából a polgárság által alapított »József«-fiárvaházba helyezték át. Ezen intézetek hanyatlására a szegények nagymérvű szaporodása mellett befolyással volt azon körülmény, hogy a Rókus kórház és a kényszer dologház felépültével ezen intézeteknek addig a szegényügyiekkel együtt kezelt alapítványaik elkülönítvén, ez utóbbiak nagyon megcsökkentek.

Az ötvenes évek alatt a szegényügy, mint a közigazgatás egyik ága, szorosabban a várostanács hatáskörébe vonatott.

A nádor alatt kiküldött vegyes bizottság feloszlattatott, s a szegényügy összes ágazata egy városi tanácsnok alatt tisztán városi képviselőkből s a szegényházi főorvosból álló bizottság vezetése alá helyeztetett. Ezen bizottság, mint a többi városi bizottságok, a hozzá intézett ügyek felett ülésileg határozott, és megállapodásait javaslatok alakjában terjeszté határozathozatal végett a tanács elé.

E mellett fennállott az ötvenes években a szegényigazgatóság és kerületi szegényatyák intézménye, mely külvárosok szerint egyes tekintélyes polgárokból alakult; valamint a József-fiárvaházi bizottság, mely közvetlenül a tanács alatt állt.

A szegényügyi bizottság leginkább a szegény és kényszer-dologház ügyeivel foglalkozott; a lelencek és hatósági ellátásra szorult kiskorú árvák elhelyezése a rendőrség jelentései folytán közvetlenül a tanács által eszközöltetett.

A szegényügyi igazgatóság hatáskörét a kerületi szegényatyákkal együtt a szegényházba leendő felvétel iránt benyújtott kérvények megbírálása s a tanácsnál ajánlatba hozatala, a napi segélyt kérők folyamódásainak elintézése, a napi segélyek engedélyezése és időnkinti emelése képezte.

A szegényigazgató dolga volt a templomokban kifüggesztett alamizsnás perseleyki kiürítése és a befolyt összegeknek a szegények napi segélyére való fordítása. Ezen napi segélyeket a kerületi szegényatyák vették át és osztották ki hetenkint vagy havonkint az illető szegényeknek.

1857. évben építtetett az alsó Erdősoron az »Erzsébet« szegényház középső szárnya 300 szegényre számított férőhellyel; 1862. évben pedig az »Erzsébet«-leányárvaház alapított Pest város nagylelkű polgárai által.

Budán szintén egyesek adakozásaiból és gazdag alapítványaiából létesült a polgári agg-árpolda és a szegényház. Ezen kívül számos jótékony alapítvány kamatai a kerületi albiróságok által osztattak ki időszakonkénti segélyképp a házi szegények közt.

1857. évben Mayer Ferencz cs. kir. nyug. tábornok 60.000 forintot meghaladó vagyonát egy budavárosi árvaház alapítására hagyományozta, mely azonban csak a főváros egyesítése után, 1886. évben állíttatott fel.

A főváros egyesítésekor a tanács kebelében a szegényügyek ellátása a szegényügyi osztályra bízott, a végrehajtással és felügyelettel pedig a kerületi előljáróságok bízták meg, s az addig centralizálva kezelt szegényügy decentralizáltatott.

A főváros egyesítése óta a szegényügy terén történetekre, miután azok teljesen ismertek, kiterjeszkedni felesleges lévén, szükségesnek tartom itt elősorolni azon intézményeket és eszközöket, melyekkel Budapest fővárosa törvényhatósága a szegények és ügyefogyottak segélyezése céljából ez idő szerint rendelkezik.

Ezen szegényügyi intézmények mind az úgynevezett zárt, mind a nyílt szegényügyet ölelik fel.

Az előbbiekhöz tartoznak: 1. a szegényházi teljes ellátás, melyet az elaggott, teljesen munkaképtelen és hozzátartozók nélküli egyének, nyomorékok, gyógyíthatatlan betegek és házi ápolásra alkalmas elmebetegek az Erzsébet-szegényházban s a budai szegényházban és polgári ápodában élveznek; 2. az árvaházi ellátás, melyben helybeli árvák a József- és Mayer-féle fiú- és az Erzsébet-leányárvaházban életük 6. évétől a 12–15. éves korig részesíttetnek; 3. a községi szeretetházbeli nevelés csavargó s az elzülles veszélyének kitétt gyermekek részére 6–20. éves korig; 4. a hülyék ellátása a Frimm-féle intézetben a hatóság költségén, és 5. árva fiúknak az István-telki kertészképző intézetben való elhelyezése és kiképzése; 6. helybeli szegény betegeknek a főváros költségén ennek kórházaiban való ingyen gyógyítása.

A nyílt szegényügy mind a pénzbeli, mind a természetbeli segélyezés eszközeit öleli fel.

Az előbbieket képezik: 1. a szegényeknek adott *a)* rögtöni, illetve egyszer s mindenkorra, *b)* rendes havi segélyek; 2. a hatóság által az árvaházakon kívül elhelyezett kiskorú árvák, lelencek és egyéb gondozó nélküli kiskorúak után fizetett tartás- (táp-) díjak; 3. némely árvaházi növendékek után az intézet körén kívüli neveltetésért fizetett tartásdíjak.

A természetbeliellátással való segélyezés eszközeit képezik: 1. a szegény betegeknek a főváros kerületi orvosai és szülésznoi által ingyen nyújtott segély; 2. ingyen gyógyszerek; 3. a rendőrség által átadott csavargó gyermekek, úgyszintén a tápdíj mellett elhelyezett lelencek és árváknak iparos tanoncokká szegődtetése alkalmával felruházása; 4. hajléktalan szegényeknek a főváros szükséglakásaiban ingyen-lakásra kiadott utalványok; 5. a szegények gyermekeinek a főváros iskoláiba

tandíjmentes beírása; 6. a szegény iskolás gyermekeknek tankönyvekkel és taneszközökkel; 7. étkezéssel; 8. meleg ruházattal ingyen ellátása az iskolaszék által; 9. szegény betegeknek adott ingyen fürdő-utalványok és 10. a vagyontalanul elhaltak ingyen eltemetése.

Ebből látható, hogy a főváros szegényügye a vegyes rendszerűek közé tartozik, s hogy benne a szegények ellátásának és segítetésének legtöbb módjáról gondoskodva van, habár az ezekre vonatkozó szabályok egybegyűjtve s a szegényügyi szabályzatba beolvasztva nincsenek.

Javaslatom az eddigi vegyes rendszert továbbra is fenntartandónak és fejlesztendőnek tartja; nemcsak azért, mivel ez sokkal olcsóbb a tisztán zárt rendszerű szegényügynél, mely minden szegényt valamely hatósági intézetben teljes ellátás mellett helyez el, tehát a szegénynek igen gyakran többet nyújt, mint mire szüksége van; nemcsak azért, mivel szegényügyünk kezdetleges állapota mellett a zárt szegényügy nagyobb mérvű fejlesztésére megkívántató nagy tőkebefektetésekre a fővárosnak egyelőre gondolnia nem lehet; hanem azért is, mivel a vegyes rendszer a dolog természetes rendjét követve, módot nyújt arra, hogy a szegény a körülmények szerint csak azzal láttassék el, mit a hatóság segítése nélkül magának megszerezni nem képes, tehát csak a tényleges hiány pótlására szorítkozik; és mert a szegényt arra utalja, hogy önjelét lehetőleg felhasználja és mert a rokoni és társadalmi összeköttetés nyújtotta segélyforrásokat is számba veszi és felhasználja, a mi a zárt rendszerű szegényügynél legnagyobbbrészt elesik.

Szegényügyünk lényeges javításához szükségesnek tartom, hogy annak kezelésébe, a társadalomnak széles rétegei bevonassanak, hogy a lehetőség határáig vitt decentralizáció mellett az egész szegényügy egységes szervezetet nyerjen.

Mert habár az 1872:XXXVI. tc. 83. §-a olyképp intézkedik, hogy: »a kerületi előjáróságok különös kötelessége a közsegélyezésre szorult fővárosi szegények, lelencek és teljesen elárvult vagyontalan gyermekek ápolásáról és neveltetéséről gondoskodni és azokat számon tartani«, az eddigi gyakorlat szerint a kerületi előjáróságok befolyása a szegényügy minden ágazatára nem terjesztetvén ki, a szegényügy igazságos alkalmazása és a kellő ellenőrzés általuk sokszor nem volt gyakorolható.

A kerületi előjáróságok teendői másfél évtized alatt a közigazgatás minden ágában óriásilag szaporodván, a szegény- és árvaügy ellátásának eddig sem szentelheték azon gondot és fáradságot, melyet az megkíván; és bármely szervezetet nyerjenek az előjáróságok jövőben, a pauperismus terjedésénél s a szegényügy,

fájdalom, folyton emelkedő fontosságánál fogva a szegényügy követelményeinek a hivatalos közegek egyedüli segítsége mellett megfelelni képesek nem leendnek.

Minden nagyobb város, mely szegényügyét a nyílt vagy vegyes szegényügyi rendszer alapján rendezte, kénytelen volt szegényügyi szervezetébe a lakosságnak erre önként ajánlkozó, nagy számú elemeit bevonni, mi által a decentralizáció oly fokig volt keresztülvihető, hogy nemcsak a hatósági ellátásban részesülő minden egyes szegénynek viszonyai folytonos ellenőrzés alatt, s a szegények bizonyos gyámság alatt állnak, hanem a segélyezési ügy egyénítése éretett el; azaz a szegény a segélynek csak azon nemével és azon fokig látatik el, a minő az esetről-esetre felmerülő szükség.

Ez: a kerületi küldöttségek és kerületi szegényatyák, úgyszintén az árvaatyák és árvaanyák intézménye, melyet javaslatom a kerületi elöljáró mellé, a vizsgálatok teljesítésére, a segély közvetlen nyújtására és az ellenőrzés gyakorlására segítségül rendel.

Ily szervezet, szabatosan körülírt hatáskör és helyesen kidolgozott utasítás mellett a ker. elöljáróságoknak hatásköre a szegényügy terén, különösen az ideiglenes segélynyújtás körül tágítandó; míg ellenben az állandó segélyezés, a gyermeknevelési pótlék és a gyermektartás ügyei teljesen, az ideiglenes segélyezés pedig részint bizonyos összegben, részint bizonyos időtartamon túl jövőben is a fővárosi tanácsnak tartandó fel.

A természetbeliekben nyújtott segélyeket kibővítendőnek tartom oly orvosi műszerek nyújtására, melyek által bizonyos betegségek s testi fogyatkozások hatása a munka- és keresetképeség korlátozása tekintetében enyhíthető, s az illetők részben ismét munkaképesekké tehetők.

Ily műszerek volnának: szemüvegek, sérv- és egyéb kötők stb., mely műszerekről a tisztí főorvosi hivatal által jegyzék volna készítendő, és melyek beszerzésére s az illető szegények részére leendő kiszolgáltatására a kerületi elöljárók az illető kerületi orvosok utalványai alapján feljogosítandók volnának.

Tovább menve, szükség eseteiben az ipar vagy valamely foglalkozás gyakorlásához szükséges, de az illetőknek hiányzó szerszámok és eszközök, kisebb gépek stb. volnának az erre megbízhatónak talált szegényeknek kiszolgáltatandók, melyek segítségével magukat közsegély nélkül fenntartani képesítenének. Visszaélések elkerülése végett az ilyenek a segélyzettnek nem tulajdonába, hanem kölcsön címén volnának átadandók; azok elidegenítése tehát tilos volna.

A fővárosi szegényügy javításához megkívántatik még, hogy a budai szegényház minél előbb felépíttessék.

Ezen építés kérdésével kapcsolatban azonban tárgyalások volnának megindítandók azon irányban, vajon ezen szegényház kizárólag mint ilyen, teljesen munka- és keresetképtelen szegények számára, vagy ezzel kapcsolatban a főváros közigazgatási bizottságához képest, könnyebb munkára képes, de munkával nem bíró szűkölködők ellátására szolgáló önkéntes dologházképpen (munkaház, Werkhaus) is rendeztessék-e be? mely esetben, különös tekintettel a fogházi ipar miatt számos oldalról felmerült észrevételekre, s a nagyméltóságú igazságügyminister úr által ezen ügyben kiadott rendelet intézkedéseire, a dologházi intézetben behozandó iparágakra nézve az érdekelt ipartestületek meghallgatásával tárgyalások volnának indítandók.

Ugyanazon okból kívánatos, hogy a főváros községi szeretetháza, mely eddig 50 gyermek létszámra rendeztetett be, a rendőrség által előállított csavargó, munkakerülő fiúk nagy számánál fogva 100 gyermek befogadására kibővíttessék. [...]

Míg a községek legnagyobb része szegényeik ellátására a házról-házra való koldulás megengedésén kívül egyebet nem tesz, s a községek szegényeiknek direkt segítyezésére és arra, hogy e címen bizonyos költséget az évi költségvetésbe felvegyenek és azt fel is használják, nem szoríttatnak, addig a nagyobb városok és azon községek, melyekben a szegények ellátásáról gondoskodva van, mindig ki lesznek téve az idegen szegények és csavargók inváziójának, kik származási és illetőségi viszonyaiknak eltagadása s a hatósági közegek félrevezetése által illetőségi községök kinyomozását és odatoncolzásukat megghiúsítják és a kellő adatok hiányában azon község szegényügyének esnek terhére, melyben a koldulásra és csavargásban találtattak. E címen a főváros szegényügyi kiadásai illetéktelenül nagy mértékben igénybe vannak véve, mivel a statisztikai hivatal kimutatása szerint Budapesten az idegen proletáriátus Európa-szerte legnagyobb mértékben van képviselve és annak apasztásában a rendőrség tevékenysége sikert alig mutathat fel. [...]

Budapesten, 1889. évi március hó 30-án

Horváth János s. k. tanácsnok

BFL IV.1409.b. Budapest Székesfőváros Polgármesterének iratai. Elnöki-elnöki ügyosztályi iratok. 1363/1885. Előadói javaslat a fővárosi szegényügy rendezése tárgyában.

1896

[...] És ezzel elérkeztünk a főváros gyermekegészségügyének egyik legszomorúbb fejezetéhez, ahhoz, mely a vidékre kiadott gyermekekről, más szóval, az ún. *angyalcsinálásról* szól. Angyalcsinálóknak szokták nevezni azon nőket, kik a házasságon kívül született gyermekeket névleg felnevelés céljából, tényleg azonban azon célból fogadják magukhoz, hogy azokat (részben az anyák kívánságára, részben azok hallgatag beleegyezésével) lassan és észrevétlenül elpusztítsák. Angyalcsinálásról tehát szorosán véve csak ott lehet szó, ahol bűnös szándék vagy könnyelmű nembánomság van jelen, eredjen az impulzus akár a gyermek anyjától, akár a táplálóanyától. Ily értelemben az angyalcsinálás nincsen semmi összefüggésben a gyermekeknek dajkaságba adásával és fogadásával, mely utóbbit — mint jövedelmi forrást — egyes községek lakói üzletszerűen üzik anélkül, hogy gonosz szándéktól vezéreltetnének. Ámde alig lehetséges a határt megvonni a dajkaságba fogadás és az angyalcsinálás közt; mert a dajkáló nők rendszerint — a csekély fizetéshez képest — gyarló ápolásban részesítik az idegen gyermekeket s így nem ritkán önkéntelenül is angyalcsinálókká válnak.

Régi meggyökerezett szokás, hogy a megbotlott nők a házasságon kívül született gyermekeket — egyrészt saját szégyenük palástolása végett, másrészt hogy a gyermek felnevelésének terhétől szabaduljanak — vidékre adják szoptatás vagy dajkálás céljából. A táplálóanya a természetes anya vagyoni viszonyaihoz képest szerény 6–8 forintnyi havi fizetés mellett a gyermek szoptatására vagy felnevelésére vállalkozik, mindaddig, míg a gyermek anyja vagy más hozzátartozója vissza nem veszi. A gyermekeknek dajkaságba adása, ami azelőtt szabad vállalkozás tárgya volt, a közegészségügyi törvény⁹² megalkotása óta bizonyos szabályok közé van szorítva; csakis a községi előjáróság tudtával és engedélyével történhetik meg, mely ezen eseteket nyilvántartja, a természetes és a táplálóanya közt szerződést köt, s a községben elhelyezett gyermekeket orvosi felügyelet alatt tartja. A fő-

92 1876: XIV. tc.

városi előljáróságok előtt évente sok száz ily szerződést kötnek, de ezek még nem merítik ki az előforduló összes eseteket, mert a megbotlott nők közül sokan nem a fővárosi, hanem azon község előljárósága előtt kötik meg a szerződést, amelyben gyermeküket elhelyezni akarják és ahol őket nem ismeri senki, miért is titkuknak napfényre jutásától tartaniok nem kell. Azon esetek száma, amidőn ily gyermekek az illetékes hatóság tudta nélkül kerülnek vidékre, ma már ritkák, mivel a községi előljáróságok a törvény teljes szigorával sújtják azon személyeket, kik csecsemőket titokban fogadnak magukhoz.

A törvénytelen gyermekeknek kiadása részben a fővárosi előljáróságok közreműködésével történik, amelyek a dajkaságra jelentkező nőket előjegyzik, s a hatósági orvos által szoptatásra alkalmasnak talált nőknek a gyermeket szabályszerű szerződés kötése mellett átadják. Másként történik a dolog ott, ahol a természetes anya a fővárosi kerületi előljáróság közbelépését nem akarja. Majdnem minden községnek vannak a fővárosban megbízott asszonyai, nagyobbbrészt kofák, kik nekik a gyermekeket megszerzik. Amely asszony kisdedit akar magához venni, az illető kofánál ilyet «rendel». A kofának mindig van tudomása, kik akarnak gyermeket vidékre adni, s így a két fél hamar találkozik. A szerződést ez esetben az illető község jegyzője előtt kötik meg, kinek falujába a gyermek kerül. Sokszor előkelő hölgyek jelennek meg a falu jegyzőjénél, kik gyermekeiket — nevük elhallgatásával — ott elhelyezni akarják. Ilyenkor a jegyző lelkiismeretességétől függ, felveszi-e — a törvény rendelkezéseinek ellenére — a gyermeket. Nem egy úri gyermek kerül így vidékre, s akárhány regény fűződik ezen gyermekekhez. A természetes anya azonban gyakran megszegi a kötött szerződést; napirenden levő dolog, hogy néhány hónap múlva megszűnik a gyermek szoptatásáért járó havi fizetés küldése, s a szegény gyermek vagy az illető táplálóanya terhére esik, vagy igazán «senki gyermekévé» válik. Gyakori eset, hogy a szerződés lejártával az anya nem jelentkezik gyermekéért, az anyának minden nyoma elvész, s végre a gyermek ott nő fel a községben, a hová csecsemőkorában került. Néha előfordul, hogy évek múltán jelentkezik az anya — ritkábban az apa — gyermekéért, aki ilyenkor csak kényszerítve hagyja el nevelő szüleit, kik őt addig — számos esetben — igazi szülei gyanánt szerették, s kikhez ő is teljes szívből ragaszkodik. Úri községben ma számos felnőtt «pesti gyermek» van, kinek szülőinek nyomára akadni nem lehet.

Az ekként vidékre adott gyermekek sorsa nagyon különböző szokott lenni; a mely gyermekek *szoptatásra* vannak kiadva, azoknak sorsa aránylag jobb. A szop-

tató, ki saját gyermeke mellett még egy idegen gyermeket is szoptat, rendszerint szívének sugallatát követve, a «pesti gyermeket» is saját magzatával egyenlően táplálja s gondozza, hiszen a természet úgy rendelte, hogy a nő az emlőin csüngő gyermeket szeresse, még akkor is, ha az nem sajátja. Vannak a főváros körül községek, amelyekben a szoptatásra vállalkozó asszonyok nem tesznek különbséget saját gyermekük és az idegen gyermek közt; Úri község e tekintetben mintaközség, és az ottani előjárásnak nagy érdeméül kell betudni, hogy a szoptatásra vállalkozó asszonyokat ily irányban nevelte s szigorúan örködik a gyermekek egészségén. Még olyan helyen is, ahol a táplálóanya kevésbé szereti az idegen gyermeket, ez utóbbinak aránylag jobb sorsa van, mert a gyermek mégis a legtermészetesebb táplálékot, az anyatejet kapja, s mellette rendszerint jól fejlődik. Annál rosszabb azon gyermekek sorsa, kik nem szoptatásra, hanem csak száraz *dajkálásra* vannak elhelyezve; a mesterséges táplálék, melyet gyermeknek adnak, már magában véve jóval nagyobb veszéllyel jár a gyermekre nézve, mint az anya- vagy dajkatej; annál fokozottabb a veszély, midőn az anya ily mesterséges táplálékkal nem a saját gyermekét, hanem idegen gyermeket nevel fel, kit sohasem szerethet annyira, mint az emlőjén csüngő csecsemőt. Hozzájárul még az, hogy a falusi asszonyok rendszerint nem értnek a mesterséges táplálék kellő elkészítéséhez, s a szegény gyermeket gyakran olyan táplálékkal tömik meg, mely emésztésének kártékony, gyomor- és bélbajokat okoz, s a gyermeket a halál karjaiba kergeti. Az ilyen nőkből kerül ki a legtöbb angyalcsináló; sokszor tudatlanságból, sokszor könnyelműségből, néha rosszakaratból válnak azokká; a határt, ahol a mulasztás végződik és a bűn kezdődik, meghatározni alig lehet. Ily módon évenként sok gyermek hal el és ha a falura kiadott budapesti gyermekek halálokat vizsgáljuk, nagyrészt emésztési bajokat, bélhurutot, bélgyulladást találunk feladva.

Szólunk még arról, mily arányokat ölt a budapesti gyermekeknek szoptatásra és dajkálásra való kiadása, és melyek azon községek, ahol a gyermektartás leginkább dívik. A kerületi előjárások által elhelyezett gyermekekről az ezen hatóságoknál vezetett nyilvántartás adja meg a szükséges adatokat.

Ezen nyilvántartásból ide igtatjuk az 1894. évben kiadott gyermekek számát:

				Elhelyeztetett	
				helyben	vidéken
				dajkánál	
az	I.	kerületi előljáróság által		44	20
a	II.	“	“	65	15
a	III.	“	“	75	7
a	IV.	“	“	4	51
az	V.	“	“	9	163
a	VI.	“	“	36	352
a	VII.	“	“	44	228
a	VIII.	“	“	94	174
a	IX.	“	“	57	58
a	X.	“	“	35	12
összesen				463	1080

[...]

*Thirring Gusztáv: Budapest gyermekegészségügyi viszonyai.
Bp., 1896. 20–22. p.*

1913

A nyomor és züllés tanyáin

Egy házban vagyunk Angyalföld egyik részében: a Jász-utcában. Az udvaron rettenetes zsivaj, ami e házban lakó 190 gyermek kiabálásának diszharmóniája. Rongyosak, piszkosak, sápadtak szegények. Az arcukról lerí a nyomor. Benyitok egyik kis lakásba. Dél van. Hat gyermek eszi az ebédjét: ruszlit (orosz-heringet). Anya vasgyárban, apa másutt napszámban dolgozik. A 13 éves kisleány gondozza öt apró testvérét. «Nem mindig van ilyen jó ebédünk, tegnap csak kenyeret ettünk», szól a kisleány.

Nem időzhetek sokáig, valami megmagyarázhatatlan fájdalmas érzés űz egy másik lakásba, hol öt kisgyermekre felügyel egy asszony. Az apa cipészsegéd, az anya vasgyárban. A legkisebb gyermek teknőben, szájában dudli. A szobában nagy rendetlenség, bűz. Egy tíz éves leánykának torka fáj s e beteg gyermek mellé kerül este még két gyermek. — Innen egy tuberkulotikus családhoz megyek. A nyomor, az éhség megviselte a tuberkulotikus apát és anyát. Három gyermekük van. Ezeknek, szegényeknek már van táplálékuk: a tuberkulózis bacillus és ebből jut bőven, hisz mindhárom az apa és az anya mellett fekszik. «Irja meg az életünket, hadd tudja meg Ferenc Jóska őfelsége, milyen nagy nyomorban élünk», szól erős köhögés közben az anya.

Egy másik kislakásba megyek. Borzasztó szag, rendetlenség, vetetlen ágyak. Egy kis 11 éves leány szorgoskodik és a két kisfiú testvéreinek nyesegeti az ebédet: a kenyeret. Mindegyik csak kis darabot kap, mert már kevés van. Egy részeges, züllött apának törvénytelen gyermekei. Anyjuk meghalt tavaly. Egy napra hat fillért kap egy-egy, s abból kell nekik reggelit, ebédet és vacsorát előteremteniök. A hat fillért is csak akkor kapják, ha az apa előző napon el nem itta keresetét. Ilyenkor mit csinálhatnak szegények? Még talán azt a rettenetes bűnt is elkövetik, hogy lopni mernek a leendő állampolgárok!

Egy kis szobából több gyermek sírása hallatszik. Benyitok. Hét apró gyermeket találok ott, köztük két csecsemőt egy teknőben. Az anya káposztát tálal, miközben sírva mondja el nyomorult életét. Férjét az alkohol paralitikussá tette, most kórházban van. Ő nem mehet munkába, mert két kicsinye van. A legidősebb gyermeke 12 éves. Ő és még három kisebb keresnek. Ha munkát nem kapnak, akkor a bulgárok kertjében keresnek — káposztát, melyből egynéhány fejet el is adnak. Istenem! Milyen kicsinyek ezek és máris bűnösök! De bocsásson meg nekik a társadalom, hisz valószínűleg az Úr is megbocsát nekik!

Sietek egy másik lakásba, hol tán megnyugszik háborgó lelkem, hol talán nem kell látnom a bűnösség nélkül kifejlődő bűnnek csiráját! Csalódom. Egy kétségbeesett anyát találok ott öt gyermekével. A gyermekek aprók, szemük okosságot árul el, sápadt arcuk a nyomor szánandó kifejezése. «Szegény férjem», szól ő, «tegnap még egy nagy házon dolgozott, a munkát azonban be kellett szüntetni, mert a háború miatt a bankok nem adnak pénzt. Mi lesz gyermekeimmel, miből veszek nekik téli ruhát, miből főzök nekik ebédet?» Nem tudtam rá feleletet adni. Szegény gyermekek! Ti vagytok a balkáni háborúnak legszánalomraméltóbb áldozatai!

Menjünk tán más lakásokba is? Megnézzük tán azt a négy kicsikét, kiket meghalt anyjuk helyett egy félkegyelmű asszony gondoz; vagy azt a szerencsétlen anyát, kit három gyermekével együtt itt hagyott brutális férje?! Vagy talán egy másik anyanélküli lakást nézzünk meg, hol a nyolc éves kisleány karján keservesen sír egy csecsemő, avagy azt a négy gyermeket, kiknek anyját elkergette kegyetlen atyjuk?! — Elég volt!

Nem sorolom el a többi lakást, hisz majdnem mind egyforma. Bárhova menénk, legyen akármennyi gyermek, két ágynál többet nem találunk.

Isten tudja, milyen jövő vár e bércszárnya 190 apróságára!

Egy másik házba megyek. Amint meglátnak a szülők, rögtön körülvesznek. Nem tetszik nekik, hogy idejöttem lakásviszonyaikat és gyermekeiket megnézni.

«Bizonyosan a liga⁹³ küldte ezt az urat, biztosan el akarják vinni gyermekeinket, hogy a parasztnak dolgozzanak», mondták. Csak akkor nyugodtak meg, mikor eme tévhitüket eloszlattam. Felejthetetlen siralmas kép tárult eléem. Már az udvaron rettenetes piszokban apró gyermekek fogyasztották ebédjüket: zsíros kenyeret. Mindenfelé a lépcsőkön ülve, térdükön levő tányérból ették a száraz tészta, a főzeléket, asszonyok, férfiak és gyermekek. E házban — bár majdnem mindenütt ebé-

93 Az 1906-ban alakult Országos Gyermekvédő Liga.

deltek — sehol sem találtam terített asztalt. Piszkos, rendetlen lakások, melyek közül egyik-másikban éhes gyermekek sívítanak, játszanak, ugrálnak. Találok olyan lakást is, melyben semmi sincs. Nyomorult lakója vagy eladott, vagy zálogba cipelt mindent. Mind a hat apró gyermek padlón fekszik ilyenkor. De itt már nem írom le az egyes lakásokat és családokat, bár mindegyik sorsa egy-egy tragédia. Ugyanaz a nyomor, a kétségbeesés és züllés, mint a másik házban. Csak apró nüanszokban vannak eltérések.

Azt hiszem, a tipikus kültelki bércaszárnyákról e két ház megismerésével sikerül hű képet alkotnunk. Ilyen házak minden nagy város munkásnegyedében vannak. Azonban van Pestnek egy lakásspecialitása: a fabódés lakások, vagy finomabban: barakkok. Minő százalmas helyzetben élnek itt a szegény gyermekek! Itt van még csak az igazi piszok, undorító bűz, rémséges nyomor! Ezekről a lakásokról nem lehet hű képet adni: ezeket látni kell! Ilyen lakásban vagy húszban voltam. Az egyik kis deszkabódében hatan alszanak, a deszkák között átszivárog a trágyalé, másik oldalon hozzá van építve a disznó-ól. Ágyaknak nyoma sincs, a földön szalmazsákok. Milyen nemzedék fejlődhetik e tanyán, milyen lelke lesz az itt fölnevelkedett állampolgárnak?

Szeretném a látott deszkabódékat mind leírni, de csak még egy házat említek, melynek udvarán vagy nyolc ily rémséges lyuk van. Apró kamrákban alszanak 4–5–6-an. Egyik-másikat nem tudtam megérteni, hogyan férnek el. Ez az ő talányuk. De nemcsak hálószobák ezek a kis odúk, hanem mosó-szobák, konyhák, műhelyek, ebédlők egyszerre. A lakások nagyobbreszt füstös, padlózatlan zugok. Elhagyott asszonyoknak, apró gyermekeknek, hazuról megszökött leányoknak a egy sárból épített tanyán cigányoknak van ez udvarban undorító otthona. Fájdalmas szívvel jövök el innen, mit fokoz még tehetetlenségem tudta.

Összesen több mint 200 lakásban voltam és ezekben 998 gyermek él. Nagyon kevésben találtam tisztaságot és megelégedést. A nyomor, a piszok, a bűz és a túlszűfolttság jellemzi a legtöbb lakást. [...]

A gyermekek életviszonyainak statisztikája

A nevelésügy faktorainak tehát a lakásviszonyokkal számolniok kell, különösen Budapesten, hol a legutóbbi statisztika szerint több mint 50.000 gyermek él zsúfolt lakásban.

A statisztika «zsúfolt» lakásnak nevezi az olyant, hol egy szobában hatan vagy többen laknak. A mi külteünkön sok helyen oly kicsi szobák vannak, hogy négy lakóval is bátran zsúfoltnak lehet nevezni.

És mégis mily sokan alszanak egy szobában!

Nézzük azt a statisztikát, melyet kartársaim szíves segítségével állítottam össze 12 fiú- és 8 leányosztály 877 gyermekétől szerzett adatokból:

*877 gyermek életviszonyainak statisztikája október havában
(12 fiúosztály, 8 leányosztály)*

	Hány tanuló közül	
	494 fiú	383 leány
<i>Lakásviszonyok</i>		
Egyszobás lakásban laknak	405	258
10–14 egyénnel alszik egy szobában	15	14
9 “ “ “ “ “	29	17
8 “ “ “ “ “	66	35
7 “ “ “ “ “	55	38
6 “ “ “ “ “	74	54
Ágyban egyedül alszik	78	43
Mással együtt alszik	281	214
Koffer, székek és divánon (?) alszik	71	26
Padlón, földön	64	45
<i>Étkezésük</i>		
Gyakran hideg ebédet eszik	174	106
Hetenkint átlag kétszer húst	120	96
Hetenkint átlag egyszer húst	108	72
Nagyon ritkán eszik húst	81	23
Reggelire kenyeret eszik	83	36
Ozsonnát nem kap	203	94
Vacsorát nem kap	46	18

Egyéb viszonyok

Atyja munka nélkül volt	42 -nek	27 -nek
Anyja is keresett	148 -nak	67 “
Gyermekek közül keresett	81 -nek	11 “
Gyermekek közül törvénytelen	45 “	37 “
Télikabátja nem volt	170 “	94 “

Meglátogattam 998 gyermeket, akiknek szüleiről a következő adatokat állapítottam meg:

Szülők foglalkozása

346 gyermeknek apja	napszámos,
61 “ “	kocsis,
243 “ “	iparos segéd (leginkább kőműves, ács, cipész),
111 “ “	vasuti munkás, posta altiszt, szolga,
200 “ “	nyugdíjas, foglalkozás nélküli, plakáthordó,
	újságárus, kintornás stb.
117 “ “	csak anyja van.

Szaporaság statisztikája

14 gyermeke van	1 szülőnek
10 “ “	2 “
9 “ “	6 “
8 “ “	14 “
7 “ “	10 “
6 “ “	26 “
5 “ “	29 “

88 szülőnek összesen 571 gyermeke van

A statisztikához csak az a megjegyzésem, hogy mióta összeállítottam, még három vasárnapot töltöttem kint, és azóta vagy 40 családot és még vagy 150 gyermeket meglátogattam. A viszonyok azóta rosszabbak lettek, mert a munkanélküliek száma majdnem háromszor annyi lett.

A gyermekek helyzete annyiban javult, hogy a napköziben ebédet kapnak, no meg vagy tizedrészük ruhadarabokat is kapott. [...]

Mikor a lakásokat tanulmányoztam, mindenfelé 3–4 éves piszkos apróságokkal találkoztam, kik kint játszottak, vagy aludtak az utca porában. Estefelé vánszorognak szegénykék haza, amikor az apa, az anya, vagy esetleg az ágyrajáró is hazaérkezik. A fáradt szülők nem nagyon törődnek a kicsivel, kinek lelke sivár marad, és csak a pör, a csúnya szavak és a veszekedés hagynak nyomot lelkében.

Gyakran éheznek a kicsikék, és ez, valamint a hasonló sorsúak példája lopni tanítja őket. Találkoztam öt éves gyermekekkel, kik vasdarabokat keresgéltek és lopkodtak, hogy azt eladva kenyeret vagy cukrot vehessenek rajta. A nagyoktól gyakran látják a lopást, s ezt utánozzák.

Sokan mondják: mi is loptunk gyermekkorunkban, ennek a gyermekek önző és szerzési ösztöne az oka s ilyenkor még ártatlan dolog. Igazuk van. Csakhogy jusson eszükbe, hogy minket hamar letérítettek erről az útról. Sohasem felejttem el azt a verést, mit az első krajcár lopásakor édesapámtól kaptam. Egészen másképp van ez a kültelki gyermekekkel! Ott egész családok járnak a széncsúszdákhöz, a vasútra és a kertekbe lopni. A gyermekek elég gyakran velük vannak. A felnőttek példáját követésre méltónak találják s így az előttük sohasem lesz bűn. Mikor lopásuk tudomásunkra jut: a legmerészebben tagadják le. Egy elsősztályos kislány a szomszédasszony erszényét lopta el. A tanítónőjének a legbátrabban mondta szemébe, hogy ő nem vitte el. Kikereste a kislányt és megtalálta táskája fenekén. Vagy egy második osztályos fiútól órák hosszaiig lehetett kivallatni, honnan lopott négy koronát.

A bűnös lopások gyermekkorban még ritkák, bár tavaly mindnyájan olvastunk a józsefvárosi 16 gyermek betörő-szövetkezetéről. Kisebb etulajdonításokat nagyon gyakran elkövetnek.

A gyermekek olyasmiknek lopásával kezdik, melyeket az ő részükről senki sem tart bűnnek és épp ezért akadály nélkül fejlődik bennük. Mikor már nagyobbak lesznek, akkor lopásaik közben kezdi őket a legnagyobb ellenségük üldözni: a rendőr. Ekkor kezdenek ügyességre, raffinériára szert tenni és megtanulják a rendőr kijátszását. A nagyoktól tanulják. Ezekről gyakran hallják, miként csapták be a zsarut, az andrist, vagy a parasztot, miként ők a rendőrt nevezik. Több gyermektől megtudtam, miként szöktek meg a rendőr elől. Némelyik igazán találékony.

Érdekes, hogy egész speciális nyelvet tanulnak a lopásra és a rendőr kijátszásra. Egyik tanítványom mondja a másíknak: «Csórtam kazsít, meg is zargatott a zsaru, de fölkapaszkodtam egy autóra.» Ez azt jelenti: «Loptam vasat, meg is kergetett a rendőr, de fölkapaszkodtam egy autóra.»

A gyermekektől beszerzett tolvaj-nyelv főbb szemelvényei:

strül a dimó = szaladj mert jön valaki;

komáj strül = nézz, nem jön-e valaki?;

cink = jön a rendőr;

kazsit csórni = vasat lopni;

rajzolni vagy greifolni = lopni;

drevicsolni = fát lopni;

szeibert csórni = irkát lopni;

lét csórni = pénzt lopni;

csukát csórni = cipőt lopni;

döfit csórni = kenyeret lopni;

elmakkáztam valamit = eldugtam a lopott holmit;

nagyon vas makkám van = jó rejtékhelyem van;

ne murálj = ne árulj el;

flammos vagy digosz = a spicli, az áruló;

risztólni = osztzkodni a közös szerzeményen;

grammoltam sulit = elkerültem az iskolát;

jössz simlire? = jössze éjjel csavarogni?;

nem melózzunk = nem dolgozunk;

bunyózd meg = verd meg;

vámozd meg = foszd ki;

zrikküld meg a szonyját = támadd meg az asszonyt;

kaszálj = szúrd meg;

huzd le a jakkot = húzd le a kabátját;

gámbizzuk meg = dobáljuk meg;

zsugázni = kártyázni;

hekus = detektív;

lógjunk a zgóba = szökjünk a mozgóba;

gambizzuk meg a szmonyit = dobáljuk meg az embert;

reibizzuk föl a brasztát = gyűjtsuk föl a házat;

melózzunk szengájt a glacsról = lopjunk szenet a kocsiról; stb.

Egyik gyermek szavai: «Azért beszélünk ilyen nyelven, hogy az emberek és a rendőrök meg ne értsenek bennünket.»

Felületes szemlélő előtt ez ártatlan dolognak tűnik fel. Pedig ez amellet, hogy a környezetnek a nyelvre való hatását bizonyítja, tanúságot tesz a gyermekek lelki

életének ily irányba való fejlődéséről. Ez a még ártatlan gyermek jövő életének fokozatos, játékszerű iskolája!

Eleinte azt hittem, hogy csak pár gyermek ismeri e nyelvet, de mikor a szavak értelme után érdeklődtem, kartársaim legnagyobb bámulatára kórusban zengették e szavak értelmét.⁹⁴ Harmadik osztálytól kezdve a gyermekek 80–90%-a ismerte, másodiknak fele, sőt az első osztályosok is mondták: «Salaggy, mer dün a lendől.»

Érdekes, hogy a leányok nem ismerik e szavakat, csak az ötödik osztály egy része. Az ő figyelmüket más irányba terelik a szülők, az albérlők és mások, amit rendezőbb ruháztatásuk és tisztábban tartásuk is bizonyít.

Ha tekintetbe vesszük, hogy a gyermekek a nap legnagyobb részét az utcán töltik, nem is találhatjuk különösekknek lopásaikat. Ráérnek csapatokba verődve a nagyok példáját követni. Ha szemet lopnak, befűthetnek szobájukba, ha vasat lopnak, vehetnek érte ennyivalót, vagy játékot; ha rajta csípi őket, futni hagyják őket, mert még csak gyermekek. Tehát ők a lopásnak csak előnyeit élvezhetik, s ezt ők nagyon jól tudják. Így aztán nem csoda, ha a hasznosság kellemes érzete s a szülők struccpolitikája vagy esetleges buzdítása erősebb hatású, mint az általunk tanított tulajdon szentségének morálja. [...]

Az iskola és a pedagógia tehetetlensége

Azt hiszem, nagy vonásokban sikerült a kültelki gyermekek *testi-lelki abnormitásainak alapjait és fokozatos fejlődését* feltüntetni. Hová vezet ez, ha fel nem tartóztatjuk?! A jóakarát megvan a társadalomban, hisz iskolákat állít fel, melyeknek feladatukká teszi, hogy becsületes és értelmes állampolgárokat neveljenek.

A mai iskolának azonban úgy szelleme, mint tanterve, tananyaga és pedagógiája tehetetlen a rohanó ár megállításában. Evvel nem azt akarom mondani, mintha a mai iskola nem tenné meg kötelességét. Az iskola nagyszerűen elvégzi az előírt anyagot, kitűnő fegyelmet tart, amiről a szakfelügyelők bármikor meggyőződhetnek. A főváros gyönyörű palotákat emel, melyek minden higienikus és pedagógiai

94 Lásd ehhez: Zolna Vilmos – Gedényi Mihály: A régi Budapest a fattyúnyelvben. Fekete Sas Kiadó, Budapest, 1996.

követelménynek megfelelnek. De mik a követelmények?! Rettenetes anyaghalmoz, melyet minden iskolában egyformán el kell végezni. A pedagógia legnagyobb hibája a tanterv egyformaságában van.

A kültelki nyomorgó és lelkileg romlott gyermek ugyanazt az olvasókönyvet használja és ugyanannyi írás-órája van, mint a lipótvárosi gyermeknek, ugyanúgy kell a nyomorgó, éhes és agyoncsigázott gyermeknek a jelzőt, a mód-, ok- és célhatározót tanulnia, mint a jómódú polgárok gyermekeinek. Nem tragikomikus-e, hogy ezeknek a szerencsétleneknek napi 3–4 órán keresztül kell tanulniok néha olyan dolgokat is, melyek sem az értelmüket, sem a munkakedvüket nem fejlesztik, lelküket nem nemesíti s minek az életben soha hasznát nem veszik. Közben lelkük romolhat, előkészülhetnek a legrettenetesebb jövő életre. Mit törődik mindezekkel a tanterv és iskola-felügyelet! Fontos az, hogy a tananyagot elvégezzék és az iskolában rend legyen! Hogy nevel-e az iskola, az mellékes. Az előírt nagy tananyag meg is gátolja abban, hogy nevelhessen. Pedig a kültelkeken ez lenne a legfontosabb. Weszely Ödön dr. «Modern pedagógia útjain» című munkájában a nevelői hatásokat óhajtja dominálókká tenni. Ez helyes is, de a kültelkeken nehezen valósítható meg. Ha a tanterv hagyyna időt a nevelésre, még akkor is az éhes gyermeknél az éhség, az agyoncsigázottnál a fáradtság, a veszekedő családúaknál a rettenetes családi élet lenne domináló. A mai viszonyok között a bűnös élet köti le érdeklődésüket, az iskola pedig csak a kijelölt anyagot taníthatja meg nekik.

Schol sem lenne oly szükség az emlézés helyett a kezügyesítő és az ipari pályára előkészítő s ezt megkedveltető munka-iskolára, mint a kültelkeken! A mai iskola teher a gyermekeknek, hisz ott olyanokat kell tanulniok, mihez sem most, sem később semmi közük nincs és nem lesz.

Le kell tehát mondanunk a tanterv egyöntetűségének maradi felfogásáról és speciális pedagógiát kell készítenünk, ha azt akarjuk, hogy munkánknek némi haszna is legyen. De evvel még mindig nem lesz a kültelkek nevelés-ügyének kérdése megoldva, csak enyhíthetjük a bajokat. Mikor ily irányban dolgozunk, akkor nem kicsinyeljük le a régi pedagógiát, mely nem ismerte az általános, kötelező népoktatást, s így nem is ennek szellemében készült, hanem megértjük a változott viszonyokat, melyekkel a pedagógiának is haladnia kell.

Nemes Lipót: A kültelki gyermekek élete és jövője. Bp., 1913. A Magyar Gyermektanulmányi Társaság „Füzetes Vállalata”. IX. füzet. 7–12., 16–18., 23–25. p.

Bárczy István polgármester előterjesztése a fővárosi lakásvizonyok javítása tárgyában

1909

A lakáskérdés lényege

A városi lakosság életének egyik legfontosabb problémája a lakáskérdés, amely akörül forog, hogy a lakosságnak ez az elsőrendű életszükséglete adott helyen és időben megfelelő módon miképp elégíthető ki. Ha adott helyen és időben a lakások kellő mennyiségben, minőségben és megfelelő ellenértékért nem állanak rendelkezésre, ez a hiány a társadalom életében kisebb-nagyobb zavarokat okoz.

A lakásoknak ez a gazdasági hiánya és technikai, közegészségügyi hiányossága, valamint különösen drágasága különböző körben és különböző erővel gyakorolja hatását: egyesek és egyes osztályok szűkebb köréről áttérjedhet egész helységekre, egész országokra, s az egyéni kényelmetlenségek részleges tüneteitől kezdve mind általánosabbá s állandóbbá válhat a nyomása; végül valóságos társadalmi bajjává, a nemzeti életerőt aláásó és sorvasztó, idült betegséggé súlyosodhatik. [...]

Az ilyenképen óriási mértékben és rohamosan megnövekedő lakáskereslettel a lakáskínálat nem tart lépést, mégpedig igen sokféle okból. Így pl. — hogy csak néhányat említsünk — azért, mert a rohamosan beálló szükségletet nem látták kellőleg előre, mert hiányzik e szükséglet-kielégítés szervezése (a lakás piac szervezése), hiányzik a hatósági gondoskodás; de különösen, mert ez a szükséglet folytonosan hullámszik, leginkább a kevésbé fizetéképesek serege részéről jelentkezik, amit a magántőke tevékenységére bízott vállalkozás nem tart érdemesnek kielégíteni, különösen ha a telekár, az építkezési anyagok, a munkáskéz drágák, az építkezési viszonyok bizonytalanok, a közterhek súlyosak. Legáltalánosabban szólva pedig a kínálat azért nem követi a keresletet kellő módon és kellő ütemben, mert az egyéni tevékenységre és versenyre hagyott kínálat természetében rejlik az a gazdasági irányzat, hogy nem akarja önmagát a legnagyobb jövedelmezőség kilátásától megfosztani azáltal, hogy tömegesebben jelentkezik, s ezáltal lenyomja az árat. Mert jól tudja azt a törvényt, hogy mentől nagyobb a kereslet, annál nagyobb az ár,

de csak akkor, ha a kínálat nem siet arányosan növekedni. S bár a kínálatban résztvevők közt is folyik verseny, legtöbbjük nagyon hamar rájön annak a gazdasági közmondásnak igazságára, hogy „a verseny rossz dolog”, amelyet legjobb kiküszöbölni az azonos érdekűek egyöntetű eljárásával.

Ezzel szemben a lakáskeresletben résztvevők határozottabban a gyengébb gazdasági küzdő felet képviselik. [...]

A legsúlyosabb néposztályok lakásviszonyainak szemtanúi előtt az emberi lét nyomorúságának, poklának legszörnyűbb jelenetei vonulnak el. De gyakorta szomorú látványt tárnak elénk az aránylag már jobb társadalmi-gazdasági helyzetben lévő nagyvárosi lakásviszonyai is. Nem akarjuk ezeket a képeket bővebben felidézni, hisz a lakásbajoknak nemcsak az egyéni létre, hanem a közegészségügyre és társadalmi erkölcsökre való kihatásai is annyira ismertek, hogy elég azokat összegezni. Általánosan tudott dolog a halálozási és betegségi arányszámok összefüggése a lakásviszonyokkal. Zsúfolt lakások, negyedek, magas halálozási és betegségi arányszámmal járnak, míg a gyérebben lakottak sokkal alacsonyabb ilyen arányszámmal szerepelnek a statisztikában. Orvos, laikus egyaránt tisztában van vele, hogy a fertőző bajok, tuberkulózis, szifilisz, más népbetegségek ellen való keresztes hadjárat úgyszólván eredménytelen, amíg nem sikerül e bajok egyik legfőbb fészket a kellő tér, napfény, jó levegő, szárazság, tisztaság, kényelem stb. híján szűkölködő lakások viszonyait orvosolni. Erkölcsiség tekintetében elég utalni arra, hogy a haladásra oly büszke XX. században az emberiség igen magas százaléka kénytelen olyan viszonyok közt lakni, amelyek jobban illenének az emberi társadalmak legkezdetlegesebb korszakaihoz. A tömeglakások az összes barbár, sőt állati szokásoknak, a tisztátalanságnak, nemi elkeveredésnek, szemérmertlenségnek, mit sem kímélő, ragaszkodást, nyugalmat nem ismerő nomádizálásnak, társadalomellenes elégedetlenségnek, forrongásnak, a testet-lelket gyilkoló alkoholizmusnak melegágyai.

A lakásszükségletnek, mint minden más életszükségletnek, kellő kielégítése nemcsak az egyéni és családi háztartás, nemcsak az egyéni boldogulás, erkölcs, kultúra alapfeltétele, hanem mellőzhetlen alapja az egészséges, rendes, civilizált, boldog társadalmi és állami életnek is. Alig van ezeknek nagyobb ellenségük a lakásínségnél, amit az angol nyelv oly találóan az épp oly romboló éhínséggel rokonértelmű kifejezéssel (house-famine) jelöl.

Épp ezért ez állapotok egyre fokozódó nyomása, másrészt a bajok biztosabb, tudományosabb megállapítása (statisztika, lakáshivatalok, ankétek, lakásegyesüle-

tek és kongresszusok, szakművek és egyéb sajtóközlemények útján) a polgárosult nemzetek közgondolkozását már régebben arra a meggyőződésre vezette, hogy a lakásügy nemcsak magánügy, hanem közügy is: hogy ezen a téren, ahol annyi közveszély ütheti fel a fejét, a dolgokat teljesen és kizárólag az erők szabad játékára, magánérdekre, magántevékenységre hagyni lehetetlen. Lehetetlen úgy emberieségi, mint társadalompolitikai tekintetéből. [...]

A mai állapot, statisztikai adatok szerint

A tűrhetetlen, az egészséget veszélyeztető pincelakások túlnyomó részéből a lakók már végképp kiköltöztek. (1890-ben még 4611 pincelakás volt, míg 1906. évben csak 1771.)

Ellenben betartották szomorú színvonalukat a zsúfolt lakások. A legutóbbi népszámlálás (1906) a fővárosban 157.007 lakást, 728.317 embert talált rendes lakásban. (Volt még 63.000 ember kaszárnyákban, szállodákban stb.) Ezek közül — szigorúbban véve a zsúfoltságot, azaz egy-egy lakóhelyiségre 3 egyént számítva — 18.000 lakás volt túlnépes s 117.284 ember lakott bennök. (A lakók $\frac{1}{6}$ része, 16,1%-a).

Tűrhetetlenül zsúfolt (4 vagy több egyén egy lakásrészre) volt 10.597 lakás és benne 87.148 egyén, vagyis a lakóknak több mint $\frac{1}{8}$ -ad része (12%); ehhez számítva az előbbi, mindenesetre már szintén rossz állapotot,⁹⁵ a lakóknak több mint $\frac{1}{3}$ -át lehet abba a kategóriába sorozni, amely egyáltalában nem lakik a közegészségügy

95 El kell gondolnunk, hogy akkor, ha egy 2 szoba, 1 konyhából álló lakásban 12 egyén, vagy egy-egy szoba és konyhából álló lakásban 8 egyén lakik, vagyis az utóbbi esetben az egyetlen szobában 6 vagy 5 és a konyhában 2 vagy 3 egyén alszik; ezek már nemcsak rossz, hanem közegészségügyi és közérkölciségi tekintetben tűrhetetlen állapotok, annál inkább, mert az ilyen kis lakások szobáinak és konyháinak méretei rendszeren kisebbek is, és mert rendszeren nem is egy — 8 tagból álló — család otthona az ilyen két helyiség, hanem ágyrajárókkal vegyest lakja azokat a család. E mértékkel mérve már az is aggályos állapot, midőn minden egyes lakásrészre (tehát konyhát és előszobát is beszámítva) 3–3 egyén jut, vagyis pl. egy-egy szoba, konyhából álló lakásra 6 egyén, vagy 2 szoba 1 konyhára 9 egyén. [Jegyzet az eredetiben.]

követelményei szerint. A lakások 18,2%-a, tehát közel $\frac{1}{5}$ -e volt túlnépes, vagy egyenesen zsúfolt.

Ha már ez az átlagos adat is elszomorító, még súlyosabbak a részletes adatok, miknek rövid kivonatát a következőkben adjuk:

Egy-egy lakásrészre eső egyének száma:	Hány ilyen lakás	Bennük hány lakó
4 vagy több 5-ig	6.621	52.001
5 " " 6-ig	2.197	18.430
6 " " 7-ig	911	7.758
7 " " 8-ig	389	3.235
8 " " 9-ig	204	1.868
9 " " 10-ig	112	1.181
10 " " 11-ig	40	401
11 " " 12-ig	37	407
12 " " 13-ig	33	444
13 " " 50-ig**	53	1.423
Összesen	10.597	87.148

(* ** Megjegyzendő, hogy a népszámlálás talált ugyan 20–30 egyént és többet is egy szobában, de hogy a szélső esetek (40–50 egy szobában) legtöbbször más szempontok alá esik (pl. téglagyári stb. munkások hálócsarnoki, stb.), amelyek a feldolgozásban alakilag ide voltak sorolandók.)

Összefoglalva:				
3-ig			128.418	523.925
3 vagy több 4-ig			17.992	117.284
4 " " 5-ig			6.621	52.001
5–9 " " 10-ig			3.813	32.472
10 és több			163	2.675
Összesen			157.007	728.357

Több mint 35.000 egyén lakik tehát nem 4, hanem több mint 5-öd magával egy-egy lakásrészben (konyhát és előszobát is számítva) és közel 4000 lakás mutat ilyen végképpen tűrhetlen állapotokat és 163 lakásban 2675 egyén lakik lakásrészenként 10- és többedmagával.

Ha már ezek az adatok maguk megdöbbentő képet nyújtanak a fővárosi lakosság túlnyomó részének lakásviszonyairól, úgy ezenkívül ezt a képet még egy szempontból kell tekintetbe vennünk. Ezek a túltömött lakások tudniillik emellett még nem is egy-egy családnak képezték, habár szorult, de mégis zárt otthonnak nevezhető hajlékát. A 157.007 rendes lakás közül csak 97.774 egy-egy családnak otthona, 59.933 lakást, vagyis a lakások 38%-át, tehát több mint $\frac{1}{3}$ részét a család idegenekkel, albérlőkkel és ágyrajárókkal osztja meg.

Ezen idegenekkel megosztott 60.000 lakás közül 26.840 csak egy szoba és egy konyhából áll. 3369 nem is áll egyébből, mint konyhanélküli egyetlenegy szobából.

A legsűrűbb az ágyrajárók és albérlők száma a két szoba egy konyhából álló (összesen 23.659) lakásban, amelyeknek közel 46%-át, tehát majdnem felét albérlők és ágyrajárókkal osztja meg a benne lakó család.

Összesen 1906-ban 110.260 albérlő és ágyrajáró találtatt, vagyis a népességnek 14%-a, azaz átlag minden 7-ik ember, sőt, ha — helyesebben — csak a 15 éven felüli lakosságot vesszük tekintetbe, ezen lakosságnak 19%-a, vagyis minden 5-ik ember albérlő vagy ágyrajáró, tehát olyan, akinek sem szobája, sem bútora, de még saját ágya sincsen. Ezen az egész főváros átlagára vonatkozó adatnál még megdöbbentőbbek a szegényebb kerületekre vonatkozó adatok.

Így kitett az ágyrajárók és albérlők száma:

	abszolút számban	az össznéesség százalékában	a 20 éven felüliek
a VI. kerületben	21.735	15,1%	20%
a VII. kerületben	28.198	16,6%	22%
a VIII. kerületben	26.046	18,3%	25%

A lakásnyomorra nézve jellegzetesebbek az ágyrajárók, mint az albérlők; utóbbiak a lakás egy különálló részét bérlik, előbbieket a család által lakott szobában egy-egy ágyat, tehát teljesen megszüntetik a családi otthon fogalmát. [...]

Igen jellemző a fővárosi lakásviszonyokra az egy szoba és konyhából álló lakások összeírása.

A 157.007 rendes lakásnak közel fele: 70.950 lakás csak egy szoba és konyhából áll. Népességük 314.395 egyén, azaz a népességnek 40%-a. A részletekben a

következő adatok találhatóak: 850 ilyen lakásban 10–10 egyén volt összezsúfolva, 798-ban 11–15 egyén, 33-ban 16–20 egyén és 14-ben 21–50 egyén.

A 70.950 egy szoba és konyhából álló lakás közül 44.110-ben csak maga a család lakik, 26.840-ben vagyis a lakások 38%-ában idegen elemekkel (albérlők, ágy-rajárók) osztja meg a család a lakást.

A zsúfoltság és a lakásínség közegészségügyi és közérkölcsei ártalmi annyira közismertek és részletezettek, hogy felesleges volna ezeket itt újra taglalni. Csak egy adatot akarunk kiemelni, amely jellegzetes a budapesti viszonyokra nézve. Ez a kerületenkénti halálozási számaránynak a lakásviszonyokkal való kapcsolata. A halálozás, mint a következő összeállítás mutatja, együtt növekszik a lakásviszonyok rosszabbodásával.

Kerületek sorrendje zsúfoltság és halálozás szerint.

Kerület	Zsúfoltan lakik a		Kerület	1000–1000 lakó közül évente elhal
	népesség	hány százaléka		
IV.		5,0	IV.	11,4
II.		6,9	V.	14,3
VI.		8,4	VII.	15,1
V.		9,5	I.	15,3
VII.		9,5	II.	15,4
I.		11,5	VI.	15,5
VIII.		12,5	X.	17,3
IX.		13,9	VIII.	17,7
III.		14,7	IX.	18,3
X.		19,2	III.	20,6

Bár a kerület túlságosan nagy egység, mely a legkülönbözőbb elemeket foglalja magában (így pl. a Lipótváros két nagyon különböző jellegű részből áll, a vagyonos belső Lipótvárosból és a túlnyomóan napszámosoktól zsúfoltan lakott külső részből), mégis első helyre kerül mindkét sorrendben a ritkásabban lakott Belváros és utolsó helyre a zsúfoltan lakott VIII., IX., X. és III-ik kerület, míg a középső csoport is nagy sorrendi hasonlatosságot mutat (mindkettőben V–I. és II–VI). [...]

Hogy mennyire általános és nagy volt a házbéremelés az utolsó években, ezt talán felesleges statisztikailag bizonyítani, annyira köztudomású. De statisztikailag is elég élesen kitűnik az utolsó évek házbéremelése a következő néhány számból:

az anyagiakat, s végül ne feledjük azonfelül, hogy ezeknek is megvan az a párhuzamos céljuk, hogy a lakásszükségen is segítsenek. Különösen kifogjuk ezt mutatni az iskolákra nézve. [...] ⁹⁶

Iskolák és óvodák

[...] A mai állapot szerint 402 osztály váltakozik (16.080 tanuló), ami ellen állandók a tanerők, a felügyelő hatóságok, a szülők jogos panaszai. 336 osztály 13.400 tanulóval van a pedagógia és közegészségügy követelményeit rosszul kielégítő, emellett drága bérházban elhelyezve. Ez nem tartoznék jelen előterjesztésünk keretébe, de oda utalja e kérdést az, hogy a bérházakban elhelyezett iskolák és óvodák körülbelül 500 középnagyságú bérlakást, amelyre oly nagy szüksége van épp a közeposztálynak, vonnak el az oly szűkös lakáspiactól. Ha tehát gondoskodunk arról, hogy ezek a bérházakban elhelyezett iskolák és óvodák saját épületekbe áthelyeztessenek, nemcsak azt érzjük el, hogy az intézeteket pedagógiai, közegészségügyi és pénzügyi szempontokból hasonlíthatatlanul jobban helyezzük el, hanem a lakásvizonyokat is lényegesen javítjuk, ha a bérlakásokat eredeti rendeltetésüknek visszaadjuk. De a program terjedelmesebb: nemcsak a bérletek megszüntetését célozza, hanem azt is, hogy a jövőben se kelljen a káros bérleti rendszerre visszatérni és ezáltal ismét lakásokat elvonni a piactól.

Tekintetbe vettük azt is a program megállapításánál, hogy az átlagosan számított évi szaporulat szerint 5 év múlva 3000-rel emelkedik a tanulók létszáma, akiknek elhelyezésére további 75 tanteremre lesz szükség. Így tehát ez alkalommal összesen 32.480 tanuló elhelyezéséről, illetőleg 813 tanterem pótlásáról van szó. Ezzel szemben a program szerint tervezett és 5 évi időre felosztott 90 új iskolatermenkint 40 tanulót számítva, 800 termében mindössze 32.000 tanuló elhelyezésére ad módot és így még az egész program megvalósítása esetén is 480 tanuló lesz az a szám,

96 A megszavazott lakásépítési program keretében 1909–1912 között több mint 4800, zömmel egyszobás kislakást épített, 24 bérház és 17 földszintes kislakásos telep formájában. A lakásokat önköltségen adták bérbe, ami a fenntartási költségeken kívül az építésre fordított kölcsönpenzек törlesztését és kamatait is magában foglalta. A program megvalósítása több mint 25 millió koronába került, méreteiben európai viszonylatban is kivételes volt.

akiket a modern követelmények szerint még megengedett 40-es elhelyezés mellett egyébként kell elhelyezni. Erre nézve azonban, azt hisszük, az a segítség, hogy a termek befogadóképességét valami csekéllyel föl kell emelni.

A költségek tekintetében megjegyezzük, hogy a bérelt épületekben elhelyezett 336 tanteremért ma 377.000 korona évi bért fizetünk. Ennek folytán egy tanteremnek bére 1100 korona és egy tanulóra átlagos számítással 27 korona évi bér esik. Ezzel szemben az új iskolák megépítése után, amellett, hogy az elhelyezés, mint már említettük, hasonlíthatatlanul jobb lesz a mainál, aminek közegészségügyi, pedagógiai és pénzügyi előnyei koronákra és fillérekre ki sem számíthatók, 26,66 koronára csökken. Azonban ezen árba bele van már számítva a tornaterem, szertár, könyvtár s a kültelken az igazgatói lakás költségeinek megfelelő hányada is, míg a bérelt iskolákban ezekről a mellékhelyiségekről vagy egyáltalában nem, vagy csak igen hiányosan történhetett gondoskodás.

Végül megjegyezzük, hogy ott, ahol a bérlet ez évben megszüntethető, ellenben új iskolaépület természetszerűleg még nem állhat rendelkezésre, ideiglenes elhelyezésül barakképítkezéseket tervezünk, amelyek helyenként az iskolák költségekének simább lebonyolítását is lehetővé teszik. Ezeknek körülbelül 1.000.000 korona költsége a 90 iskola felsorolása után fölvett tételben látható. [...] ⁹⁷

Dr. Bárczy István polgármester előterjesztése a tanácshoz a fővárosi lakásviszonyok javítása tárgyában. Melléklet a Fővárosi Közlöny 1909. évi március 26-iki számához. 2., 4–6., 60–66., 69., 72–74. p.

97 A lakásépítési programmal párhuzamosan megvalósult iskolaépítési program keretében 36 önálló iskolaépület, 15 barakkiskola és 4 toldaléképület készült el, összesen 967 új tanterem. Az új iskolák többsége a gyorsan beépülő kültelkeken (Angyalföld, Ferencváros, Lágymányos) helyezkedett el. Az elemi iskolák átlagos osztálylétszáma az 1911/12. tanévre 35,8-ra csökkent, és már csak 29 tanintézet működött bérházban.

1911

Az elemi népiskola IV., V. és VI. osztályába járó tanulókat kérdeztem ki, mert a kisebbektől pontos és tudatos feleleteket nem várhattam. A felvétel nem húzódtott egyik napról a másikra, nehogy az otthon befolyása alatt szépsítsék a dolgot az igazság rovására. Összesen megvizsgáltam 954 tanulót. Mégpedig 484 leányt és 470 fiút éspedig: Az I. kelenföldi, a III. Miklós-téri, a VI. Lehel-utcai és Erdőtelti (Váci-út 57.), a VII. Dob-utcai, a VIII. Csobánc utcai, a IX. Ernő-utcai és a X. Maglódi úti iskolákban, tehát főleg kültelkieket. Azonkívül összehasonlítás céljából egy-egy lehetősebb gyermekektől látogatott iskola növendékeit: az V. Szt. István-térít.⁹⁸ [...]

Bár igen érdekes lenne, mégsem bocsátkozhatom most annak a részletezésébe, hogy minden egyes kerületet külön vegyek és mutassam ki, milyen nagy százaléka lakik a gyermekeknek és felnőtteknek oly lakásokban, ahol a fürdés szinte lehetetlen és éppen azért ismeretlen vagy ritka. Csupán rámutatok, hogy míg a Lipótváros belső részében, ahol a jómód él: a fölvétel alá kerülteknek csak 6,6%-a élt egyszobás lakásban, addig a proletárnegyedekben 53–83%-a. Hogy a kültelkek szobakonyhája messze mögötte marad higiénie szempontjából a beltelkekének, arról nem is szólok bővebben. Míg a beltelkeken (V. Szt. István-tér és VII. Dob-u.) az egy szoba konyhákra 6–6,1 embernél nem jut több, addig a kültelkeken 6,2–6,7 ember lakik ilyen lakásban mindenütt. Csak érintem, hogy míg a jómódú beltelken egy lakrészt átlag 2 ember lakik, a kültelkeken 4,2–5,6. Ezt a feltűnően csekély sűrűségét a lakottságnak az idézi elő, hogy 2–3–4 szobás lakást mint 2–3–4 lakrészből állót számítjuk. A vizsgálatok szerint:

98 Fiúk és leányok adatait nem tüntettem föl külön-külön, mert nem nyújtottak semmi különös törvényszerűséget, pl. azt sem, hogy a leányok többször fürdenek, mint ugyanazon lakás- és vagyoni viszonyok között élő fiúk. Jelölül, hogy a gazdasági körülmények egyformán uralkodnak rajtuk és ezek szabják meg tisztálkodásukat. [A szerző jegyzete.]

A fővárosban megvizsgált gyermekek közül lakott			A lakásban lakó		A lakók száma			Fürdőszoba	
milyen lakásban	a gyermekek száma	az összes megvizsgáltak hány %-a?	családtagok száma	rokonok, albérlők, ágyrajárok száma	Összesen	egy lakásra jutott átlag?	egy lakrészre jutott átlag?	van	vagyis a nevezett lakások hány %-ában?
Szoba (sz)	13	1,3	49	7	56	4,3	4,3	–	–
Szoba, 1/2konyha (k)	15	1,5	77	1	78	5,2	5,2	–	–
szk-ban	640	67,0	3745	319	4064	6,3	6,3	1	1,5
2 szk-ban	225	23,5	1424	148	1572	6,9	3,9	22	9,7
3 szk-ban	45	4,7	245	33	278	6,1	2,0	8	17,7
4 szk-ban	16	1,6	90	5	95	5,9	1,5	15	93,7
Összesen	954	100,0	5630	513	6143	6,4	4,6	46	4,8

Ha tekintetbe vesszük, hogy a kikérdezett 954 gyerek közül 69,8%, kerek számmal 70%, vagyis minden százból 70 konyhatlan szobában, szoba-félkonyhában, egy szoba-konyhás lakásban lakott; hogy e kis lakások minden másodikjában, még rokon, albérlő vagy ágyrajáró is volt; hogy e kis lakások mindegyikében 4,3–6,3 ember élt: akkor előre is tiszta képet alkothatunk arról, mennyire becsülhetjük az ily viszonyok között megeső fürdőseket.

A fürdési időnek kerületenként és a lakások faja szerinti csoportosítása azt mutatja, hogy míg az V. kerületi iskolába járók 66,4%-a hetenként kétszer vagy hetenként; s a többi 33,6%-a is legalább minden hónapban egyszer megfürdött, addig a proletár kültelken az I., III., VI., X. kerületekben átlag 9–27% fürdött hetenként és havonta sem fürdött az

I. kerületben fölvettek közül	48,5	százalék
III. “ “ “	50,6	“
VI. “ “ “	13,5	“
VII. “ “ “	15,3	“
VIII. “ “ “	28,6	“
IX. “ “ “	26,6	“
X. “ “ “	55,8	“

Egy kerület sem veheti fel a versenyt az V. beltelkével s ezzel egy vonalon van bizonyára a IV. kerület is, erről ugyan nincsenek fölvételeim, de következtethetünk a IV. kerületbeliek lakás- és foglalkozási viszonyairól a fővárosi statisztikai évkönyvből; a többi kerületben egyben sem fordult elő, hogy a megvizsgáltak mind-egyike legalább havonta megfürdött volna, csak az V.-ben.

Ha összehasonlítjuk az egy szoba-konyhás lakások számát, lakottságuk sűrűségét és a havonkéntinél nagyobb időközben vagy télen egyáltalán nem fürdőket, akkor határozott törvényszerűséget látunk a lakás, a lakottság és a fürdési idő között.
[...]

Pataki Béla: Adatok az iskolás-gyermekek fürdéséhez. In: A Társadalmi Múzeum Értesítője. 3. évf., 1911. 6. sz. 595., 598–599. p.

Buchinger Manó: A magyar munkásmozgalom bölcsőjénél

[...] A mozgalomnak még nem volt meg az a mélyebb és szélesebb medre, amely biztosította volna erejét, sodrát és tempóját. Inkább szegénysége volt az, ami lehúzta. A színes, szinte romantikus emlékek sokasága ébred bennem, ha visszagondolok pl. azokra a régi kis vendéglői helyiségekre, amelyekben akkoriban tanyáztunk, amelyek első szegényes, de mégis meleg, barátságos hajlékai voltak a nekilendülő fővárosi munkásmozgalomnak. Ma már majdnem minden szakmának megvan a saját külön munkásotthona. Rendszerint nagy és büszke paloták ezek, amelyek itt-ott más, vagy rokonszakmák rendelkezésére is állanak. Azokban a régebbi időkben bizony még úgy volt, hogy az egyugyanazon időszakban a szervezkedés útjára induló összes szakmai csoportok egy-egy kis kocsmahelyiségben együtt húzódtak meg. Az én úgynevezett közéleti pályafutásom pl. — leszámítva a Hársfa utcai bolthelyiségből átalakított díszes magánhelyiségünk fénykorát —, ott kezdődött az Alsóerdősor és Dohány-utca sarkán lévő, Ródiné-féle vendéglőben. Ez a szerény helyiség valósággal egyik őstanyája volt a szervezkedési munkálato-
kat megindító szakmai csoportoknak. Velünk, könyvkötőkkel együtt ott tanyáztott egy időben a szobafestők, az ácsok, a kőfaragók és a vasmunkások egy-egy szakmai csoportja is. És ugyancsak a Ródiné adott hajlékot az általános munkásdalegy-
letnek is. Itt élték ki dalos kedvüket és szenvedélyüket az egyesület híres tenoristái, közöttük Nagy Guszti elvtárs, itt énekeltek a szobafestők egykori híres dalosai: Margitta és Davidek elvtársak. [...]

A Gyöngytyúk utcai⁹⁹ Schmidt-féle vendéglő, vagy a Víg-utcai Molnár-féle és a Baross utcai — akkor még Stáció utca — Schmitzberger-féle kocsmá, ezek sem voltak kevésbé színes és romantikus tanyáink... A Gyöngytyúk utcai Schmidt-féle helyiségben valamikor főként a nyomdászok tanyáztak. Ezen a réven került

99 Ma Gyulai Pál utca.

oda a mi szakmánk is. Ott ismerkedtem meg Peidl Gyulával,¹⁰⁰ de gyakran bejárogatott oda egy ügynevezett álló fröccsre a nyomdászok ösvezére, Zaka Lajos is. És a Schmidtnél is ott szorongtunk együtt az ácsokkal és a kőfaragókkal. Schmidt, úgy tudom, valamikor maga is nyomdász volt. Állandóan emelkedett kedvű úr volt és borát nemcsak dicsérte, de szorgalmasan kóstolgatta is. Abban a vendéglőben volt különben a nyomdászok régi szállója, „Herberg”-je is, s egy-egy átutazó könyvkötőmunkás is ennek a Herbergnek a priccsején pihenhette ki úti fáradalmait.

A Víg utcai Molnár-féle vendéglő még az előbbieknél is előkelőbb helyet foglalt el a pártmozgalom kezdeti korszakának történetében. Ott ugyanis olyan helyiségünk is volt, amelyet kineveztünk nagyteremnek és táncestélyek, vagy másfajta ünnepélyek, sőt pártgyűlések megtartására is használtuk. Egy alkalommal Bokányinak¹⁰¹ a fogházból való kiszabadulását ünnepeltük ott. Ehhez az ünnepi estéhez egy kitűnő színészi produkciónak az emléke is fűződik. Garaminéval, aki különben szaktársnőm volt, valami megható párjelenetet, dramolett-félét játszottunk. Az ügy nagy bengálifényben végződött, úgy, hogy nekem hatalmas kalapáccsal a kezemben, holtan kellett a strózsákra rogyynom... Nagy sikerem volt, nagy volt a taps, csak éppen a színpadi függöny nem működött elég jól, mert rendszerint akkor gördült lefelé, amikor én éppen a tapsokat akartam megköszönni, amikor pedig a függöny felgördült, akkor én már bosszankodva ismét ott feküdtem a szalmazsákon. De azért ez a befejezés is nagyon tetszett...

Különben, ha már a Garaminé és a magam színművészi teljesítményéről van szó, megemlítem, hogy azokban az esztendőkből, valamilyen farsangi ünnepélyünk alkalmával, egy Ábrányi-féle egyfelvonásosban is együtt játszottunk. Valóságos grófot ábrázoltam abban a darabban. Művészi alkotásom ellen akkor sem merült fel semmilyen kifogás, csak az első sorokban ülők közül néhányan észrevették és kritikai szándékkal meg is jegyezték, hogy lyukas a cipőm. Ami pedig grófnál állítólag nem szokás... Ennek a farsangi estnek másik érdekessége is volt, hogy Garami Ernő¹⁰² ezen az álarcos bállal összekötött estélyen Grossmann Mik-

100 Peidl Gyula (1873–1943) nyomdász, szakszervezeti vezető. 1919. aug. 1–6. között az ún. „szakszervezeti kormány” miniszterelnöke.

101 Bokányi Dezső (1871–1940) kőfaragómunkás, szociáldemokrata, 1919-től kommunista politikus.

102 Garami Ernő (1876–1935) műszerész, a századforduló éveitől a Magyarországi Szociáldemokrata Párt legnagyobb tekintélyű politikusa, 1905–1918 a Népszava fe-

sával együtt kapucinusbarát kámzsájában jelent meg, mert így akarta ellenőrizni Garaminét, aki akkor még csak menyasszonya volt.

A kisebb kocsmai helyiségek közül a Wesselényi-utcai Óber-féle vendéglő maradt élénkebben az emlékezetemben, mert ott tanyázott a többször említett „kont-ra” egyesületünk. Ott olvastam a német testvérpárt egykor híres szocialista élclapját, „Der wahre Jakob” volt a címe. Ott értesültem a Liebknecht haláláról is,¹⁰³ és ebben a vendéglőben választottak meg a szervezet elnökévé. A Baross-utcai Schmitzberger-féle vendéglőben láttam először Népszavát.¹⁰⁴ Kezdetben nagyon idegenkedtem a Népszava érdes, kemény hangjától. Az egyesületi esték akkor még leginkább szombaton és vasárnap voltak, mert hétköznapiakon rendszerint a késő esti órákig, sőt sokszor hajnalig is folyt a munka. Schmitzbergernél hallottam először Rády Sándor, Schreier Béla, Feldman, Csebrenyák és még néhány, akkor nevezetesebb szocialista előadó előadásait. Ezeket az itt felsorolt elvtársakat és természetesen még másokat is mind utólérte akkor a Bánffy–Perczel-féle üldözési hadjárat...¹⁰⁵ [...]

Friss, fiatalosan pezsgő élet folyt ezekben a fentebb felsorolt régi szervezeti helyiségekben, a magyar munkásmozgalomnak ezeken a szerény, de mégis jelentős első állomásain. A társadalom a szocialista mozgalommal akkoriban még kevésbé volt hajlandó megbékélni és még kevésbé akarta befogadni, mint az utóbbi években. A kicsiny, primitív keretek között úgy éltek ott ezek a szervezeti csoportoskák, ahogy tudtak. Ha az egyik helyen megunták, szedték a sátorfájukat, kis kézi kocsi rakták az egyesület szegényes leltárát, és odébb hurcolkodtak egy másik kocsmába. Ezt a kis kézikocsival való műveletet az én szakszervezetemmel sajátkezüleg többször is végigcsináltam. Később azután a két-háromszobás magánhelyiségek kibérlése következett, ami már nagyon nagy dolog volt. Olyan nagy, mintha a katakombákból fényes katedrálisokba telepedtünk volna át. De az első

lelős szerkesztője. 1918–1919-ben a Károlyi-kormány kereskedelemügyi minisztere.

- 103 Wilhelm Liebknecht (1826–1900) a németországi szociáldemokrata mozgalom és a II. Internacionálé egyik alapítója.
- 104 A Népszava 1877-től jelent meg, a Magyarországi Szociáldemokrata Pártnak megalakulásától (1890) központi lapja.
- 105 Bánffy Dezső báró kormánya (belügyminisztere Perczel Dezső) 1897–1898-ban erőteljes rendőri üldözéssel igyekezett visszaszorítani a szocialista mozgalmat.

gyökereket mégis ott eresztette a mozgalom, azokban a kis vendéglői különszobákban. Ott szerveződtek meg az első káderek és onnan indultak el harcos útjukra.

Megemlítendő, hogy ezeknek a kádereknek egy szűkebb rétege már emelkedettebb igényeket is támasztott az étellel szemben és már nemcsak vendéglőhelyiségeink, de úgynevezett pártkávéházaink is voltak, ahova vasárnaponként, vagy néha esténként is eljárógattunk. Ezeknek a kávéházaknak egynémelyikét akár a francia forradalom híres politikai kávéházaival lehetne összehasonlítani. Ezek a kávéházak a párt szegénységének megfelelően a politikai klubot helyettesítették. Törzsasztalaink voltak és a vezető elvtársak közül a kávéházba való látogatás elől senki sem tudott elzárkózni. Garami és Weltner¹⁰⁶ naponta egy törzsasztalhoz járt, még Szabó Ervin¹⁰⁷ is járt az Angol kávéházba, Bokányi pedig éjjeleket ott tudott tölteni egy-egy törzsasztal mellett, s neki volt természetesen a legnagyobb hallgatósága. Emlékezetem szerint én a Teréz-körúti „Stanoj”-ban kezdtem, de mint egészen fiatal ember már a „Continental”-ba is jártam. Mind a két kávéház a Teréz-körúton volt és ugyancsak ott volt a mai Bucsiniszky helyén az „Angol” kávéház. Amikor ez a kávéház volt divatban, akkor már vezető pozíciómban volt a pártban. Egy-egy késő éjjeli órában barátaim hírül hozták, hogy odakünn politikai ellenfelek leselkednek rám és meg akarnak támadni... Egy időben a Rákóczi-út 75. szám alatt levő kávéház emeleti helyiségébe jártunk. Az első világháború idejében pedig az úgynevezett „Népopera” kávéházba. Látogatásaink révén ezek a kávéházak olyan közismertté váltak, hogy egy alkalommal az Angol kávéházba, amikor a körúton tüntetés volt, berontottak a rendőrök és ott kezdtek kardlapozni, abban a feltevésben, hogy akik ott ülnek, azok mind szocialisták...

Sok szép és érdekes emlék elevenedik meg, ha az ember a régi időkben lezajlott pártkongresszusok képét idézi maga elé. A pártgyűlés a szociáldemokrata munkásmozgalom legfőbb fórumának összejövetele, ma is impozáns és ünnepélyes látvány. Komoly hivatalos külsőségek és formaságok között való politikai természetű megnyilatkozásai ezek a pártnak, és ha a kongresszus valamilyen díszesebb teremben folyik le, akkor igazi parlamenti kép tárul a figyelő elé. De régebbi pártkongresszusaink gyakran még érdekesebb látványt nyújtottak. Az ország viszonyai

106 Weltner Jakab (1873–1936) asztalosmunkás, szociáldemokrata vezető, 1898–1905 a párt központi titkára.

107 Szabó Ervin (1877–1918) a századelő legjelentősebb magyar marxista teoretikusa, a Fővárosi Könyvtár megszervezője és első igazgatója.

mások voltak, és sok vonatkozásban más volt a párt helyzete. A párt egy-egy kongresszusa a háborúelőtti Magyarországon élő dolgozóknak valóságos politikai találkozóhelye volt. Nemcsak a magyarjók szervezett munkások képviselői jöttek el az ilyen pártgyűlésre, de ott voltak a nemmagyarajkúak küldöttei is. Eljöttek a németek, szlovákok, szerbek és románok. A 90-es és a 900-as évek elején még nagyon erős volt a parasztság szervezkedése is az országban, és ezért sokkal többen jöttek a falvakból is egy-egy kongresszusra. Sokan eredeti régi parasztviseletükben jöttek, subában, halinában, tarisznyával, csizmában, ki román bocskorban, vagy svábos papucsban. Igazi festői színes látványt nyújtott egy-egy ilyen kép.

Gyakran 5–600 küldöttje is volt a kongresszusnak, amiből aztán külön technikai problémák is adódtak. A küldöttek étellemezésével nem volt sok baj, mert a falusi küldöttek az elemózsiát magukkal hozták, vagyis tarisznyából ettek. De az elszállásolás már egy kissé nehezen ment. A fővárosi elvtársak, bár mindenféle áldozatot meghoztak, mégis a sok vidéki küldöttnek alig tudtak lakást szerezni. A szállodákban való elhelyezés pedig túl nagy költséget okozott volna. Ilyenkor bizony voltak többen a küldöttek közül, akik úgy segítettek magukon, hogy éjjel is maradtak és ott háltak a kongresszus nagytermében... Pl. a városligeti Klemens-féle vendéglő első emeleti nagyterme gyakran volt ilyen kongresszusi „táborozás”-nak színhelye.

Az ilyenfajta látvány nem éppen nagyon esztétikus, de bizonyos értelemben mégis felemelő volt. Mert ha végignéztünk a képen, akkor megerősödhattünk abban a tudatban, hogy itt valóban együtt vannak az ország dolgozói és Magyarország proletárságának igazi képviselői. S ha valamikor azt mondta az osztrák költő Radetzky híres olaszországi táboráról, hogy „In Deinem Lager ist Österreich”, úgy mi is büszkélkedhattünk azzal, hogy a szociáldemokrata párt kongresszusainak táborában ott volt az egész ország. Igazi országos és nemzeti egység jutott ebben kifejezésre. Szerencsés fejlődés indult el ezzel és szerencséje lett volna az országnak is, ha a viszonyok meg nem változtak volna...

Elég nagy technikai nehézséget okozott a pártgyűlés soknyelvű tárgyalásainak a lebonyolítása. Viszont ez is csak érdekesebb színezetet adott a kongresszusnak. A vezetőség természetesen a magyar nyelvnek biztosította a túlsúlyt, itt-ott emiatt néha súrlódások is voltak, mégis nagyobb zökkenők nélkül mindig biztosítani tudtuk az egységes szellemet, a közös elhatározást és a közös fellépést. S a párt úttörő, építő korszakában, a nagy és hősiessé küzdelmek idején minden pártgyűlésnek megvolt a maga nagy aktualitása, feladata és politikai szenzációja.

Élénk, friss elvi és szellemi harcok jellemezték ezt a kort, amely előkészítője volt a későbbi igazi politikai csatáknak, s amelyek azután beletorkoltak a választójogért folytatott évtizedes küzdelemnek az időszakába. [...]

A kortörténeti hűség kedvéért arról sem akarok megfeledkezni, hogy vagy 40 esztendővel ezelőtt kongresszusainkat rendszerint a Sándor-utcai régi képviselőházban tartottuk. Később ugyan már az új városháza díszes közgyűlési termébe is bejutottunk, de már a Sándor-utca is a politikai felemelkedésnek és elismertetésnek bizonyos fokát juttatta kifejezésre... A Sándor-utcai régi képviselőház meglehetősen rozoga épület volt. Minden lépésnél recsegett és ropogott az egész, a szónokokat ez idegesítette és zavarta. Voltaképpen nem is tudom elképzelni, hogy a keleti pompához hozzászokott magyar urak ennyi ideig is hogyan bírták abban a régi épületben. Inkább hasonlított az valami régi magtárhoz, semmint parlamenthez. De, hogy mi oda bevonulhattunk, mégis szimbolizálta parlamenti megnyilatkozásunkat, valamint azt is, hogy az urak nyomában vagyunk... [...]

Buchinger Manó: Küzdelem a szocializmusért. Emlékek és élmények. I. kötet. Népszava Könyvkiadó. Bp., é.n. 69–76. p.

Kassák Lajos a lakbérsztrájk- és házbójkott-mozgalomról

[...] Erősebben bekapcsolódtam a mozgalomba. Bagó derék ember volt, egyike azoknak a munkásoknak, akik önmaguk erejéből egyre előbbre küzdi magukat, érdemes, harcos emberré fejlődnek, s úgy élnek bent a mozgalomban, mint valami nagy családban. Megértő, közös akaratú társakra találtunk egymásban. Ő nyomdász volt, én lakatos, de a politikai mozgalomban szakmai különbség nélkül együtt dolgoztunk.

Eleven és harcos volt a mozgalom. Jelszó: az általános titkos választói jog. S ez a jelszó össze tudta hozni a munkásságot, öregek és fiatalok egyformán megértették, és kimentek érte az utcára. Nemcsak a szervezetekben, de bent a gyárakban és üzemekben is erős volt az agitáció. Szolidáris, fegyelmezett sereg állt a bizalmi férfiak mögött, s valóságos stratégiai körültekintéssel dolgoztak.

Az angyalföldi gyárak munkásai esténként kitódultak a kapukon, sugdolódzó csoportokban szétszéledtek, hogy aztán valahol a Belváros megjelölt utcáiban lármas, félelmetes tömeggé verődjenek össze. Angyalföld híres volt ekkor, fölkeléssel fenyegetőzött. S a Belváros urai féltek a mozgolódó tömegtől. Voltak esték, mikor a körutak üzletei és kávéházai leeresztették redőnyeiket, lovas- és gyalogos rendőrök cirkáltak az útközépen. Fegyverrel a kezükben halálra szántak voltak ezek a rendőrök, s a munkásság nem húzódott vissza kuckóiba.

Nappal Tisza István szónokolt a Parlamentben, úgy pattogott el a hangja a város fölött, mintha gépfegyverből lövöldözne, s esténként megáradt az utca, hogy áttörije a gátakat és fölfordítsa a kiváltságosok rendjét.

Esténként Bagóval együtt mentünk el hazulról. Szerette volna, ha a felesége is velünk tart, de azt nem lehetett kimozdítani a családi tereferékből.

— Gyere be az egyletbe, Mariska — mondta neki Bagó és átölelte. — Jó lenne, ha te is velünk tartanál, a mi közös ügyünk ez.

Mariska nem tudta, és nem is akarta megérteni, hogy mi az a közös ügy, s hogy miben lehetne ő a mi segítségünkre.

— Megmosdatom az Ilonkát, s aztán én is lefekszem — válaszolta. — Ilyenkor már nehezen mozgok. Tudod, hogy mi előtt állok, vigyáznom kell hát magamra.

Bagó útközben megértő, érzelmes szavakkal mentegette a feleségét:

— Ha megszületett a gyerek, majd ő is megváltozik. Szeretjük egymást, s így majd rászánja magát, hogy velem tartson. Nagy szükségünk lenne az asszonyokra.

— Ők még vagy a papok hatása alatt vannak, vagy közömbösek.

— Ezért van az, hogy a legtöbb fiatal munkás, ha megnősül, kimarad a mozgalomból. Harmincon túl vagyok már, nem mertem előbb beleugrani a gödörbe. Fiatal embernek könnyű elcsavarni a fejét, de nekem az a meggyőződés, hogy derék, szocialista asszonyt csinálok Mariskából.

— Ők vannak a gyerekek mellett, ők még jobban érzik a nyomorúságot, mint mi, s mégsem tudják rászanni magukat, hogy kissé előbbre lépjenek. Néha olyanok, mint az állatok. Dolgozni, szülni, aludni, mintha ennyi lenne az élet. No meg kényeskedni, cicomázni magukat. Sose fogok megnősülni.

— Ha Mariska megszüli a gyereket, derék szocialista asszonyt csinálok belőle. Most elég neki egész nap a műhelyben. Ha este hazajön, fáradt, pihenjen hát. Azután a mutter nevelheti a gyereket, s nekünk lesz időnk a mozgalomhoz.

Ismertem a testvéremet, s most látom, hogy ez az ember ennyire nem ismeri. Hiába múlt el harmincéves, ugyanolyan, mint a húszévesek. Valami rózsaszínű ködön át látja a holnapi életét. Sokkal józanabb és tisztábban látó vagyok, mint ő, de mégsem vezethetem ki a tévedéseiből. Belenyugszom, hogy talán neki is van valami igaza, s lehet, hogy az ő felesége más lesz, mint a többi ember felesége. Lehet azonban, ha Mariska nem az én testvérem, akkor most nyíltan ellene szólok, de éreztem, ezt most nem tehetem meg.

Bementünk a városba, a körútra. Kevés volt a gyalog járó ember, az útkeresztezéseknél rendőrszemek posztoltak. Mintha valami nagy gyászünnepe előtt kisöpörték volna az utat. Majdnem üres és csendes. A befelé haladó villamosok azonban tömtek, a főljárólépcsőkön is kapaszkodnak az emberek. Nem urak és hölgyek, hanem idősebb és fiatalabb munkások.

Megértettük, valahol bent lesz a tüntetés.

A Váci körút¹⁰⁸ és a Rákóczi út sarkán gyülekeztünk.

108 Váci körút ma: Bajcsy-Zsilinszky út. Kassák itt nyilvánvalóan a Károly körút és Rákóczi út sarkát érti.

„Le a népnyzókkal! Nem akarunk hazátlan bitangok lenni! Éljen az általános titkos választó jog!”

Mint az acélpengék s mint valami csillogó üvegszilánkok röptek föl a kiáltások az estében.

„Le a Duna-parti cirkusszal!”

Utána, mint valami hatalmas kórus, ordított és zengett föl a tömeg. Valahol jajgattak, másutt sikolytottak, másutt káromkodtak és átkozódtak az emberek. A tömeg mögött hosszú sugárban, egymás mögött álltak a villamosok, üresen és sötéten, s hiába csilingeltek, nem tudtak elmozdulni a helyükről.

„Le a Duna-parti majomketreccel!”

S a Rákóczi út felől galoppban már jöttek a lovas rendőrök.

A tömeg felzúdult, s mint valami óriási egyetlen test megrángott, kissé előrehulámzott, megtorpant a fegyveres lovasok előtt, s aztán ordítózva, sikolytozva darabokra szakadt. Megriadt magányosok s kiáltozó csoportok rohantak szanaszét a városban. Kövek és vasdarabok röpködtek a levegőben, a fedetlen kirakatok csőrömpölve bezúzódtak, a villamosok megteltek emberekkel, és elindultak a ragyogó síneken. [...]

A választójogi harc kicsapott egyenes, szűk medréből, a politikai panaszokból gazdasági követelések lettek. Angyalföld megmozdult a háziurak ellen.¹⁰⁹ Ez már forradalmi lépésnek látszott. Azok a munkások, akik eddig részt vettek a házi agitációban, tüntető csoportokká tömörültek, s ezeknek a csoportoknak a munkájában már az asszonyok is kivették részüket. Máról holnapra megértették ennek a harcnak a jelentőségét, s ők, akik eddig félrehúzódtak, s nem akartak szolidaritást vállalni az embereikkel, most élre kerültek, a legbátrabbak és lehangosabbak lettek.

Éjszakákon át tanácskoztunk. Silberstein, a kancsal szemű, nagy szájú emberke lett a mozgalom lelke. Az irányítás kicsúszott a központi vezetőség kezéből, s úgy alakultak a dolgok, ahogyan azt a kültelki csoportok elgondolták. Mi a Hétházban laktunk, s ez a ház volt a mozgalom egyik tűzfészke. A bank-háziurak ellen adtuk ki a jelszót, ez taktika volt és bevált. De lehet, hogy mi magunk sem számítottunk rá, hogy ennyire el fog mérgesedni a harc.

109 A lakbérsztrájkok 1910-ben öltöttek tömeges méreteket. Ekkor volt a Kassák által leírt megmozdulás is.

Vándorértekezletekkel, szónoklatokkal és énekszóval kezdődött, s elsején a lakók egyöntetűen megtagadták a házbérfizetést. A bank gondnokát nem engedték be az udvarra, a mindig szájkodó házmestert megfélemlítették, és visszaszorították a lakásába. Tárgyalások következtek eredmény nélkül.

Azután jött a rendőrség. A bizalmiakat beidéztek a kapitányságra, az egyesületi csoportok fölosztatásával fenyegetőztek, de mindez már nem használt semmit. Egyre több ház lakói határozták el a házbérfizetés megtagadását. Az asszonyok elszabadultak, mint a boszorkányok, s talán csak egy halálra szánt ember kellett volna ahhoz, hogy az egész város rendje fölboruljon.

Silberstein olyan volt, mint valami megvadult kakas, nyugtalanul szaladgált, szónokolt és kiáltozott. Egész nap közöttünk élt, s az emberek közül sokan otthon maradtak a gyárakból, az asszonyok elfeledkeztek napi teendőikről, a leggyávábbakból is harcos katona és lelkesítő szónok lett.

Szép napok voltak ezek, elszántsággal és reményekkel telítettek.

S az egyik ilyen napon éppen a mi lakásunkban tartottunk értekezletet néhány bizalmival, mikor mentőkocsi állt meg a ház kapuja előtt, s az udvaron hangosan és ijedten összecsődültek az emberek. Mi is kiálltunk a folyosóra, nem tudtuk, mi történik, egy pillanatra meghökkentünk, mintha a forradalom égető szele csapott volna meg bennünket.

— Mi az? — kiáltoztak lent az emberek.

— Valakit megöltek a rendőrök!

A mentők hordágyon hoztak föl valakit az emeletre.

Senki sem tudta, hogy mi történt, és mindenki a halál közelségét érezte.

A mentők fölérték a harmadik emeletre, és a mi lakásunk felé közeledtek.

Utat nyitottunk előttük, bementek a konyhába, s csak akkor láttuk meg, hogy Mariska fekszik a hordágyon. Viaszsápadtan, mozdulatlanul fekszik, alig lehet ráismerni.

Bagó megrogygantan, tehetetlenül állt a beteg fölött. Anyám sikolytozni kezdett, s az ajtó előtt álló asszonyok is sikolytoztak és átkozódtak:

— Gyilkosok! — kiáltozták. — Megölik az ártatlan embereket!

A hordágyas két ember mellett ott állt a mentőorvos, nyugodtan felemelte a kezét, hogy csöndre intsen.

— Dehogy gyilkosság! Dehogy! — mondta és mosolygott, hogy még elhíhetőbbek legyenek a szavai. — Annyi az egész, hogy a fiatalasszony rosszul lett. Fektesék ágyba, és ne állják el előle a levegőt. Kipiheni magát, és semmi baja nem lesz.

Mariskát betették az ágyba, anyám egy nagy kendővel friss levegőt hajtott rá, a szomszédok elszéledtek, és mi visszahúzódtunk a konyhába. Nem tudtuk, mi történt Mariskával, de éreztük, hogy a korlátok leomlottak körülöttünk, kedvünk és erőnk lenne hozzá, hogy akár a halállal is megbüntessük azt, aki bántotta őt. Az ő baja pillanatok alatt a mi közös bajunkká lett.

Valaki váratlanul és oktalanul azt mondta:

— Talán méreggel akarnak elpusztítani bennünket.

Egy kazánfűtő, Bellér Ignác, dromedár, nagy ember, nyugodtan kijelentette:

— Inkább fölgyújtjuk a házakat, de letörni nem engedjük magunkat.

— Ki lehet az, aki meg akarta ölni a fiatalasszonyt?

Hiába harciaskodtunk, a bizonytalanság egyre inkább ránk súlyosodott, s fáradtan, lekókadtt fejjel üldögéltünk. Mintha valami megváltó jelenségre várakoznánk.

Aztán megtudtuk, hogy semmi különösebb tragédia nem történt.

Mariska még aludt, fáradtan, szaggatottan lihegett, mikor a másik két testvérem hazajött, és elmesélték az esetet. Ők is sápadtak és ziláltak voltak. Böske sírt, Tercsi szintén síró hangon, szaggatottan mesélt:

— A lózsírtól, attól történt minden!

Végre megértettük. Vagy száz lány dolgozott a szemfedélgyárban, hitványka koldusnövendék emberek, akik reggeltől estig robotoltak, és krajcáros étellel táplálták magukat. Hét közben töpörtyűt, olcsó gyümölcsöt vagy a henteseknél összegyűlt fölvágott-hulladékokat vették meg, szombaton pedig, minden szombaton fazékszámra sóletot vásároltak az egyik zsidó kocsmárosától. S megtörtént egyszer, hogy az egyik lány sárga libazsíros kenyeret hozott magával ebédre. A többiek fölfigyeltek, és kicsordult a nyáluk a szokatlan jó falatok után. A lány akkor azt mondta:

— Ha akarjátok, nektek is hozhatok ebből a libazsírból. Az anyám libazsírral kereskedik, s három-négy krajcárért kaphattok belőle egy ebédre való.

A libazsíros kenyér új divat lett a gyárban. Olesó és jó volt. Egy kicsit édeskés, de a lányok nagyon jónak találták. Tíz krajcárból kitellett az egész ebéd. A karéj kenyeret vastagon megkenték a zsírral, s utána gyümölcsöt ettek.

S ezen a napon valaki belegázolt a lányok örömeibe. Valaki, talán olyasvalaki, aki ellensége volt a zsír áruló lánynak, éppen ebéd közben fölállt és kijelentette, hogy ez a zsír nem is libazsír, hanem lózsír.

Mintha tűzvész ütött volna ki a lányok között.

Egyikük fölsikolytott, megémelyedett a gyomra, és kiköpte magából az undorító eledelt. A lányok gyöngék és lehasználtak voltak. A megundorodás görcsei átragadtak rájuk is, jajgattak és sikolytoztak, vértelen szájukból kifordult az étel. Elhullottak, mint az erőtlen rongytömegek. Akik elájultak, mozdulatlanul feküdtek a terem kőpadlóján, a többiek elveszejtő hisztériával sírtak és kiáltoztak.

A munkavezető a mentőkért telefonált.

Olyan volt a terem, mint valami moslékosedény.

A mentők dolgoztak, voltak olyanok a lányok között, akik az ő kezük érintésére pillanatok alatt meggyógyultak, voltak, akiknek injekciót kellett adni, voltak, akiket kocsin kellett elszállítani a gyárból. Három mentőkocsi állt a kapu előtt, nagy tömeg verődött össze, voltak, akik törni, zúzni szerettek volna, szinte érthetetlenül, rajtuk is erőt vett a beteges nyugtalanság.

Ugyanez történt velünk is. Már láttuk, hogy semmi komolyabb bajok nincsenek Mariskával, tudtuk, hogy tömeghisztéria volt az, ami a gyárban történt, közvetlenül nem a gyáros felelős érte, s mégis alig visszatarthatóan ellene fordult a haragunk. Benne voltunk a harcban, s lehet, csak egy gyöngye lökés kellett volna ahhoz, hogy az uzsorás háziurak helyett most az uzsorás gyárosok ellen forduljunk.

— Ez már a forradalom szele! — mondta a kazánfűtő. — Itt az ideje, hogy egyszerre leszámoljunk a rablókkal!

De nem, mégsem léptünk le a megkezdett útról.

Mariska már fölbredt. Szívós, macskatermészetű volt, még látszott rajta a sápadtság, de már mosolygott.

— Egyszerre vérbe borult előttem a világ — mondta —, s aztán semmiről sem tudtam.

Anyám még mindig elcsüggedten sóhajtott:

— Szerencsénk van, hogy nagyobb baj nem történt. Hiszen maholnap már lebabázol, és az is megtörténhetett volna, hogy idő előtt hozod világra azt az árva lelket.

Bagó határozottan mondta:

— Akkor kipusztítottuk volna őket!

Silberstein, mint a hős, nyugodtan mosolygott:

— Várjon, fiatalasszonyka, most egy új világ következik, már a küszöbén állunk. Csak az a fontos, hogy ne engedjünk.

Nemsokára megkezdődött a macskazene a házakban. Anyám, Mariska és a másik két testvérem is velünk jött. Házról házra jártunk, Silberstein szónokolt, a férfiak az udvar közepén álltak, és munkásdalokat énekeltek, az asszonyok főzőkana-

lakkal, rossz fazekakkal, ócska pléhdarabokkal siketítő lármát csaptak a folyosókon. Így tartott ez tíz, tizenegy óráig, aztán szétszéledtünk, bebújtunk a fészkeinkbe, hogy eltegyük magunkat másnapra. [...]

A házbérmozgalom a lakók győzelmével végződött. Hetekig, hónapokig tartott ez a harc, az emberek keményen állták a sarat, és sokat szenvedtek ez alatt az idő alatt. A háziurak kilakoltatták, a rendőrség meghurcolta őket, de végül mégis övék lett az utolsó szó. A lakásbérek lejjebb szálltak, s a hátralékban maradt összegeket nem kellett megfizetni. Ez a győzelem a munkásság politikai harcaira is kihatott. Fiatalok és öregek megint kint voltunk az utcákon, s követeltük jogainkat. Volt úgy, hogy a hét minden napján tüntetést rendeztünk. Volt úgy, hogy azt éreztük, a magyar munkásság sorsa fordulóponthoz érkezett. De a végsőkéig mégsem tudott kiteljesedni a harc. A hosszú folyamat alatt letöredezett az éle, s a veszedelmesnek ígérkező tüntetések egyre jelentéktelenebb utcai zajongásokká szürkültek.

A mi első emeleti lakásunkba még összejártak az elvtársak tanácskozni, mi még hittük, hogy újból friss lendületet tudunk adni a mozgalomnak. Az elfáradás azonban egyre általánosabb lett, s a mi tervezetéseink is okoskodó, reménytelen beszélgetésekké laposodtak.

Csak az asszonyok, ők követelték még a harc folytatását. Nem voltak megelégedve a győzelem eredményével. Sehogy sem akartak beletörődni abba, hogy a réginél ha kevesebbet is, megint fizetni kelljen a laktóért. Mennyivel jobb volt a házról házra való vándorlás, boszorkányos zajongások a folyosókon, s a megmaradt pénzekből nagy bögre kávékat ittak, sült kolbászt vettek a piacon, és fölruházták a gyerekeiket. Anyám nem volt haragos természetű, de most ő is mellettük állt. Ő sem akarta elfogadni a mi okoskodásainkat.

— Milyen jól ment már ez a dolog — mondta —, s most egyszerre csak lefújjátok.

Bagó odaállt vitatkozni vele:

— Ne feszítsük addig a húrt, amíg az elpattan. Maguk most lelkesednek, mütterkám, de ha komolyra fordulna a dolog, akkor megrettennének.

— Nem azt mondom én, hogy most már hübelebalázs, neki a világnak! Csinálják úgy, hogy jó legyen.

Bagó okosan és nyugodtan beszélt, de nem sok eredménnyel. Mi, akik a harcot megszerveztük, önzetlenül és kitartással harcoltunk, egyszerre huligánokká lettünk az asszonyok szemében. De vigyáznunk kellett, nehogy bele engedjük keverni magunkat valami oktalanságba. Ismertük az asszonyokat, és tudtuk előre, ők

mindenképpen kielégíthetetlenek, s ha valahogyan rosszul végződne a dolog, akkor megtámadnának bennünket, mindenért bennünket okolnának. Hallgattunk hát, és iparkodtunk lecsillapítani a szájkodókat. Úgy kellett bánnunk velük, mint a gyerekekkel, s csak nehezen engedték meggyőzni magukat, hogy hónap végén levigyék a házbért a házmesterhez.

— No, most már jöjjenek ki az utcára! — mondtuk nekik. — Most az utcán folytatjuk tovább a harcot, aki becsületes munkás, az velünk tart.

Az asszonyok lehiggadtak és visszahúzódtak.

— És a gyerekeink? — mondták. — Kire hagyjuk a gyerekeinket?

Egyszerre gyöngék és érzelmesek lettek, és visszacsúsztak az ajtók mögé. [...]

Kassák Lajos: Egy ember élete. Első kötet. Bp., 1983. 523–525., 530–534., 538–539. p.

Kassák Lajos a „vérvörös csütörtök”-ről

Elérkezett a nap, amire fönt és lent olyan erősen készülődtek.¹¹⁰

A gyárak portásai kinyitották a kapukat, igaz, hogy a kürtökön a dudák nem szóáltak meg, de ők, ezek az uniformisba bújtatott emberek azért kitérték a kapukat, és várták a munkásokat, akik elszakadtak a társaiktól, és betévednek vagy besurranak az üzemekbe. De alig akadt valaki ezen a napon, aki megbontotta volna a szolidaritást. Az emberek rendes időben fölkeltek, ugyanúgy, mintha munkába készülődnének, de ma jobbak és gondosabbak voltak önmagukhoz, megborotvákoztak, kifésülködtek, s az ünneplő ruhájukat vették magukra. Dologtalan nap és tüntetési ünnep ez az ő számukra.

És megindultak az egyletek felé.

Csoportba verődtek tízen, százan, s aztán ezren lettek. Nem gondoltak semmi rosszra, és nem számoltak a veszedelmekkel. Így, ennyi ember együtt egészen más-képp érez és más-képp gondolkodik, mintha külön-külön állnak oda valami probléma megoldásához. Ha az első elindul, a többiek indulnak utána, s mint valami áradás, hömpölyögnek föl az utcákon.

Elindultak Budáról, Kőbányáról, Csepelről és Angyalföldről a hosszú, egyenes Váci úton át.

Budáról körülbelül háromezer Ganz-gyári munkás indult el, tömött sorokban az út közepén meneteltek és énekeltek. [...]

110 1912. május 23-án zajlott le az I. világháborút megelőző időszak legnagyobb arányú tömegmegmozdulása Budapesten. A Magyarországi Szociáldemokrata Párt által meghirdetett általános sztrájkban és tüntetésben — melynek fő jelszava az általános választójog követelése volt — kb. 100 ezer ember vett részt. A karhatalom fellépése nyomán kibontakozó összecsapásoknak hat halálos és több száz sebesült áldozata volt.

A Váci úton jöttek az angyalföldiek. Nemsokára utánuk az újpestiek. Zászlókkal meneteltek, s ők sem tudták, hogy Pesten már megkezdődtek a véres csatározások. Még be sem érték a Váci útiakat, s már megszólalt a puskaropogás.

Lovas csendőrök adták le az első sortüzet a Ferdinánd-hídnál.

Mélységes riadalom vett erőt a tömegben. Erre a véres támadásra talán senki sem gondolt komolyan közülük. Az ökölcsapások és a kardlap, az egészen más. Az ilyen verekedésekre már edzettek voltak, de most úgy érzik, hogy magával a halállal állnak szemben.

Sikolytás, jajgatás és szinte állati ordítások szakadnak ki az emberekből.

A csendőrök nem adták le a szokásos elriasztó tüzet a levegőbe. Lóhátról lefelé irányított fegyverekkel belelőttek a tömegbe. Az emberek alsótestükön sebesültek meg. Egy pillanatig azt lehetett volna hinni, hogy valami megbolygatott méhraj zsongott föl. Nyüzsgés, összevissza szaladgálás. Akik megsebesültek, jajgattak, s akik meglátták a kibuggyanó vért, azokat elöntötte az indulat, s már nem gondoltak a menekülésre és nem gondoltak a halálra.

ELŐRE!

NEM ENGEDJÜK LEGYILKOLNI MAGUNKAT,

ELŐRE!

Katonák rohantak elő a mellékutcákból.

Sikerült megbontaniok a tömeg egységét, de ez nem jelentette azt, hogy most már a béke következik. A hatalmas tábor darabokra szakadt, s így széttagoltan kezdett külön-külön életet. Előbb az út két szélén még haladtak villamosok, most ez a rend is megbomlott. Az emberek odaálltak a mozgó kocsik elé, megállították azokat, fölmentek, és kiszállásra szólították föl az utasokat. Azok hirtelenében azt sem tudták, hogy mi történik körülöttük. Kényszeredetten mosolyogtak, és úgy beszéltek, mintha az egészet tréfának vennék.

— Lefelé! Lefelé! — hangzottak föl egyre elkeseredettebben és határozottan a parancsoló szavak. — Akik nem szállnak le, azokat kifordítjuk a kocsiból!

Az utasok, mint a megriadt patkányok, menekültek. Egymás hegyén-hátán tolokodtak ki a kocsiból. A kalauzok és vezetők nem kötekedtek. Az egyik táskával az oldalán, másik kurblival a kezében odaállt a járda szélére, s nézték a történeteket. Az elvadított emberek nekifeküdtek a kocsiknak, löktek rajta egyet, és kifordították a sínekből. Csörömpölve elvágódtak a kövezeten. S a lázadók között akadtak olyan

csoportok, akik ennyivel sem elégedtek meg. Az eldült kocsin ügyes szakértelemmel még emeltek egyet, s aztán úgy döntötték el, hogy tetejével a földön feküdt az, s kerekeivel fölfelé az égre kapaszkodott. Olyanok voltak ezek a kocsik, mint valami roppant sárga elefántok, dögöltek és meggyaláztak.

Így dolgozott a rombolás ösztöne, s közben a rendőrök, katonák és csendőrök is dolgoztak. Nem elégedtek meg azzal, hogy a Nyugatinál föltartóztassák a Belvárosba törekvő tömeget, a sortűz után nekivadultak, a zűrzavarban a saját fegyelmük is megbomlott, az ő soraik is darabokra szakadtak. S helyett, hogy újból összezárkoztak volna, egyenkint és kis csoportokban külön-külön harcot kezdtek a munkásokkal. S ez a harc már nem volt olyan biztonságos az ő részükre, mint az első sortűz leadásánál. A lovas rendőr ott ült a habzó paripa hátán, éles karddal vagdalózott, de valaki mégis közelébe férközött, és kiütötte alóla a lovát. A ló a lovasával együtt elvágódott, s a munkások most ököllel és bottal zuholták az előbb még veszedelmes ellenfelet. Máshol a katonát vagy a gyalogos rendőrt szorították be egy sarokba, kövekkel dobálták, és megadásra kényszerítették.

Valakik kidöntötték az egyik gázlámpa oszlopát, s a vastagon kiömlő gázt meggyújtották.

Ez a tűzbokor a régi vámnál égett. Akik a közelében voltak, azok hangosan nevettek, és olyan öröm vett rajtuk erőt, mintha valami nagyszerű játékot játszanának. Ugyanitt állt egy villamosbódé, pillanatok alatt szétszedték az építményt, s aztán nekiestek a kerítéseknek, lekasztották a házak kapuit, s ebből a sok limlomból barikádokat építettek az út közepén.

Több helyen kidöntötték a lámpaoszlopokat, és meggyújtották a kiömlő gázt. [...]

Folyik tovább a harc, de a gátak már át vannak törve, s az emberek iramodnak befelé a Belvárosba. Szét a körutakon, a Rákóczi tér felé, föl a Váci körúton, be az Alkotmány utcába, a Szabadság térre.

A villamosforgalom teljesen megállt.

Lárma, fejvesztettség mindenütt. És csaták, valóságos csaták az utcákban és a tereken. Ahol nem húzták le, vagy nem lehetett lehúzni az üzletek redőnyeit, ott kövekkel bezúrták a kirakatokat. Valahonnan vörös festéket és ecetet kerítettek elő, s a falakra fölírták, hogy:

ITT A FORRADALOM!

ÉLJEN AZ ÁLTALÁNOS, TITKOS VÁLASZTÓI JOG!

AZ UTCA A MIENK!
TESTVÉREK! MUNKÁSOK!
A PARLAMENT ELÉ!
MINDENKI A PARLAMENT ELÉ!
LE A PARLAMENTTEL!

Olyan volt ez az írás, mintha az utcán széthullott vér került volna a falakra, s most kiált, és még jobban megriaszítja, megvadítja az összezavart embereket.

S a tömegek megindultak a Parlament elé.

A térségen, a tornyos palota előtt gyalogos és lovas rendőrök és katonák álltak őrt.

Lövésre tartott fegyverrel álltak szemben a munkásokkal.

S a tömegeből most fölhangzik a kiáltozás:

NE LŐJETEK!
ÉRTETEK IS HARCOLUNK!

Jött a hír, hogy a Vámház körúton fölrobbant egy bomba. Tűz támadt belőle, az általános zűrzavaron keresztül hallani a száguldó tűzoltókocsik szirénasisvítását.

Az asszonyok fejről lehullott a kalap és kendő, s most szétbomlott hajjal rohanak erre-arra, kiáltoznak, mint a kétségbeesett üldözöttek.

Két teherkocsi akadt meg az Alkotmány utcában, a tömeg kifogta a lovakat, megverte őket, és bekergette a katonák és rendőrök közé. Ez már megint játék volt, és mindenki örült ennek a csínytevésnek. S a csüggedőkbe megint beleszállt a bátorság, s aztán megint a sebesültek jajgatása s a verekedők ordítása következett. [...]

S kint barikádokat emeltek, és folyt a vér. Úgy kezdődött, hogy először csak a munkások testét csapolták meg, s aztán kölcsönössé vált a sebek osztogatása. A katonák, akik még soha közel se szagoltak a harctérhez, akik legfőljebb csak álmaikban lehettek háborúban, most rárohantak a testvéreikre, mint a láncukról szabadon engedett komondorok. S a rendőrök, akik szintén szegény emberek, együtt laknak a szegény emberekkel a kültelkeken, ócska eledelekből táplálkoznak, szennyes al-sóruhát viselnek a kikeféltektűndérok alatt, most szintén elveszítették emberi értelmüket, s mintha megrészegedtek volna az első vér láttától, ütnek és vágznak,

kaszálni szeretnének az emberek között, mintha régi emlékeik között kint járnának a megérett gabonaföldeken. [...]

Esteledik. Olyan a város, mintha földrengés rázta volna meg. Az emberek meg-
ritkultak, mintha csak észrevétlenül elbujdostak volna. Nincs közlekedés, se villa-
mos, se kocsí. Néhány fiáker szaladgál hatósági emberekkel és újságírókkal. És a
mentők és a tűzoltók.

Kassák Lajos: Egy ember élete. Második kötet. Bp., 1983. 87–95. p.

Wildner Ödön tanácsnok előterjesztése a főváros tanácsához a munkanélküliek segélyezése tárgyában

1913

Tekintetes Tanács!

A székesfőváros szociálpolitikai bizottsága a folyó évi február hó 24-én tartott ülésében hozzájárult a tanácsi XIV. (szociálpolitikai és közművelődési) ügyosztály azon álláspontjához, hogy a fővárosban jelenleg uralkodó rendkívüli munkanélküliség enyhítése végett a főváros hatóságának mindenekelőtt lehetőleg nagyszámú, közigazgatásilag előkészített közmunkát kell elrendelnie és evégből — amennyiben az még meg nem történt volna — sürgősen gondoskodni kell e munkák pénzügyi fedezetéről is. Hozzájárult továbbá az ügyosztály ama tervéhez is, hogy a munkanélküliek között, akiknek a közmunkák útján sem lehetne keresetet nyújtani, a legszélsőbb nyomor elhárítása végett átmeneti pénzsegélyeket kellene kiosztani. [...]

Mielőtt javaslatunkat megtennők, szükségesnek látjuk, hogy a fővárosnak a munkanélküliségi politika folytatására vonatkozó ez első állásfoglalása alkalmából elvi szempontokból is megokoljuk a hatósági beavatkozás szükségességét.

A Magyarországi Szakszervezeti Tanácsnak a folyó évi február hó 17-én a munkanélküliek önkéntes jelentkezése alapján felvett statisztikája — bár esetleg lényegesebb hibaforrások is lehetnek —, mégis tájékozássul szolgálhat a fennálló munkanélküliség mértékére és jellegére. Ez adatok szerint összeolvastak 10.373 munkanélkülit, ezek közül csak 1786, azaz 11,4% tartozott a szoros értelemben vett építőipar körébe. A tízezer egynehány munkanélküli közül 7356, azaz majdnem háromnegyed (75%) négy hétnél hosszabb ideig, közel a fele (47,2%) négy-tizenkét hétig, 26,5% pedig három-hat hónapig volt munka nélkül.

Ily körülmények között mindenesetre megokoltnak tekinthető az a javaslatunk, hogy ama munkanélküliek számára, akik a rendkívül hosszú munkanélküliség hatása alatt és esetleg még nagy családi terhek mellett szélső nyomorba jutottak és minden segítő forrásból kikoptak, rendkívüli segély szavazzassék meg. Az ilyen

esetekben gyakran a viszonylag csekélynek látszó összeg is megmenthet egyes családokat a végromlástól, a teljes eladósodástól, a koldulás, illetve a szegényellátás minden szégyenétől. Megvalljuk, hogy az az 50.000 korona, amelyet az összes számbajövő szempontok gondos mérlegelésével a rögtöni segély céljaira javaslatba hozunk, a kiküldendő bizottságot nagy lelkiismereti nehézségek között fogja hagyni, de mégis olyan összeg már, amely igen sok jót tehet, a főváros méltóságával mégis megfér és különösen a jelenlegi pénzügyi helyzettel is számol. Reméljük továbbá, hogy amikor a főváros majd valamely állandó segélyezési rendszer mellett fog állást foglalni, hasonló összeggel sokkal több eredményt lehet a munkanélküliség enyhítése szempontjából biztosítani.

Arra a közelfekvő ellenvetésre, hogy minő elvi alapon szavazzon meg a főváros törvényhatósága a polgárság közpénzeiből a munkanélküli munkásoknak segélyt, van szerencsénk a következőkre utalni:

1. Itt nem a polgárok adnak a munkásoknak kegyadományt, hanem a főváros összes társadalmi osztályait képviselő közgyűlés szavaz meg segítséget az önhibájukon kívül végső szükségben levő polgártársaknak olyan közpénzekből, amelyeknek előteremtésében a munkások nemcsak közvetlen munkájukkal, hanem közvetett közszolgáltatásukkal (fogyasztási adók és egyéb indirekt közterhek) nagy mértékben járultak hozzá.

2. A segítséget elsősorban nem annyira az érdekeltek nyomorával, hanem inkább az azok felett álló egyetemes társadalmi érdekekkel kívánjuk megokolni. A hosszú munkanélküliség a legtisztességesebb munkást is inségbe taszítja, aki a legszükségesebb életfeltételek híján gyakran családostul éhezni és fájni kénytelen, ami természetesen betegségeket, nevezetesen a ragadós betegségek és a gyermekhalandóság arányát rendkívüli mértékben növeli. A munkanélküliség a munkanélkülit gyakran arra szorítja, hogy erkölcsi önérzetének a rovására a szegénységélyezést vegye igénybe, vagy a gyengébb karaktereknél, hogy a máséhoz nyúljon. A társadalom szerves természeténél fogva az egyik szerv baját megérzi a látszólag egészséges többi testrészs is. Ragadós betegségek nem szorítkoznak a munkanélküliek nyomortanyáira, a szegényügyi, közbiztonsági és közegészségügyi terhek növekedését megérzi a polgárság, és ez az osztály az, amelyet a vagyon és élet elleni

bűncselekedetek és a munkanélküliek könnyen felszítható politikai elégtelensége első sorban fenyegetnek. Csak egy pozitív adatra kívánunk e tekintetben utalni. A Budapesti Kerületi Munkásbiztosító Pénztár kérelmünkre kidolgozott kimutatására, amely pontosan mutatja, hogy mily mértékben növeli a munkanélküliség a betegbiztosítási terheket. Szembeállítva a még jó gazdasági év számba menő 1910. esztendő adatait az 1911. és különösen 1912. év megfelelő adataival, a betegedési létszám s a kifizetett segélyek következő nagyarányú emelkedését állapíthatjuk meg. [...]

Szóval nemcsak az érdekeltek iránti altruizmus, de a polgárság okos önérdeke is azt kívánja, hogy egy különös, ennek a kérdésnek az igényeihez alkalmazkodó munkanélküliségi politikával segítsen a hatóság a szélső bajokon. Csak a célszerű és gazdaságos megelőzés és a célszerűtlen és sokkal költségesebb utólagos terhek között van választás.

3. Még egy fontos szempontra kívánnánk utalni, mely a munkanélküliség enyhítésére kell, hogy készítse a polgárságot, és ez az *iparfejlesztés* szempontja. Hiába folytat a székesfőváros újabban erélyes szociálpolitikát, annak a szociális hatása nem lesz kielégítő, ha ki nem egészítjük a munkanélküliség speciális igényeihez mért községi politikával. A munkanélküliség heteiben a bármily kedvező létfeltételek közé helyezett munkás is kénytelen oda vándorolni, ha itt intézményes segélyben nem részesül, ahol munkát, illetve kellő munkanélküliségi politikát talál. Éppen a legkeresettebb és legenergiusabb munkások azok, akik erre a lépésre el tudják magukat határozni, és azokat ilyen gazdasági időszakban vagy örökre elveszítjük, vagy legalább is nem nyerhetjük kellő számban arra az időpontra vissza, amikor az iparnak reájuk megint sürgős szüksége van. A kevésbé életerős elemek a nyomor heteiben itt ragadnak ugyan, de gyakran annyira eladósodnak, a betegség és szükség folytán annyira elgyengülnek, illetve a koldulás és tétlenség folytán annyira elzülленnek, hogy a régi munkaképességüket sokáig, vagy talán sohasem nyerik vissza. A székesfőváros hatóságának tehát, más városok példájára, intézményes berendezésekre kell törekednie, amelyek a tisztas munkást az önhibáján kívül bekövetkezett munkanélküliség hetein átsegítik.

Emez elvi szempontokból is mindenképpen megokolt tehát, most intézményes berendezések híján, ad hoc pénzsegéllyel segíteni az idej abnormális gazdasági

esztendő okozta csapásokon. A külföldi városok ilyenkor a legújabb időkig úgynevezett rendkívüli ínségmunkát rendeltek ugyan el, de a tapasztalat azt mutatja, hogy ezek nem kerülnek kevesebbe, mint a közvetlen pénzsegélyek. Ezekre a munkákra ugyanis vagy egyáltalában nincs szükség, vagy nem akkor alkalmas azokat végrehajtani, amikor végrehajtják és végül nem azokkal a munkásokkal gazdaságot végrehajtatni azokat, akiket e munkákkal foglalkoztatni kell. [...]

[...] Érthető tehát az az ellenérzés, amely Németországban is újabban a városi szoros értelemben vett ínségmunkák ellen megnyilvánul. És ezért mindinkább átternek ott, ahol még intézményes munkanélküliségi biztosítás nincsen, a közvetlen pénzsegélyezésre. E célra Drezda városa 1909-ben 30.000, München 1908–1909-ben 34.000 és 1913-ban 50.000 márkát szavazott meg —, e város az utóbbi évben a statisztikai hivataltól pontosan megállapított 8500 munkanélküli részére. Egy magyar város, Nagyvárad megelőzte némileg a székesfővárost egy hasonló segélyezési akciójával, amennyiben Nagyvárad törvényhatósági város közgyűlése az ez évi február 13-án tartott közgyűlésén egy előzetes ankét alapján, amelyen a helyben levő munkanélküliek számát 3400-ra becsülték, az építőiparosok országos szövetsége helybeli alelnökének indítványára sürgős közmunkák mellett 15.000 koronát szavazott meg a munkanélkülieknek természetben való (laktér, népkonyhatalványok, nyers élelmiszerek stb.) támogatása céljából. A munkanélküliek összeírása Nagyváradon most van folyamatban.

A mi tiszteletteljes javaslatunk abban tér el lényegileg a nagyváradai akciótól, hogy mi nem a szegényügy terhére és nem a szegényügy bevett formái között kívánjuk a segélyezést keresztülvinni, hanem számolva a tisztességes munkás önértékével, mint megkülönböztetett szociálpolitikai akciót.

Amikor azonban az ügyosztály 50.000 koronában állapította meg a jelenleg elérhető maximális segélyösszeget, akkor kötelessége volt pártatlanul megállapítani azokat a gyakorlatilag is alkalmazható elveket, amelyek lehetővé teszik számára, hogy a munkanélküliség alatt szenvedők közül, minden egyéb szempontra való tekintet nélkül, azok kapjanak segélyt, akik társadalmi szempontból is arra leginkább rá vannak utalva. Az ügyosztály tisztában van azzal, hogy az a segély, amelyet a

szervezett munkanélküliek egy része élvez, különösen a munkanélküliség mai előrehaladott stádiumában, rendkívül csekély, úgy, hogy ezek is rászorulnának a hatósági segély-kiegészítésre. De amikor abban a kényszerhelyzetben van az ügyosztály, hogy azokat a munkanélkülieket segítse, akik már hónapok óta vannak minden támogatás nélkül és olyanok között, akik esetleg még ma is részesülnek segélyben, okos előrelátás folytán, akkor sem habozhat elsőbbségi elvként az előbbieknél segélyezését, az utóbbiaknak a segélyből való kizárását javasolni. [...]

A munkanélküliek rögtöni segélyezésénél a következő elvek szolgálnak alapul:

Általában véve a jelen *segélyezés szempontjából számbajövő munkanélkülieknek azokat az 1907. évi XIX. törvénycikk értelmében a betegség és baleset esetére való biztosítás kötelezettsége alá eső* az ipari és kereskedelmi alkalmazottakat tekintjük,¹¹¹ akik saját hibájukon kívül lettek munkanélküliekké, munkabírók, és annak ellenére, hogy munkát keresnek, megfelelő újabb alkalmazást nem találtak.

Kétségek elkerülése végett határozottan kizárandók e segélyből azok a munkanélküliek:

1. akik *állandóan* munkaképtelenek (rokkantak);
2. akik *sztrájk* vagy *kizárás* tartama alatt munkanélküliek;
3. Akik még *betegpénztári segélyt* kapnak *e segély tartama alatt*;
4. akik a főváros *szegényügyi nyilvántartójába* be vannak jegyezve;
5. akik nem tudják igazolni, hogy legalább *egy év óta* a fővárosban *laknak* és dolgoztak;
6. akik nem tudják igazolni, hogy a segélykérés napját megelőzőleg már legalább *két hétig* vannak *munka nélkül*;
7. akiknek megfelelő *munkaalkalmat* a fennálló munkaközvetítő szervezetek a magániparban *tudnak közvetíteni* vagy akik olyat a legközelebb megindítandó közmunkáknál kapnak.

111 Az 1907:XIX. tc-ben megállapított biztosítási kötelezettség azokra az ipari és kereskedelmi alkalmazottakra vonatkozott, akiknek fizetése vagy bére a napi 8, illetve évi 2400 koronát nem haladta meg.

Erre való tekintettel javasoljuk, hogy a tekintetes Tanács *lehetőleg kikötéseket* vegyen fel a vállalkozókkal kötendő szerződésekbe, nevezetesen kösse ki, hogy elősörban a *helybeli* munkanélküliek alkalmazandók, és más községből csak az esetre hozhatók a fővárosba munkások, amennyiben megfelelő munkaező a fővárosban nem áll rendelkezésre. Evégből a vállalkozók tartoznának a munkások szerződtetése előtt a *bizottsághoz*, amelyről alább lesz szó, kérdést tenni.

A segélyért folyamodó munkanélküliek közül azok, akik az 1–7. pontokban felsorolt elvek alapján ki nem záratnak, a rendelkezésre álló összeg erejéig a következő *elsőbbségi szempontok* gondos szemmel tartásával részesítendők segélyben:

- a) családos állapot, különös tekintettel az eltartandó családtagok számára;
- b) nőtlen alkalmazottak, illetve hajadon alkalmazott nők, ha hozzátartozókat (szülők, rokonok, gyermekek) tartoznak eltartani, vagy bárcsak önmagukat tartják fenn, de semmi családi támaszra nem számíthatnak;
- c) különben egyforma körülmények között elsőbbségben részesülnek azok, akik viszonylag *huzamosabb idő óta vannak* munka nélkül és *segélyt* vagy sehonnan *nem* kaptak, vagy a segély már régebben megszűnt.

A segély *módozataira* nézve a következőket javasoljuk:

Az akció célja az idei rendkívüli téli munkanélküliség kárainak enyhítése, és evégből — amint a megelőző elvekből is következik — csupán azokon kívánunk pénzsegéllyel segíteni, akik nem újabban váltak vagy válnak munkanélküliekké, hanem már huzamosabb idő óta munkanélküliek. Ehhez képest a segélyezés *formája* a felmerülő szükséglet szerint háromféle lenne: 1. heti segély, 2. egy összegben való rögtöni segély, 3. természetbeni segély.

A *heti segély* nagysága — a számbajövő körülményekhez képest — a következő volna:

- a) családfenntartók részére 5–8 korona,
- b) egyedülálló egyének részére 3–5 korona.

Az *egy összegben* való rögtöni segélyezésre azért lesz szükség, mivel számos munkás esetleg már munkába állhatna ugyan, de az inség napjaiban elzalogosította legszükségesebb holmiját vagy teljesen eladósodott, úgy, hogy még az útiköltséget sem tudja megszerezni. Ilyen esetekben egy összegben lesz a segély, maximálisan azonban 15 korona összegig, megszavazandó. A fölmerülő szükség esetén maga a

hatóság fog gondoskodni arról, hogy a megszavazott összeg tényleg a jogcímül szolgáló szükséglet fedezésére fordíttassék (zálogcédulák kiváltása, vasúti jegy megváltása stb.).

Végül előfordulhatnak esetek, amikor például a családfenntartó erkölcsi megbízhatatlansága folytán célszerűbb lesz a családfőnek és a családtagoknak *természetbeni ellátást* nyújtani (utalvány a népház, illetve a népszálló ebédjére, esetleg hálólhelyeire stb.). [...] ¹¹²

Budapest, 1913. március hó 1-én.

A tan. XIV. szociálpolitikai és közművelődési ügyosztály:

Dr. Ferenczi Imre s. k.,
szakelőadó.

Dr. Wildner Ödön s. k.,
tanácsnok.

Fővárosi Közlöny, 1913. március 28. (24. szám.) 811–815. p.

112 A munkanélküli segély-akciót a közgyűlés megszavazta. A feltételek annyira szigorúnak bizonyultak, hogy, az eredetileg kevésnek hitt 50.000 koronából 10.000 korona megmaradt, miközben nagy számú folyamodót elutasítottak. Valamennyi feltételnek csak kb. 1500 jelentkező felelt meg, ők 2-6 heti időtartamra heti 3-8 korona segélyt kaptak. Az akciót a következő télen, sokkal súlyosabb helyzetben — kb. 40.000 jelentős részben tartós munkanélkülivel számolva — megismételték. Ezúttal a kormány is rendelkezésre bocsátott 100.000 koronát, így az elosztható összeg immár 150.000 korona volt. A feltételeken ennek ellenére sem lazítottak, mondván, hogy a szabályzat egyetlen pontjának törlése is olyannyira kibővítené az igényjogosultak tömegét, hogy a rendelkezésre álló keret 1-2 hét alatt kimerülne.

Madzsar József: A meddő Budapest

A nagyváros olyan, mint a mesék emberevő szörnyetege. A város kultúráját abból az energiafőlöslégből teremti meg, amit vidéken gyermekek nemzésére és fölnevelésére fordítottak. A város meddőségre kárhoztatja azokat, akik csillogó kultúráját megteremtik.

A meddőség okai

Már az eddigiekből láttuk, hogy a születési arányszám csökkenésének menete nem egyenletes. A csökkenés a 80-as évek elején megáll és csak 1895 után folytatódik, még nagyobb mértékben, mint azelőtt. Ennek a szabálytalanságnak az oka a bevándorlások menetével függ össze. 1880 és 1890 közötti évtizedben a gyarapodás föl-emelkedett 36,6%-re a következő évtizedben pedig 44,8%-re, míg legújában 20,0%-re csökkent, vagyis olyan alacsonyra, amilyen 200 év óta csak egyszer állott, 1810 és 1820 között. Az 1880 és 1900 közötti évtized sok friss bevándoroltja nem akklimatizálódott mindjárt Budapesthez és megtartotta egyelőre a több-gyermekrendszerét. Az alkalmazkodás azonban hamarosan beállott és ma már a frissen bevándoroltak száma nem oly nagy, hogy a születési arányszámot fönn tudná tartani, annál kevésbé, mert a legutóbbi évtizedben a születési arányszám országszerte hirtelen csökkenésnek indult.

Ha már most a termékenység csökkenésének lehető okait sorra vesszük, azt gondolhatnók, kevesebb lesz a születés, mert a nagyvárosi élet mindjokban arra viszi az embereket, hogy ne alapítsanak családot, vagyis a házasságok számának csökkenésével van összefüggésben. Ez a magyarázat azonban nem áll meg, mert a házasságok száma Budapesten évről évre szaporodik, nemcsak abszolút számban, hanem az utolsó évtizedben határozott emelkedést látunk az arányszámokban is. 1904 óta a házasságok száma 1000 lakóra állandóan 9 fölött van és 1912-ben elérte a 10,2%-et.

Evvel szemben már láttuk, hogy a születések abszolút száma Budapesten a népesség számának emelkedése ellenére csökken, de csökkenést látunk akkor is, ha külön számítjuk a házasságon kívül született csecsemőket és legplasztikusabban domborodik ki a házasságok termékenységének csökkenése, ha a törvényes születéseket összevetjük a házasságkötésekkel.

Amíg a 70-es években 10 házasságkötésre 36–39 születés esett, ez lassanként leszállt 30 alá, majd 20 alá, és ma már csak 18–19 születést találunk 10 házasságkötésre. Ez az arányszám természetesen nem ad képet az egy házasságból született gyermekekről, de mivel a házasságkötések száma évről évre csak kevéssel emelkedik, tehát rövidebb időközre állandónak tekinthetjük, ebből a számból az is következik, hogy *egy házasságból Budapesten a házasság egész tartama alatt alig több, mint átlag két gyermek születik*. Ez az eredmény összeesik avval, amelyet a termékenység kiszámításánál más úton kaptunk.

Természetes, hogy a házasságonkénti születések arányszáma az országban is csökkent. Magyarországon a 70-es és 80-as, sőt még a 90-es évek elején is 10 házasságkötésre 40-nél több születés esett, ma pedig már csak 33–35. A csökkenés korántsem olyan nagyarányú, mint Budapesten, ahol az arányszám felére csökkent.

Budapesten tehát úgy, mint egész Európában a gyermekek számának csökkenése a házasságból indul ki, s a házastársak elhatározásával függ össze.

Hasonló képet kapunk, ha külön nézzük meg a törvényes és házasságon kívül született gyermekeket. 1000 lakosra 1874–75-ben Budapesten 31 törvényes és 13 házasságon kívüli születés esett. Ma a két arányszám 18,8 és 6,8%.

A csökkenés a házasságon kívül születetteknél valamivel nagyobb, mert ha az 1874–75 év átlagát 100-nak vesszük, úgy 1911–12-ben a törvényesek száma az akkorinak 60,2%-a, tehát 40%-kal csökkent, míg a házasságon kívülieknél 51,1%, itt tehát a születések száma felére süllyedt.

A nagyobb arányú süllyedés oka természetesen a házasságon kívüli nemzések-től való nagyobb félelem s ennél fogva a fogamzásgátló szerek ismerete, könnyű és jutányos hozzáférhetősége legelső sorban itt érvényesíti hatását. Ez a körülmény Budapest születési arányszámaira pedig jelentékeny befolyással van, mert a házasságon kívüli születések számának csökkenése nem jár együtt a törvényes születések számának emelkedésével, nem annak jele tehát, hogy a házasságon kívül folytatott nemi élet jelentőségében veszített volna, csak az óvatosság lett nagyobb és ez annál erősebben befolyásolja Budapest születési arányszámait, mert Buda-

pesten aránytalanul nagy a házasságon kívül születettek százaléka. A múlt század 70-es éveiben csaknem minden 3-ik születés házasságon kívül történt, és még ma is „törvénytelen” minden 4-ik újszülött.

A házasságok terméketlenségének legjobb példáját mutatja Budapesten a Belváros, mert ha a Belvárosban leszámítjuk a házasságon kívül születetteket, a születések arányszáma feltűnően alacsony. A Belvárosban ugyanis nagyon sok a házasságon kívüli születés: az élveszülöttek között 27,5%, vagyis magasabb a budapesti átlagnál (26,6%). Ennek leszámításával volt 1910-ben a IV. kerületben 275 *törvényes születés 25.268 lakóra*. Ennek a számnak alacsony voltát legjobban illusztrálhatja az, hogy körülbelül ugyanakkora népszám mellett Rákospalotán 619, Kiskunhalason 681 gyermek született.

Már a meddőség számításánál is láttuk, hogy a születési szám csökkenésének Budapesten nem az az oka, mintha a népesség összetétele abnormális volna, abban az értelemben, hogy aránylag nagyon kevés a termékeny korban levő nő. Ellenkezőleg: azt láttuk, hogy a 15–45 éves nők száma a népességhez arányítva jóval magasabb, mint az országos átlag, és mégis: míg az országban 1000 15–45 éves nőre évente az utolsó években átlag 161 születés esik, addig *Budapesten ugyanannyi nőre már 1880-ban is csak 131 születés esett, ma pedig csak 85!* [...]

Láttuk, már több példából, hogy a gyermekek számának korlátozása sokkal kisebb arányú falun, mint a városban. Sőt egyenesen azt mondhatnók, hogy a városok nagyságbeli emelkedésével párhuzamosan csökken a gyermek utáni vágy. Valószínűnek tartom, hogy a tételt valóban így kell helyesen megfogalmazni: *a gyermek utáni vágyakozás csökken*. Ezt a jelenséget nem lehet egyszerűen a fogamzás gátló eljárások ismeretének kisebb-nagyobb elterjedésével magyarázni. Ezek az ismeretek nemcsak a nagyvárosok jellemző tulajdonsága, megtaláljuk ezeket mindenütt falun is, sőt a legrimitívebb néptörzsek között is. A fogamzás gátlásának és a magzatelhajtás módszereinek ismerete az emberi kultúra legáltalánosabb elterjedt „közkincese” közé tartoznak. [Julius Wolf, *Der Geburtenrückgang. Die Rationalisierung des Sexuallebens in unserer Zeit*. Jena, Fischer 1912. 104. 1. és köv.] A modern technika legfőljebb az eszközöket tette könnyebben hozzáférhetőkké és biztosabbakká. A kérdés tehát nem a körül forog, vajon ismerik-e a módszereket, hanem azon, hogy használják-e. Ezért tehát a kevésgyermek-rendszer, bár többnyire nagyvárosban találjuk, de föllép falukon is (az „egyke”) abban a percben, mihelyt adva vannak a — főként — gazdasági motívumok.

A születések és a gazdasági helyzet

Fontos összefüggéseket derít fel a születések arányszámának vizsgálata, ha azt azokkal a tényezőkkel vetjük össze, amelyekkel az egyén gazdasági helyzetét szoktuk mérni. Erre a célra legegyszerűbben a lakóhely szerinti különbségek vizsgálatát választhatjuk, mert tudvalevő, hogy nagyvárosban a lakóhely egyúttal a gazdasági helyzet mértékét is kifejezi, legalább is az illető körzetben lakók többségére nézve. A Belvárost kétségtelenül általában vagyonosabb vidéknek tekintjük, mint pld. a X. kerületet, mert a IV. kerületben lakó kevés szegény ember (viceházmester, stb.) és Kőbánya néhány gazdag családja az arányszámokon alig változtat.

A kép, amelyet születéseknek kerületenként való megoszlása mutat, elég érdekes.

1000 lakóra Budapesten az 1905–10. évek átlagában 14,5 születés esett, ellenben a X. kerületben 29,8, a III-ban pláne 31,5. A kerületek többségében azonban ez a kép nem ilyen egységes, mert az V. kerületben pl. egyesítve van a leggazdagabb Lipótváros és a legszegényebb gyári negyed, és a statisztika eddig csak ezeknek az összesített adatait mutatta ki.

Már az 1911. évi lakásszámlálás idején érezte a számlálás vezetője *Pikler J. Gyula*, a fővárosi statisztikai hivatal aligazgatója, hogy helyesen értékelhető eredményekhez csak úgy juthat, ha a várost kisebb egységekre bontja, amelyeknek népessége szociális szempontból egységesebb. Ily módon a lakásszámlálás eredményét 86 alkerület, majd ezek összefoglalásával 25 területi egység szerint tette közzé (*Pikler J. Gyula: Az 1911. évi budapesti lakásszámlálás főbb eredményei. Városi Szemle. 1911. szept.–dec.*) Az eljárás célszerűsége nyilvánvaló és most már alkalmazást nyer a halandósági statisztikában is. [...]

A földolgozásra az 1910-ik esztendő t választottam, azért, hogy meg lehessen tenni az összehasonlításokat az ugyanezen évre vonatkozó népszámlálás és lakásszámlálás adataival is.

Az eredmény igazolta azt a várakozást, hogy az egyes kerületeken belül még igen jelentékeny eltérések vannak, nagyobbak, mint amilyeneket általában a kerületek között találunk. A legkisebb születési arányszám nem a Belvárosban van, hanem a Lipótvárosban (1000 lakosra 13,4) és viszont ugyane kerület külterke 28,6‰ születéssel a legmagasabb sorba kerül. A IV. kerületben valamivel több a születés, mint a Lipótvárosban (14,8) és ugyanennyi a VIII. kerületnek a körüton belül eső részén, az ún. mágnásnegyedben (14,9).

Általában minél kijebb megyünk, annál magasabb a születési arányszám. Budán még a beltelken is aránylag magasabb, mint a pesti beltelken és a III. kerület kültelkén találjuk az egész város legmagasabb arányszámát 51,8%, amilyen országszerte alig fordul elő.

Születési arányszámok Budapesten 1910-ben

	Népesség	Élve születések	%
<i>Budai oldal</i>			
Beltelek	133 454	3119	23,3
Kültelek	24 599	840	34,1
<i>Pesti oldal</i>			
Beltelek a körúton belül	176 235	2989	16,9
Beltelek a körúton kívül	383 847	9791	25,5
Kültelek	145 600	4578	31,4

Ez a sorrend teljesen megfelel annak a sorrendnek, amelybe Budapesten az alkerületeket a vagyonság és a kultúra szempontjából sorozni lehetne. [...]

Ha még azt is megnézzük, hogy hol laknak a sokgyermekes családok, akkor azt látjuk, hogy 100 olyan családdhoz viszonyítva, amelyekben gyermek egyáltalában van, legtöbb egygyermekes család lakik a pesti oldalon a körúton belül, legtöbb kétgyermekes család a pesti oldalon a körúton kívül, háromgyermekes család aránylag legtöbb van a pesti és a budai kültelken, s a többgyermekes családok arányszámában is a budai kültelek vezet.

Pesten a körúton belül 70 család között találunk csak egyet, amelyiknek 6-nál több gyermeke van, a budai kültelken pedig ilyen eset előfordul minden 25-ik családban. [...]

A házasságon kívül született gyermekek százalékos arányszámát az élve születésekhez viszonyítva szintén feldolgoztam alkerületek szerint, mert tudjuk, hogy a házasságon kívül születtek a legjobban veszélyeztetett csecsemők kategóriáját alkotják.

A kerületi beosztás szerint mindössze azt látjuk, hogy legkevesebb gyermek születik házasságon kívül a X. kerületben, legtöbb rendszerint a VII. és VIII. kerületben. Az átlagnál magasabb arányszámot mutat még ezeken kívül a IV. és VI. kerület is. A való helyzetről azonban világos képet csak a kül- és beltelkek összehasonlítása adja meg.

Legkevesebb gyermek születik házasságon kívül a budai kültelken, több a beltelken. *Legtöbb a pesti oldalon, a belteleknek körúton kívüli részén, kevesebb a körúton belül, legkevesebb a kültelken.* Vagyis a házasságon kívüli születések száma nem ott a legmagasabb, ahol legtöbb általában a születés és nem is ott, ahol legvagyonosabbak laknak, hanem az ún. kispolgárok által lakott vidéken. Ez a jelenség érthető lesz akkor, ha tudjuk, hogy a házasságon kívül születtek anyja az esetek felében cseléd, már pedig cseléd sokkal több van a város belső részeiben. Az arányszám fokozásához a körúton kívül eső beltelkeken pedig hozzájárul a szoros együttélés zsúfolt kis lakásokban. (Poroszország nagyvárosaiban a legmagasabb százalék 15,0, Stralsundban, míg Berlinben 13,8, Frankfurtban 10,7, a vidéken 8,7%. Ez a budapesti 26%-hoz képest nagyon alacsony arányszám fontos tényezője a németországi alacsony csecsemőhalálózásnak. Lásd C. Rauhe: Die unehelichen Geburten als Sozialphänomen. München, Reinhardt. 1912.)

A gyermek problémája tehát Budapesten összeesik a lakáskérdéssel; a vizsgált tényezők közül egyikkel sem találunk olyan szoros összefüggést, mint éppen a lakással. Legjellemzőbb erre a környéki községek gyermekbősége. [...]

A 70-es évektől kezdve a csecsemőhalálózás Budapesten nagyon jelentékeny javulást mutat. A sorozat még 35%-kal kezdődik, majd 29-cel folytatódik és már 1901-ben 15% alatt van s onnan kezdve nem is találjuk többé a fokozatos javulást, épp oly kevésbé, mint az országos statisztikában 14% alá nem tudunk eljutni még a legutóbbi években sem, ellenben egy-egy forró kánikula, mint amilyen volt 1911-ben, a százalékot 16 fölé emeli. Ez a jelenség pedig annál szomorúbb, mert mint láttuk, a születések számának csökkenése éppen ebben az évtizedben indul meg oly rohamosan. Nem találjuk tehát azt a párhuzamot, mely a születések számának csökkenése és a csecsemőhalálózás javulása között általában mutatkozni szokott. Az összefüggés ugyanis e két szám között kétoldalú: minél kevesebb gyermek születik, annál jobb gondozásban részesülhetnek a már meglevők, és ez csökkenti a csecsemőhalálózást. Másrészt azonban, ha kevesebb csecsemő hal el, kevesebb „pótgyerek” is fog születni. Mindenesetre szomorú, hogy Budapesten a csecsemők éppen úgy halnak, mint másfél évtizeddel ezelőtt, a születések száma pedig mindazonáltal rohamosan csökken. [...]

A kerület szerinti számításnál egységes csoportot csak két kerület mutat, a IV., amely az alkerületi beosztásnál is egészen a beltelekhez számít, valamint a X. kerület, amely egészen kültelek; a minimumot a IV. kerület adja 8%-kal, a maximumot a X. és III. kerület 17–18%-kal.

Mihelyt azonban a kerületeket apróbb részekre bontjuk, a Belváros egyszerre elveszti kivételes helyzetét, mert a pesti oldalon a körúton belüli részben az V., VI., VII. és VIII. kerületben csecsemőhalálozás a Belvárosnál alacsonyabb, 6%-on alul marad és a Belvárossal körülbelül egy rangba kerül a Ferencváros belső része, valamint az V. kerületnek körúton túli beltelke is.

Ennek megfelelőleg a pesti oldalon a körúton belüli területen a csecsemőhalálozás mindössze 7%, vagyis oly kedvező, amilyent alig egy-két európai ország mutat. Pedig ebből a számból még le kellene vonni a cselédek házasságon kívül született csecsemőinek halálozását, ami a százalékot még javítaná. Budapesten tehát a körúton belül született törvényes csecsemők közül alig hal meg több, mint ahány már születésénél halálra volt ítélve, úgy, hogy csecsemővédelem ezeken a számokon már alig javíthat.

Nem ilyen kedvezők a viszonyok a budai oldal beltelkén, mert ott a csecsemőhalálozás 12,7%, vagyis valamivel még több mint a pesti oldalon a körúton túl eső belteken (12%). Ennek oka az, hogy Budán a beltelken is már sokkal több szegény ember lakik, mint Pesten a körúton belül, különösen Ó-Buda beltelke rontja az arányszámot, amely 17,4%, megfelelőleg éppen a III. kerület lakossága vagyoni viszonyainak.

A pesti oldalon a körúton kívüli beltelken a rosszabb lakásviszonyok éreztetik hatásukat, mert míg a körúton belül a szobánkénti laksűrűség 1,9, addig a körúton túl 2,8.

A kültelken természetesen a csecsemőhalálozás jelentékeny emelkedést mutat. A budai kültelken 14,5%-kal körülbelül az átlagos budapesti nívón van, de természetesen itt is legnagyobb Ó-Buda kültelkén (17,4%). A második kerület kültelkének nagyon kedvező halálozási százaléka az esetek csekély számánál fogva következtetés levonására nem alkalmas és a végeredményt úgy sem befolyásolja.

A pesti oldal kültelkén az átlag 16,3%. Ez az átlag is azonban nagyon különböző elemekből tevődik össze: a VII. kerület kültelkén csak 13%, az V. kerületben 25%. (Megjegyzem, ha a feldolgozás más évekre is ki fog terjedni, az alkerületek között kisebb sorrendi eltolódások kétségtelenül lesznek. Az is bizonyos, hogy a kerületekbe be nem osztható 617 csecsemőhalott szintén csak a külső részek csecsemőhalálozását rontaná.)

Már az eddigiekből is világos, hogy a csecsemőhalálozás nem valamely egység októl függő, különálló jelenség, hanem függ mindazoktól az okoktól, amelyek az ember életét és egészségét, elsősorban társadalmi helyzetéből kifolyólag befo-

lyásolják. Így azután természetes az is, hogy a másik nagy szociális betegséggel, a tüdővésszel meglepő párhuzamosságot mutat a csecsemőhalálozás százaléka.

Az V. kerület belterületén, ahol a szobánkénti laksűrűség 1,52, ott 1000 lakóra esik 1,15 tüdővészhalálozás és 0,98 csecsemőhalott; ellenben ugyanezen terület külterkén, ahol a szobánkénti laksűrűség 4,30, 1000 lakóra esik 4,23 tüdővész- és 6,72 csecsemőhalálozás. A párhuzam megmarad akkor is, ha a csecsemőhalálozást nem lakókra, hanem élveszületésekre számítjuk át.

Madzsar József: A meddő Budapest. In: Madzsar József válogatott írásai. Akadémiai Kiadó, Bp., 1967. 193–195., 197–205. p.

Thirring Gusztávnak, a Székesfőváros Statisztikai Hivatala igazgatójának emlékirata a vasúti tarifapolitikának a fővárosra gyakorolt hatásáról

1912. február 22.

Budapest Székesfőváros
Statisztikai Hivatala

Budapest, 1912. február 22.

108./1912.

Tekintetes Tanács!

A magyar királyi államvasutak személytarifájának tervbe vett felemelése, melyre vonatkozólag a tárgyalások már hosszabb idő óta folynak, és amely előreláthatólag életbe fog lépni a közeljövőben, oly intézkedés, amely, ha általában súlyosan érinti az egész ország közgazdasági életét, úgy elsősorban a fővárosra nézve járhat oly következményekkel, amelyek a főváros fejlődése szempontjából aggodalmat keltenek. Ez okból szükségesnek látszik, hogy a főváros a tervezett tarifa-emelésével szemben állást foglaljon, és illetve oda törekedjék, hogy azok a súlyos következmények elkerültessenek, amelyek egy, a fővárosra nézve hátrányos személydíjszabástól eredhetnek. [...]

Budapesten 1888-ban, a zónadíjszabás¹¹³ behozatalát megelőző évben, a magyar királyi államvasutak összes budapesti állomásain mindössze 933.645 egyén szállott fel, 1889-ben, amely évnek augusztus 1-én lépett életbe a zónatarifa, ez az összeg majdnem megduplázódott, amennyiben 1.775.986-ra emelkedett, 1890-ben pedig, amely az első teljes év a zónadíjszabás életbe léptetése óta, a forgalom 2.417.418 utas, amely forgalom ezután évről-évre átlag félmillióval emelkedik, úgy hogy 1910-ben már 12.132.500-ra rúg. Nagyon természetes, hogy az ezen számban mutatkozó nagy emelkedést nem szabad minden mérlegelés nélkül egyszerűen a zónatarifa javára írni, mert a forgalom emelkedésének jelentékeny része az új vonalakkal kibővített vasúti hálózatra vezetendő vissza, amely természet-

113 A zónák szerinti díjszabást elsősorban a szomszédos településekre és a nagy távolságokra irányuló utazásokat tette kedvezményessé.

szerűleg fokozza az utasok számát. Az összehasonlítás itt nem oly egyszerű, mint az egész országra nézve, miután Budapest forgalmát nem vonatkozathatjuk bizonyos kilométerhosszra, mint ahogy azt az egész országra nézve tehetjük, amelynek összes forgalmát az államvasúti hálózat összes üzemi hosszához hasonlítjuk. Ha azonban itt is kísérletet teszünk arra nézve, hogy Budapest forgalmát az államvasutak hálózatának hosszával hasonlítsuk össze, ami természetesen Budapestre nézve nem lehet előnyös, mert az ország különböző részeiben nagy számmal épített vasúti vonalak hossza Budapest forgalmát jórésben egyáltalán nem fokozhatja, úgy mégis arra a meglepő eredményre jutunk, hogy 1888-ban az államvasúti hálózat egész üzemhosszának 1 kilométerére átlag 223 *budapesti utas* esett, 1910-ben pedig 1406, *vagysis közel hétszer annyi*. Ez a számítás természetesen kedvezőtelenebb színben tünteti fel Budapest forgalmának 22 év alatti emelkedését, mert nemcsak a Budapestet érintő, hanem az ország egész területén lévő vasúti vonalak hosszát veszi figyelembe, amelyeknek nagy része Budapest forgalmára nézve teljesen indifferens. Így is látható azonban, hogy az államvasutak budapesti forgalmának emelkedése a zónadíjszabás behozatala óta mily óriási nagy volt, amennyiben 22 év alatt több mint tizenkétszeresére emelkedett, holott megelőzőleg 1875-től 1888-ig 499.317 főről csak 933.645-re emelkedett, tehát 13 év alatt alig hogy megduplázódott. Kétségtelen tehát, hogy az a tarifarendszer, melyet Baross Gábor alapított meg, és az a vasúti politika, amely lényegében ezen a rendszeren épült fel, Budapest forgalmára nézve rendkívül előnyös volt.

Arra a kérdésre, hogy Budapestre nézve a zónadíjszabás mennyiben növelte a forgalmat az egyes viszonylatokban, a fent említett nehézségeknél fogva szabatos választ adni nem tudunk.

Különösen nem tudjuk megállapítani, hogy a nagytávolságú forgalom ezen idő alatt mennyivel fokozódott: erre csakis 1902-ig tudunk válaszolni, ameddig az eredetileg megállapított zónabeosztás változatlanul fennállott. A közzétett adatokból kitűnik, hogy:

A Budapesten felszállott utasok

összes száma volt:	2.626.417.	4.359.643
Ebből a helyi / szomszédos / forgalomra esett:	1.349.030.	2.161.034
A középtávolságú forgalom II–VII. zónájára esett:	405.759	930.438
A középtávolságú forgalom VIII–XIII. zónájára esett:	470.666	773.233
A nagytávolságú forgalom /XIV. zóna/ esett:	328.671	494.938

Ezekből az adatokból egy, az egész országra nézve megállapítható jelenséggel ellentétes mozzanat tűnik ki, az ti. hogy a középtávolságú forgalom Budapesten nagyobb mértékben gyarapodott, mint akár a szomszédos, akár a nagytávolságú forgalom, mert a két csoportban kimutatott középtávolságú forgalom ezen II év alatt közel megkétszereződött, amit sem a szomszédos, sem a nagytávolságú forgalomról mondani nem lehet. Úgy látszik tehát, hogy Budapestnek a forgalma igen jelentékeny mértékben hat a középtávolsági viszonylatokban, körülbelül a 100 kilométeres távolságig, míg a vidék és a vidéki nagyobb városok forgalmára nézve ez a távolság már nagyobb szerepet nem játszik. Budapestnek ez az eltérő viselkedése könnyen érthető azon nagy kulturális és gazdasági hatásnál fogva, amelyet a főváros a távolabb eső országrészekre is gyakorol; a szomszédos forgalomnak aránylag kisebb mérvű emelkedését pedig magyarázza a főváros helyi forgalmi közlekedési intézeteinek (villamos vasutak, stb.) rendkívüli kifejlődése, amely természetesen magához vonzza igen nagy részét ama szomszédos forgalomnak, amelyet a vidéki városokban ily külön helyi közlekedési vállalatok létezésének hiányában az államvasút kénytelen lebonyolítani. Hogy azonban Budapestre nézve ez a szomszédos forgalom is mily jelentékeny tényezője az államvasutak forgalmának, kitűnik abból, hogy az összes forgalomnak állandóan mintegy fele esik erre a szomszédos forgalomra, amely ma már a négyemillió személyt közelíti meg.

A nagytávolságú forgalomra vonatkozólag csakis 1903 óta rendelkezünk összehasonlítható adatokkal, amióta ti. a két zónával megbővített díjszabás változatlanul fennáll. 1903 óta a legmagasabb, vagyis XVI. zóna a 400 km-nél nagyobb távolságokat öleli fel. Ily távolságokat befutó utas 1903-ban 136.996 szállott fel. A következő 2 évben is körülbelül ugyanennyi volt ezen utasok száma. Innen kezdve azonban hirtelen emelkedés észlelhető, úgy hogy 1910-ben már 203.953-ra rúgott a XVI. zónára szóló jeggyel felszállott utasok száma. [...]

Félő, hogy a most tervezett tarifareform, amely nyilván teljesen félre kívánja lökni az eddigi zónarendszert, még sokkal kevésbé fogja ezen nagyfontosságú szempontokat figyelemre méltatni, és tisztán pénzügyi szempontoktól vezéreltve kockára fog tenni oly jelentékeny vívmányokat, amelyeknek nemzeti szempontból való haszna eddig minden kétségen felül állott. A magyar királyi államvasutaknál érvényes személydíjsszabást oly átalakítás alá kell venni, hogy az pénzügyi hatásán kívül az ország gazdasági, kulturális és nemzeti igényeit is szolgálja. [...]

Van azonban még egy másik aggasztó körülmény is, amelynek hatása Budapestre nézve igen kedvezőtlen lehet. Eddig úgyszólván az egész forgalom, amely Magyarország egyik széléről a másik felé, pl. Erdélyből a Dunántúlra vagy a Felvidék felé vagy viszont irányult, kénytelen volt Budapesten keresztül menni, mert a vasúti fővonalak mind Budapesten futottak össze, és nem volt Magyarország déli felében egyetlen-egy oly transzverzális vasútvonal, amelyen Budapest elkerülésével lehetett volna pl. Észak-Magyarországról a Dunántúlra vagy Fiuméba jutni. Ez a Budapestre nézve kedvező helyzet lényegesen megváltozott a baja-bátaszéki Duna-híd, legújabbán pedig a Gombos és Dálya közti új vasúti híd építése által. Ezen hidak létesítése által két oly transzverzális vasúti vonal jött létre, amely közvetlen forgalmat létesít; pl. Nagyvárad–Zágráb és Fiume, vagy Brassó–Pragerhof és Karintia felé Budapestnek teljes elkerülésével. Kétségtelen, hogy ezek az új közlekedési vonalak, amelyek ma-holnap elsőrendű fővonalakká fognak fejlődni, nagy részét elvonják annak a forgalomnak, amely eddig kénytelen volt Budapesten keresztül lebonyolódni, és ez az elvonás annál nagyobb lesz, mennél drágább lesz ezután az államvasút; a megdrágítás ugyanis természetesen oda fog vezetni, hogy az utazóközönség inkább a bár kevésbé kényelmes vagy kevésbé jó összeköttetésű új vonalakat választja a kényelmesebb budapesti helyett, amidőn ezen új vonalak lényegesen rövidebbek és természetesen jelentékenyen olcsóbbak lesznek, mint a Budapesten keresztül vezető, de hosszabb nemzetközi fővonalak. Budapestre nézve tehát mindenképp súlyos helyzet fog előállni, amelynek következményeit, ha tán nem is közvetlenül az új tarifa életbeléptetése után, de minden esetre meg fogjuk érezni, mihelyt a megdrágult tarifa következtében az utazóközönségnek mind nagyobb része fog a Budapestet elkerülő rövidebb és olcsóbb új vasúti vonalakra tódulni. Hogy ez mit jelent üzleti életünk és idegenforgalmunk szempontjából, azzal tisztában lesz mindenki, aki tudja, hogy mily soká tartott,

hogy Budapesten csak az az idegenforgalom is kifejlődjék, amelyet az utóbbi néhány évben örömmel tapasztalunk.

A Budapestet fenyegető veszély még sokkal nagyobb lesz, ha az új vasúti tarifával Budapestnek eddigi metszőponti kivételes helyzete esetleg megszűnik. Ez az eset Budapest forgalmának igen jelentékeny részét vonná el, és ennek következményei Budapestre a legnagyobb mértékben súlyosan nehezednének. [...]

Mély tisztelettel

Dr. Thirring Gusztáv
Igazgató

BFL IV.1407.b. Budapest Székesfőváros Tanácsának iratai. Tanácsi ügyosztályok központi irattára. 354/1912-XV.

Békey Imre: Budapest főváros közoktatásának vázlatos története az 1868. évtől az 1881. év végéig

Budapest fővárosnak egyes részei már Buda, Pest és Ó-Buda városok egyesítése előtt nagy mozgalmat fejtettek ki a népiskolák állapotának javítása, s az iskolákban a tanítási magyar nyelvnek alkalmazása körül. Sőt, a mozgalom visszavezethető az 1860-ik évre, a midőn is az úgynevezett október 20-i legfelsőbb diploma alapján hajnalodván föl első csírájában a később (1867-ben) teljes erejében visszanyert ősi alkotmány, már a diploma bázisain vált lehetővé azon mozgalom, melyet különösen volt Pest sz. kir. város hatósága iskoláinak fejlesztése, újból szervezése s teljes magyar szellemben való vezetése körül a legmelegebben s nagy áldozatkészséggel istápolta.

Már akkoron lett Pest város hatósága által elrendelve az, hogy tanítási nyelvül (az előbbi évtized alatt a német lévén a tanítási főnyelv) mindinkább a magyar szolgáljon, s már akkoron javasolta a tanterv gyökeresebb átalakítását a nagy szellemű 1848-ik évbéli vallás- és közoktatásügyi m. kir. ministerünk, *Eötvös József báró* Pest városi törvényhatósági tag elnöklete alatti Pesti tanügyi bizottmány. [...]

De vajmi primitív is volt akkoron még minden, Pesten úgy, miként Budán s még inkább az akkoron még megyei területet képezett Ó-Budán. Régi, avult, sőt némely városrészben roskadozó iskolaépületekkel, ingó, piszkos és célszerűtlen padokkal, rozzant asztalokkal, író-táblákkal, német szövegű tanszerelvényekkel találkozhatnánk csak lépten-nyomon. Újabb korbéli (az 1850-es évek közepe táján épült) elemi iskolaház Pesten csak egy létezett (a mostani IX. ker. Bakács téri), Budán is egy (a Kapucinus téri¹¹⁴), Ó-Budán pedig egy sem.

A jobb berendezésű iskolák csakis bérházakban léteztek; bérházakban, melyeket a szakferfiak már akkoron, de mai napság is még inkább elítéltek, s folyton kifogás alá vesznek.

Lassan, s a pénzügyi helyzet javulása folytán történhetett csak imitt-amott a fölismert szükséghez mért és a lehetőség szerint eszközölhető volt újítás, az elrongo-

114 Corvin tér.

sodott, s elrongált tanszereknek újjakkal való fölcserélése, a bútorzat javítása, stb. [...]

Nem csekély munkával és áldozattal járt az iskolák belső ügyeinek azon időben (1860–1866) való fejlesztése.

A fejlesztés egyik módjának ismertetett föl, de csak később nyert érvényt, a tanítók képzettségének — melyet a főváros (Pest van itt különösen értve) társadalmi viszonyaihoz képest, s tekintettel azoknak a magyar nyelvben kívánatos teljesebb jártasságára nézve is, fokozottabb mérvben igényelt — az úgynevezett próbatanítás által való megvizsgálása is, s ezen, némi módosításokkal még máig is fönnálló, igen szükségesnek és gyakorlatiasnak bizonyult intézmény az 1867. november 20-i Pest városi közgyűlési határozatban találja eredetét.

De mindazon mozgalom, mindazon jóakarató tevékenység, melyben sokan, igen sokan oly nagy örömmel vevénk részt, az 1867. év előtti időben is, nem volt elégséges a hazafias szellem és szív teljesebb kielégítésére.

Egy nagyobb kornak kelle bekövetkeznie, mely egyedül adhatott igazi életet az országnak, s amely, dicsőségesen csakugyan beérkezett korban nyerhetett csak az édes hazánk tan- és nevelés-ügye is hatalmasabb alapokat és oszlopokat.

A királykoronázás magasztos ténye, az ősi szent koronának ragyogása, az alkotmányban való hit, a szigorú ragaszkodás ahhoz, s a jövőben való erős remény boldogítja a megpróbáltatásait nehéz szívvel viselt, de mindig loyális magyar nemzetet 1867-ben, s örömríadással üdvözölt törvényhozói, az új alkotmányos kormánnyal, férfias eréllyel fogtak hozzá a legyőzhetetlennek látszott nagy munkákhoz.

Bekövetkezett a nagy korszak! S vele megjöttek és fölemelkedtek azon polcra, mely oly méltán megilleté őket, a *nagy államférfiak is.*

*Az ország bölcse környezetében a kiválók egyik legkiválóbbika*¹¹⁵ teljesíté egyik legáldásosabb munkáját az országos tanügy rendezése körül, s ez időben alkotá meg a népoktatásról szóló törvényjavaslatát.

*Megszületett, bár vajúdások közepette, az 1868. évi XXXVIII. törvénycikk*¹¹⁶.

115 Eötvös József báró, 1848-ban, majd 1867–1871 között vallás- és közoktatásügyi miniszter.

116 „A népiskolai közoktatás tárgyában.” Először mondta ki törvényi szinten a 6–12 éves gyermekek tankötelezettségét, szabályozta a népoktatás — ide értve a tanítóképzést is — szervezetét, rendjét tanulmányi anyagát.

Örök hála alkotóinak! Nem múlható dicsőség tervezőjének!

A babérkoszorú, mely a nemes költőt, a kiváló államférfiút diszíté, hervadhatatlan; sokféle magasztos tetteiért, de leginkább a népoktatási törvény alkotása körül a méltán kijutott érdem az övé, s nagy tetteiért szeretetünk és tiszteletünk környezi magasztos szellemét.

A megindult, s hat év óta folyamatban volt mozgalmat, tevékenységet, ezentúl már nagyobb szabású tények válták föl.

Már a törvényjavaslat megismerésekor, s a törvény megalkotása előtt, szem előtt tartva annak egyik legfontosabb, a 25. §-ban foglalt elvét,¹¹⁷ valamint a 127. §-nak következetes és Buda-Pestre nézve különlegesen tett intézkedéseit,¹¹⁸ úgy Buda, miként Pest városok közgyűlései — egy-két hang kivételével — nemcsak a különféle vallású, de az iskolák fenntartásához kivétel nélkül szintén adózó lakosság iránti méltányossági, sőt az igazságon alapuló tekinteteknél, de az idéztem §§-ban kimondott nagy és helyes elvnel fogva is, nagy lelkesedés mellett voltak azt végképp elhatározandók, hogy községi, addiglan római katolikus hitfelekezeti jellegű (patronatusi) elemi népiskoláikat *közösekké* alakítják át. Véglleges megerősítést ezen nagy kérdés az 1868. évi december 17-i Pest városi közgyűlési határozattal nyert.

Ez volt a legfontosabb lépések elseje, s az ebből folyó következmények részben már az 1868/69-ik iskolai évben találtak alkalmazást, de az 1869/70-ik tanévben a fölmerült nehézségek dacára minden irányban végrehajtást is nyertek. [...]

Az egyesítés nagy műve 1873 október havában történt.

Mily chaoszával az iskolai ügyek különféle igazgatásának s ellátásának kelle a volt Budán, de még inkább a volt Ó-Budán találkozunk.

117 Arról rendelkezik, hogy a községi vagyontól és jövedelmekből fenntartott iskolák általában nem tekinthetők felekezeti iskolának.

118 Ennek értelmében a külön tankerületet képező Buda-Pestet több iskolai községre osztják, az iskolaszékeket e városrészek választói 3 évre választják, tagjai a felekezeti lelkészek és tanítótöztület képviselői is. Az összes többi iskolaszéktől eltérően azonban ezeknek a hatásköre nem terjed ki a tanítók választására és az iskolai vagyion kezelésére, mivel ezek a fővárosban a városi iskolatanács, ill. a képviselőtöztület hatáskörébe tartoznak.

A budapesti volt iskola-tanács kiegyenlítő, vagy összeegyeztető, szóval egyöntetűséget célzó működése dacára, még Budán is majdnem mindent másként kelle találunk, mint az Pesten létezett.

Ó-Budán pedig, mint volt megyei mezővárosban, más élet, más világ, a legsajátosabb iskolai viszonyoknak — igaz, hogy már csak alkonyata — állott lelki képünk elé.

Más volt Budán, ismét egészen más Ó-Budán a tanítói állomások szervezete, mások a tanítói fizetések, mások azoknak nyugdíjjal való ellátása iránti szabályok. Nem léteztek ott a helyettesítések, sem a tanítók elleni fegyelmi ügyekben való eljárás iránti rendszeres megállapodások.

A tárgyalási iratok hiányosak, csonkák, s igen sok iskolai ügyben föltalálhatók sem valának. Az iskolaügyi volt referensek is (a budai és az ó-budai) már az új hatóság szolgálati kötelékén kívül állottak, s így legtöbbszörre sem kellő írásbeli, s annál kevésbbé szóbeli fölvilágosítások nyerhetők alig valának.

Nehéz napok, nehéz hónapok, sőt évek állottak be, s valóban nem csekély erő kellett ahhoz, hogy a nagy föladatak teljesítése közben össze ne roskadjunk, ki ne dőljünk!

Nem dicsérhetem magamat, ez illő sem volna, de annyit megjegyezhetek, hogy én, ki miként előbb Pest városának, úgy akkoron a főváros (községi) tanügyének élén is állhattam, csakis erősebb fizikai alkotásom, s lelki erőm, valamint a kötelesség érzetével és erős akarattal párosult munkabírásonnál fogva voltam képes sokoldalú nagy föladataimnak megfelelni. [...]

A legnagyobb körültekintést, óvatosságot, s nagy szorgalommal járt munkásságot a főntebb már jelzett különféle mérvű és című javadalmakat élvezett elemi *néptanítóság fizetésének végleges rendezése* iránti tárgyalások igényelték.

Már a főváros egyesítésének hatodik hónapjában munka alá vétetett a fizetések osztályozási, illetőleg egyenlősítési, s egyéb azokkal egybekötött javadalmaknak, az öt-öt évi szolgálati törzspótlékok, az óradíjak, stb. szervezési ügye.

Nagy port vert föl a fővárosi községi tanítóság elégtelenei köreiből a fizetés szervezésének kérdése, s a nyilvánosságra jutott tárgyalások folyamatainak, vagyis a bizottsági és tanácsi javalatoknak az eredménye.

Ha voltak életemnek, s nyilvános működésemmek — szívem-lelkemben gyökerezett legjobb szándékom, s akaratom félreismerése miatt, bár a hatósági helyzet és fölfogás parancsolta, s mindig a többséghez alkalmazott eljárásom következetesége mellett is több részről történt megtámadásaim miatt — kellemetlen órái,

napjai, sőt — mondhatnám — évei is, úgy — megvallom őszintén — azok valának azon napok, hónapok, szóval azon mintegy két évi idő, amely alatt a szervezési munka készült, s bizotmányi, tanácsi és közgyűlési ismételt tárgyalást nyert.

Én, Ballagi Mór, Frey József, Mészner József, Ribáry Ferenc, Zichy Antal és Házmán Ferenc tapasztalásainkon, s a méltányosság elvein alapuló mély meggyőződésünket követtük, midőn elvileges, sokoldalú javaslatainkat megalkottuk. Az iskola s a tanítóság érdekét, de másrészt a főváros pénzügyi érdekeit is szem előtt kelle tartanunk. Kissé gondolni a jövőre is, s a folyton növekedő szükség fődözésének elviselhetésére.

A tanítók egy részének körében ezen ügy körüli több hatósági intézkedésre nézve mutatkozott elégtelenség; és ez a rész nagyobb mozgalmat is szított a hírlapokban, emlékiratokban, ülésezésekben, különösen a bizottságnak javaslatái és ennek egyes tagjai ellenében, de kiválóan ellenem, kinek — mivel bizottsági elnök, s mintegy intéző valék — mindenért, ami azokban rossznak tartatott, bűnbakul kelle lennem.

Budapest főváros törvényhatósági bizottságának közgyűlése az izgatás által fölzdúditott kedélyek néha túlerős hangú kifakadásait is meghallgatni kénytelen levén, de lehet, hogy — mint minden emberi műnek — talán gyöngéi miatt is, újból való tanulmányozásra visszaadá az 1874. év nyarán hozzá betérjesztett, s különben nagy gonddal és a viszonyoknak megfelelő méltányosság mértékével készült munkákat. [...]

A tanítók nagyobb része — az iskoláknak felekezeti jellegükből községiekké bár hallgatólag ugyan már az 1861. év óta történt átalakulása, de ennek tényleg csak az 1868. decemberi Pest városi közgyűlési határozattal, illetőleg az 1868:XXXVIII. törvénycikk alapján véglegesen megeshetett kimondása, s így a tanítói kinevezések egyházfőnökieg az 1861. évig gyakorlatban volt megerősítésének a főnforgott hatósági és lakossági viszonyok és a létezett közszellem folytán mondhatnám kényszerítőleg történt kikerülhetése miatt — csak helyettes tanító címe alatt, tehát ideiglenesen alkalmaztatott és állott akkoron a szolgálatban, s leginkább ezen körülmény, amely a tanítók méltányos érdekeire nézve igen hátrányos vala, készítette a bizottságot is arra, hogy javaslatba hozza, miszerint minden, az egyesített városok szolgálatában már 3 év óta állott tanító (helyettes, vagy segéd címén), ha működése megfelelőnek ítéltetett, hivatalból osztálytanítóvá, a magasabb fokú járandóságokkal előlépttetetik.

Az elősorolt főelvek szem előtt tartásával kezdé meg a bizottság újból a közgyűlés által elrendelt munkálkodását, s az 1875. év végével és az 1876. évben megejtett újabbi tanácsi és közgyűlési tárgyalások és megállapodások, illetőleg miniszterileg is történt jóváhagyások után a következő elvek és határozatok emelkedtek 1876. évi január 1-től, s bizonyos dolgokra nézve ugyanazon évi október 1-től kezdve teljes érvényre:

a) az elemi tanítói fizetmények alsó foka, ugyancsak miként előbb is javasolva volt, évi 500 forintban, a lakbér 100 forintban állapított meg; a tanító címe helyettes, vagy segéd helyett osztály-tanítóra változtatott át;

b) három próba-évi folytonos és sikeres szolgálat után előléptetés a II. fokba 650 forint fizetmény és 150 forint lakbér járandóság mellett;

c) föllállítottak a fővárosi volt úgynevezett minta (most közönségessé átalakítva létező) iskoláknál már is létezett, tehát nem is új I. fizetési fokozatú osztály-tanítói állomások egyenként évi 800 forint fizetmény és 200 forint lakbérilletmény mellett; ezen osztályzatba mindazok, a kiknek heti tanítási óráik a 20-at fölülműlják (a torna, rajz, ismétlő, vagy női kézi munka tanítása miatt), hivatalból előléptetettek, vagy legalább is minden a 20-on fölüli tanítási óráért heti óránként évi 40 ft óradíj-átalányban részesítettek;

d) az öt-öt évi fizetési törzspótlékok az osztály- és igazgató- (vezető-) tanítókra nézve egyformán évi 60 forintban állapított meg, kimondatván az is, hogy öt (25 évi szolgálati) korpótléknál több nem adatik.

Az előbbi évbéli munkálat többi elvleges javaslati majdnem mind elfogadtak. [...]

[...] Úgy vélem, hogy leghelyesebben cselekszem, ha végső pontjaimban röviden felsorolom azon eredményeket, melyeket a népoktatási törvény végrehajtása körül eddigelé a fővárosban elérni szerencsénk vala:

1. *A tankötelesek pontosabb, sőt mondhatom egyedül pontos összeírását, ez évben az általános népszámlálás adataiból kivonva, végre megkaptuk.*

2. *Az iskoláztatás évről évre rendszeresebb lett, a mulasztóknak a legtöbb kerületben mindig erélyesebben történt megintése és a kinyomozhatott iskolakerülőknek az iskolába lehetőleg eszközölt beteretése által.*

3. *Tankönyveink a főváros viszonyaihoz lehetőleg átídomítva kerültek gyermekeink kezeibe, s ha irántuk történt és történik is egyben-másban kifogás, azon mielőbb segíteni a hatóságnak már is szándékba vett föladata leendő.*

4. *Ismétlő-iskolánk teljes átszervezés alá vétettek.*

5. A *miniszteri elemi népiskolai tantervnek* pontosabb alkalmazása a *magán-tanintézeteknél* is foganatba vétetett.

6. A csak *négy osztályú* (csonka) *elemi iskolák*, ott ahol azokra szükség volt, még az egyleti és magán-iskoláknál is, az V. és VI. osztályokkal kiegészítettek.

7. A még több magán, egyleti és hitfelekezeti fiúiskolában nem gyakorolt *torna-tanítás* részint gyakorlatba vétetett, részint folytonos sürgetéseimre közelebb esz-közöltetni fog.

8. A köteles *magyar nyelvnek* tanítása a fővárosban, hol az iskolákban — néhánynek kivételével, és pedig a községekben mindenütt — még a tanítási nyelv is magyar (a magán- és egyletiekben pedig főnyelv az), fényes fokon áll. Bizonyoságot tesz erről a főváros ifjú nemzedékének teljes megmagyarosodása.¹¹⁹ Még azon néhány elemi népiskolában is, melyekben a tanítási nyelv a magyar-német, mint például a pesti ágostai evangélikusok négy iskolájában, vagy a német-magyar, mint például a reformátusok skót fiú- és leányiskolájában, vagy végül a görög keleti hitfelekezetek (budai és pesti) iskoláiban, ahol a tanítási nyelv inkább csak a szerb, dicséretes buzgalommal tanítatik a magyar nyelv. De az utóbbiaknál a tanítóknak a magyar nyelvben nem kellő jártassága miatt szinte buzgalommal ugyan, de bizony csak igen-igen gyarló módon, s alig fölemlíthető eredménnyel tanítatik az. Egyébként az 1879:XVIII. törvénycikk¹²⁰ végrehajtása iránt a következő 1883. évre netán szükségessé válandó előterjesztéseimet idejében megtenni fogom.

9. Gondoskodás történt a *külföldi tanítói okleveleknek nostrificáltatása*¹²¹, a külföldi (csakis magán-intézetbeli) tanítók *állampolgárosítása*, s a magyar nyelvből, a hazai történelemből, földrajz és alkotmánytanból való *állami képesíttetésük* elnyerése iránt.

10. A tanítók tovább művelődése azok jó részénél fokozódott. Erkölcsi maguktartása általában kifogástalan, s e miatt komolyabb fegyelmi eljárás az 1880/1. év folyamata alatt nem fordult elő.

119 Vö. e fejezet „Kőrösi József a főváros népességének elmagyarosodásáról” c. szemelvényével.

120 „A magyar nyelv tanításáról a népoktatási tanintézetekben.” A magyar nyelvet az ország összes nyilvános népiskoláiban kötelező tantárggyá tette; tanítóként csak az alkalmazható, aki a magyar nyelvet oly mértékben bírja, hogy azt tanítani képes.

121 Honosítása.

11. A *szegény gyermekeknek* iskoláztatása könnyítettet az ingyen tankönyveknek kellő mértékben történt adományozása és azoknak téli ruhákkal, cipőkkel esz-közölt ellátatása által.

12. *Az általában sikeres tanítás* által egyrészt, másrészt pedig

13. a már jó részben hazai készítményű *tanszerek bővebb beszerzése* által iskoláink jó része mintaszerűnek nevezhető.

14. *Célszerűbb*, s a közegészség követelményeinek és a gyermekek koréveihez mért megfelelőbb *iskolai padok és egyéb bútorok* alkalmazása által oly ifjúságunk van már is, mely a tornázás kellő gyakorlása mellett testi erejében edzettebb, s további testi fejlődésében is szép jövőt tár elénk.

15. *Ifjúságunk* az elméleti és gyakorlati tantárgyak kellő ismerete mellett, a *magyar nemzeties szellemet is* teljesebben fölvevé magába, s előkészültségénél fogva legtöbb része bátran állhat be a közép-tanodák vagy szakiskolák növendékei közé.

16. *A rajz*, hazai műiparunk, valamint a nagy közönség műízlésének hatályosabb emelése érdekében nagy mérvben karoltatott föl fővárosunkban, behozatván összes fővárosi községi elemi népiskolánkban a III. fiúosztályoktól kezdve; s átszervezte a főváros speciális rajziskoláit is, iparrajziskolák címe alatt. A magán tan- és nevelőintézetek már majdnem mindegyikében (még a leányokéban is) sürgetésem folytán fölvetetett a szakszerű, a stylre és ennek szépségeire legtöbb súlyt fektető rajztanítás. A polgári fiú- és leányiskolákban, valamint a tanító- és tanító-nőképezdékben, s a női ipariskolákban a stylszerű ipari rajzoktatás dicséretes eredményekre vezetett.

17. *A női kézimunka tanításánál* a házi legszükségesebbre, nem a külső hatásra számított, s a gyermekek zsenge szemeit inkább csak veszélyeztető és drágább díszmunkák készítésének megismerésére fektették a fősúly.

18. A nemzetgazdaságilag oly fontos *háziipar* mind nagyobb talajt nyert fővárosunkban.

A többi eredményeket, mivel azok már munkám egyéb részeiben kellő méltatást találtak, itt újból felsorolandóknak nem véltem.

Összegezem már most a munkám elején jelzett, s a csatolt táblázatokban részletesen föltüntetett fővárosi iskolai állapotokat és azonnal reá megkísértem az összehasonlításokat, és levonandom belőlük, illetőleg föltüntetni igyekezendem azokból a minden igaz hazafi által örömmel fogadható *nagy haladásunk* eredményeit.

Csak az 1868/9. tanévet vettem alapul az összegezésnél.

<i>Volt az 1868/9. évben Budapesten:</i>	
<i>községi elemi népiskola</i>	
(és pedig bár egy tető és egy igazgató igazgatása alatti, de több osztállyal bíró, vagy később az V. és VI. osztályokkal kiegészített fiúiskolát külön, a leányiskolát is külön, vagyis a statisztikai elv szerint számítva)	
	20
<i>állami elemi iskola</i>	1
<i>felekezeti</i>	7
<i>társas (egylet)</i>	2
<i>magán</i>	30
<i>községi polgári iskola</i>	—
Összesen	60
<i>Iskolába járt fiúk és leányok száma</i>	19.207
<i>Tanköteles korban levők száma</i>	24.354
<i>Tanítók száma</i>	157
<i>Tantermek száma</i>	111
<i>Volt pedig Budapesten — természetesen Ó-Budát is</i>	
<i>beletudva — az 1880/1. tanévben:</i>	
<i>Községi elemi iskola (az 1881/2-ben fölállított</i>	
<i>Szigony utcaival együtt)</i>	
	80
<i>állami elemi iskola</i>	4
<i>felekezeti</i>	22
<i>társas</i>	7
<i>magán</i>	21
Összesen	134
<i>Községi polgári iskola (az 1881/2-ben</i>	
<i>fölállított új kettővel együtt)</i>	
	10
<i>állami polgári iskola</i>	2
<i>egyleti</i>	2
<i>magán</i>	2
Összesen	16
vagyis végösszegben	150
<i>Iskolába járt fiúk és leányok száma</i>	38.513
<i>Tanköteles korban levők száma</i>	52.050
<i>Tanítók száma</i>	731
<i>Tantermek száma</i>	630

Az elemi és polgári iskolákra, s a tanítókra fordított költségek csak az 1872/3. tanévtől kezdve mutathatók ki, amely évben ugyanis (a községi, állami, felekezeti, társas-egyleti és magán) iskolákra kiadatott

összesen 525.340 forint;

ellenben az 1880/1. *tanév folyamata alatt 1.152.136 forint*ra emelkedtek a hasonló címek alatti kiadások, be nem számítván ezen összegbe a főváros által iparrajziskoláira fordított évi költségeit.

Hasonlítjuk már most össze a közbeeső években ez iránt — az általam táblázatban kimutatott fejlődési fokozatokból eltekintve — a múltat a jelennek, s mit tapasztalunk legnagyobb örömeinkre csalhatatlan számokkal igazolva?

1. Azt, hogy ma, *13 év leteltével*, 60 községi elemi népiskolánkkal van több.

2. Azt, hogy *állami elemi iskoláink* is azóta 3-mal szaporodtak.

3. Azt, hogy *felekezeti elemi iskoláink* is 15-tel szaporodtak.

4. Azt, hogy *társas (egyleti) elemi iskoláink* száma 7-tel nagyobbodott. De ellenben azt is, hogy

5. *a magán elemi tan- és nevelő-intézetek 31-ről 23-ra* leszálltak, vagyis 8-cal apadtak.

Továbbá kedvező tényeként tapasztalhatjuk azt is, hogy

6. *a községi polgári iskolák*, melyek 1868/9-ben még nem léteztek (de akkor persze még nem is létezhetek), ma már 10-ed magukkal állanak fenn, s hogy

7. a mint fentebb kimutattam, az állami, egyleti és magán polgári iskolákkal együtt ma már 16 polgári iskola, *s pedig 7 a fiúk és 9 a leányok* számára létezik. Tapasztalhatjuk azt, hogy

8. az 1868/9-ben iskolába járt, 19.207 fiú, s leány helyett 1880/1-ben 38.513 *fiú és leány járt iskolába*, tehát még egyszer annyi és még 99-el több, mint az 1868/9. évben.

Nemkülönben azt is láthatjuk, hogy

9. *a tanítók száma 157-ről 731-re*, s ha az újból az 1881/2. tanév kezdetével alkalmazott 19 elemi és a két új, szintén f. é. szeptember 1-én megnyílt polgári iskola tanítóit is számítjuk, 763-ra emelkedett, vagyis ma már 606-tal van több tanító a fővárosban, mint volt a kimutatott múltban.

10. Végül meggyőződhetünk arról is, hogy *az elemi és polgári iskolák tantermei a volt III-hez képest a mai 630-at*, illetőleg az új (Szigony utcai) elemi és a két új polgári iskoláéval együtt még 9-et véve, $(630 + 9 = 639)$ összesen *528-cal szaporodtak*.

Óriási haladás!

Igaz, hogy a főváros népessége is 1868-tól kezdve aránylag véve óriásinak mondható számmal szaporodott. Ugyanis Buda és Pest volt fővárosok és ezzel Ó-Buda akkor még megyei mezőváros, a fővárosi statisztikai hivatal által a Budapest főváros 1881. évi népleírásáról és népszámlálásáról kiadott közlemények (1881. Ráth Mór bizománya) első füzetében a legelöl csatolt grafikus tabella szerint *1868-ban 256.000 főnyi lakossal bírtak*, míg ma ugyanazon forrás szerint (15. lap) a rendes lakosság száma 10.216 főnyi cs. k. katonaság és m. kir. honvédség nélkül *355.682-re emelkedett*, vagyis — ismét nem számítván a cs. k. katonaságot és a m. kir. honvédséget — *ma 99.682 emberrel több él fővárosunkban, mint ez előtt csak 13 évvel.*

De igaz másrészt az is, hogy ha a kimutatott szám adatok szerint a főváros lakossága 38%-al szaporodott is, *az iskolák emelkedési százaléka még sokkal nagyobb, mivel az 150%-ot tesz.*

Majdnem ugyanígy áll ez *az iskolába járókra* nézve is, mivel azok *szaporodási százaléka 100%*, vagyis még egyszer akkora az 1880/1. tanévben, mint 1868/9-ben.

Még föltünőbb *a tanítók számának emelkedése 13 év óta*, mivel az *371%-ot mutat ki.*

De valóban *mesés emelkedést tanúsítanak a tantermek*, mivel ezeknél a szaporodási *százalék 477.*

Azon egyetlen apadás, mely a magán tan- és nevelő-intézeteknek 30-ról 21-re (illetőleg Janisch új iskolájával 22-re) lett leszállása által mutatkozik, inkább csak látszólagos, mivel a kérdéses 9, illetőleg 8 iskolának növendékei beolvadtak a községi iskolák növendékei közé. A megszűnt magán intézeteket és iskolákat pedig bőven pótolták az újabb községi iskolák.

A magániskoláknak létezése egyébként a fővárosban mindinkább kérdésessé lesz, mivel azok a havi 35 krajcár tandijért, vagy 40%-ban ingyenesen látogatható és a rendszerre nézve mindenestre jobb községi iskolákkal a versenyt kiállani már alig képesek.

A legörvendetesebb adatok egyike azonban a következő:

Az 1868/9. iskolai évben az iskolába járt tankötelesek között *12.676 gyermek* (fiú és leány) volt *magyarajkú, németajkú 6.094*; az 1880/1. iskolai évben a tényleg iskolába járt tanköteles gyermekek között (fiú és leány) már *30.414 volt a magyar-, s 7.456 a németajkú*, vagyis az utóbbiak csak 1362-vel többen, mint 13 évvel előbb.

A főváros magyarosodására ennél fényesebb adatot kívánunk sem lehet.

Mint szintén érdekes adat, álljon az is itt, hogy míg 1868/9-ben 14.789 volt az iskolába járt tanköteles katolikus fiúk, s leányok száma, s az izraelita vallású gyermekeké 3.246 vala, addig 1880/1-ben az előbbieké száma 24.102-re, az utóbbiaké pedig 10.966 főre emelkedett.

Az előbbiekhez igen közel eső arányban emelkedett az iskolába járó helvét hitvallású gyermekek száma ugyanazon idő alatt 384-ről 1573-ra, s az ágostai evangélikus gyermekeké (fiú és leány együtt) 749-ről 1688-ra.

A tótajkú iskolás gyermekek száma 13 év alatt 285-ről 411-re emelkedett. [...]

És mégis, minden őszinte, sőt hálás elismerésem mellett is, *két fontos dologban még mindig némi hiányt vagyok kénytelen újból constatálni.* Egyiknek biztos megismeréséhez csak ezen évben juthattunk a megejtett népszámlálás iskolai szempontból való eredményeinek közzététele által. *A másíknak* sajnos létezését már régebben érezzük, de mert megoldása netán nagyobb nehézségekkel jár, radikálisabb ellensúlyozására az illetékesek eddigelé módot találni talán nem voltak eléggé körültekintők.

Értem elsőül azt, hogy a végre biztosan megtudhatott 52.050 főnyi tankötelesből a tényleges iskolába járó 38.513-nak levonása után fölmaradó 13.537 *iskolába nem járó (4644 fiú + 8893 leány) gyermeknek iskoláztatásáról,* melyről eddigelé gondoskodva már az előbb ismeretlen volt számadat miatt sem lehetett, mielőbb érelyesen, s anyagi áldozattal is gondoskodni kell.

Ily nagy, s ha a házilag tanítást is nevelést nyerőket akár másfélezerre számítanók is, ezek levonásával is még mindig megdöbbentőleg nagy számáról az iskolába nem járó tanköteleseknek fogalmunk sem lehetett; ily nagy számot még csak sejteni sem mertünk volna.

Aki a most már nagy gonddal gyűjtött és összeállított, szerintem teljesen biztos legújabb iskolai statisztikai adatok helyes voltában nem hisz, *az önmagát ámitja.* Aki pedig leginkább azért nem ad kellő hitelt azoknak, mivel azok consequentiától fél, vagy a valót téves ellenvetésekkel takargatni, szépíteni akarja, vagy a múltnak sántikáló példaira hivatkozik — melyek, megengedjük, egykoron alaposak lehettek — az aligha helyes képeket alkot magának *a valóságokkal bizonyítható jelennek állapotáról.* Csak fogja meg üstökénél a valót, s ki fog ábrándulni.

Most, miután a tanköteleseknek iskolaszéki kerületenként leendő nyilvántartása a fővárosi állami rendőrség bejelentési hivatala közvetítésével már lehetővé lett, s így ma, midőn már biztosan megtudhatjuk azt, hogy mely kerületekben állítan-

dók föl a 13.537 gyermek számára még szükséges iskolák, az eljárás már könnyűvé vált.

De ha a kivitelben mégis nehézség gyanánt állanának az újabban befektetendő nagy költségek, úgy azon nehézséget is le kellend haladéktalanul győzni, *s meghozni a főváros nagyérdemű hatóságának a szükséges újabb áldozatokat is, de gyors egymásutánokban, s azokkal megszüntetni azon soká úgy nem tartható helyzetet, a melyről [...] már szólanom alkalmam vala.*

Óhajtandó pedig az iskolai építkezéseknél az is, hogy az épületek — ha ezek, miként a múltban, szintén alkalmas telkek hiányában, ezután sem állíthatatnának föl akként, amint azt Belgiumban, Svájcban, Amerikában, Angliában, sőt a szomszéd Ausztriában is a főbb városokban láthatjuk, ti. hogy mind a négy oldalról szabadon állók, szellősek, esetleg kerttel is környezettek lehessenek, s ha már, miként az amerikaiak, tornyokkal, melyek várszerű fokairól kötelekkel feszített erős póznákon ünnepek alkalmával zászlók lengenek, nem láttathatnak is el — *legalább épp oly díszesek legyenek, mint a minőkkel fővárosunkban eddig is találkozhatunk.*

A külföld művelt államaiban az iskolák a községeknek legszebb házai; azokat nem félreeső utcákban, hanem nyílt tereken építik, épp azért, hogy azok mindenki szeme elé tárulhassanak, s mintegy *az iskoláztatásnak örökösítői legyenek, s már külsőleg is jó benyomást tegyenek a szemlélőkre, hogy azokba, vonzerejüknel fogva, mindenkinek belépni kedve, a tanköteles gyermekeknek pedig azok látogathatására is élénk vágya lehessen. [...]*

Az iskolaépület legyen szintoly díszes és külsőjében is tiszteletre ébresztő, miként a templom, mert hiszen az iskola is az Isten háza, a hol az anyai szózatok után behatőbb fogalmak föltárásával az értelem ébresztése és fejlesztése, s legszükségesebb tudni valók elnyerése mellett tanulhatjuk megismerni és imádni a teremtés mindenható nagy urát!

Emlékszerű külsőt adjunk tehát iskoláinknak a jövőben is! [...]

Békey Imre: Budapest Főváros közoktatásának vázlatos története az 1868. évtől az 1881. év végéig. Bp., 1882. 13., 20–22., 36–41., 80–85., 91–93. p.